

~~11 165. 087~~

PAVEL RUXĂNDIOIU

PROVERB ȘI CONȚEXT

Editura Universității din București

PAVEL RUXĂNDIOIU

PROVERB ȘI CONTEXT

PAVEL RUXĂNDIOIU

PROVERB
ȘI
CONTEXT

Editura Universității din București
~ 2003 ~

~~11 165 087~~

Biblioteca Centrală Universităţii
"Carol I" Bucureşti
Cota... 11 335 674

199/17

© Editura Universităţii din Bucureşti
Şos. Panduri 90-92, Bucureşti - 76235; Tel./Fax: 410.23.84
E-mail: editura@unibuc.ro
Internet: www.editura.unibuc.ro

~~B.P.N. "M.C. PETRESCU"
397 183
Inv.~~

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
RUXĂNDIOIU, PAVEL

Proverb şi context / Pavel Ruxăndoiu. - Bucureşti:
Editura Universităţii din Bucureşti, 2003
224p. ; 21 cm.
ISBN 973-575-766-4

398.91(498)

Tehnoredactare computerizată: Constanţa TITU

8260 953

Cuprins

I. Determinări structural-categoriale	7
II. Relații contextuale	42
III. Contextul genetic	55
IV. Contextul generic	95
V. Contextul funcțional	136
VI. Contextul funcțional scriitoricesc	204
VII. Concluzii	232
Post-scriptum	237
Bibliografie de referință	241
Surse de material	243

B. C. U. "Carol I" - București

C201702691

I

Determinări structural-categoriale

În mod firesc, orice cercetare năzuiește, mai întâi, să-și delimiteze, în termeni cât mai adecvați, obiectul, aceasta însemnând definirea unui corpus de fapte relativ izolabile în raport cu alte tipuri de fapte, în ultimă instanță – definirea unei categorii cu trăsături distinctive. În folclorică, un astfel de demers s-a dovedit întotdeauna dificil. Comentând întrebarea „Ce este un proverb?” (și nu încercând să-i dea răspuns), Archer Taylor observa că: „În folclor, numele unor genuri ca *proverbul, ghicitoarea, basmul sau balada au o gamă largă de semnificații în aceeași limbă, țară sau epocă și definițiile precise – dacă sunt posibile – au fost prilej de mare dispută*”.¹ Nu există, deci, conchide paremiologul american, o accepțiune unitară a cuvântului *proverb*, divergențe înregistrându-se nu numai între Orient și Occident, ci și în sânul Occidentului.

Lamentațiile pe această temă nu sunt puține în literatura de specialitate, mai ales în lucrările de dată mai recentă. Archer Taylor manifestă în această privință o totală neîncredere: „Definirea unui proverb este prea dificilă pentru a răsplăti efortul; și, chiar dacă în mod fericit am combina într-o singură definiție toate elementele esențiale și am da fiecăruia importanța cuvenită, nu am avea totuși o piatră de încercare... Deci, nici o definiție nu ne va permite să identificăm în mod sigur o propoziție ca *proverbială*”.²

Paremiologul rus G.L. Permjakov afirmă și el, categoric, că: „până în prezent, nu s-a determinat exact ce trebuie să raportăm la «genul» proverbelor și dictonurilor, a căror «natură» nu este în mod aparent definită”.³

Acest scepticism își face ecou la noi în opiniile lui Nicolae Roșianu, care condiționa clasificarea pertinentă a proverbelor de o

definiție „exactă a genului” și unanim acceptată: „Or, până acum, despre așa ceva nu poate fi vorba, eterogenitatea fenomenului paremiologic determinând și eterogenitatea definițiilor”.⁴

În schimb, Cezar Tabarcea se arată mai optimist în ce privește posibilitatea definirii proverbului. Există, după părerea sa, multe particularități „care ajută la trasarea unor limite destul de clare între diferitele specii încadrate nediferențiat într-un gen folcloric așa-numit scurt”.⁵

După opinia noastră, însă, asemenea limite nu există, caracteristică realității folclorice (iar în cazul proverbelor, mai mult decât folclorice, datorită eterogenității materialelor cuprinse în colecții) fiindu-i existența multiplelor forme de tranziție care creează mari zone intermediare.

Dificultatea definirii proverbelor a fost determinată, în primul rând (și în mare măsură), de natura colecțiilor în care acestea au fost adunate încă din cele mai vechi timpuri. B.J. Whiting observa că „în timp ce fiecare proverb în sine se arată a fi lipsit de complicații, materialul strâns într-o colecție este plin de capcane și trucuri”, care împiedică stabilirea unei „serii de caracteristici” determinante pentru întreg, deci stabilirea unei reguli „cu aplicare la totalitate”.⁶ La fel, Archer Taylor observă: „De mai bine de patru mii de ani, colecționarii au introdus în culegerile lor o mare varietate de materiale tradiționale și ne-au arătat că proverb înseamnă mai mult decât un singur fel de zicere tradițională”.⁷ A.M. Cirese constată și el că în colecții sunt cuprinse expresii care nu au toate proprietățile indicate în definiții, fiind suficientă prezența unei singure caracteristici pentru ca expresia respectivă să fie considerată ca proverb. Astfel, multe dintre definițiile propuse exclud cea mai mare parte din expresiile date în colecții de proverbe.⁸

Proverbul reprezintă o categorie de cultură orală care a cunoscut de timpuriu înregistrarea scrisă și, prin aceasta, interferențe masive cu expresii de tip similar aparținând stilului cărturăresc. Antichitatea este nu numai dominată de *colecții de autor*, elaborate firesc, nu cu intenții științifice, ci predominant funcționale (pentru uz în structura discursului, în special de tip retoric, ca element de argumentare; pentru a fixa, transmite și impune sisteme de precepte morale, juridice sau religioase), ci și bogată în scrieri de caracter divers, în special filosofic, dar și de

factură religioasă, didactică etc., sau cu adresă practică, înțesate de exprimări aforistice sau sentențioase. Asimilările de fond tradițional oral la nivelul acestor elaborate cărturărești, confirmate prin conștiința asupra circulației și vechimii proverbelor (sfaturi ale bătrânilor, care știau să dea ascultare odinioară zeilor)⁹, se manifestă încă în cele mai vechi atestări scrise. Această prodigioasă experiență paremiologică, în speță cea greco-romană, a reprezentat pentru evul mediu european o tradiție autoritară.

Un moment de referință îl reprezintă colecția lui Erasmus din Rotterdam care, în primă ediție (*Adagiorum Collectanea*, apărută în 1500, la Paris), nu a constituit, în intenția autorului, decât o culegere de citate latine pentru uzul elevilor săi. Colecția a avut, însă, o căutare cu mult peste așteptările autorului, fiind utilizată pentru împodobirea scrisorilor, disertațiilor, discursurilor etc. cu astfel de citate, devenite foarte la modă în epocă. Au urmat numeroase ediții, fiecare mult îmbogățită în raport cu cea precedentă (numărul de *Adagia* a sporit, câțiva ani mai târziu, de la câteva sute la câteva mii, cuprinzând acum, în afară de înțelepciunea latină, și pe cea elină¹⁰), tipărite în mai toate țările Europei occidentale¹¹. Efectul a fost dublu: pe de o parte, pătrunderea acestor citate, ca maxime, în uzul curent, pe de altă parte, influențe substanțiale, de lungă durată, asupra colecțiilor paremiologice care au urmat, dar în a căror alcătuire au intervenit și multe alte surse, inclusiv surse aparținând tradiției pur orale. Încă de la prima ediție, dar mai ales în cele mult adăugite care au urmat, colecția lui Erasmus însușește tipuri foarte diferite de enunțuri sub denumirea de *paroimia*, autorul încercând numai o distincție între proverbul propriu-zis și așa-numita comparație proverbială (distincție larg acceptată, cu o carieră prodigioasă în cercetarea paremiologică).

Tradiția colecțiilor medievale manuscrise este însă mult mai veche, în Franța fiind atestată încă din secolul II. Jacques Pineaux, după ce constată că evul mediu (francez) nu a inventat literatura sentențioasă, ci a găsit modele în *Biblie* și în filosofii antici, disociază, în repertoriul de colecții manuscrise aparținând primelor patru secole ale erei noastre, între „culegerile savante”, puse sub autoritatea unor autori antici (*Les distiques de Caton, Les dictz et proverbes des sages, Le dialogue de Marcoulf et de Salomon*), și

culegeri populare (*Li proverbe au vilain, Ci commancent proverbes ruraux et vulgauz* etc.). Interesantă este, însă, observația că, în chiar așa-numitele „colecții serioase”, autorii lor, de regulă clerici anonimi, nu s-au mulțumit să-i editeze sau compileze pe antici, ci au oferit, în paralel, și culegeri de proverbe populare. *Les distiques de Caton* au fost traduse în secolul XII în limba franceză, fiecare sentință fiind însoțită de o parafrază explicativă, realizată în șase versuri. În multiplele ediții (inclusiv traduceri în italiană, germană, olandeză) apărute până în secolul XVIII, fiecare nou autor a adăugat, a schimbat sau a brodat asupra textului, rezumându-l, de regulă în final, printr-un proverb popular. În *Le dialogue de Marcoulf et de Salomon*, replicile date de Marcoulf (imagine devenită populară a lui Marcus Cato) înțeleptului (prin tradiție) rege iudaic sunt realizate în stilul și limbajul unui țaran francez, apropiind maxima antică de atmosfera proverbului popular.¹² Aceste spontane, dar masive interferențe și-au pus amprenta asupra colecțiilor de mai târziu, inclusiv asupra colecțiilor și dicționarelor alcătuite pe principii rigurose științifice, cu toate eforturile de disociere și selecție depuse de autorii lor.

În Rusia, vechile colecții manuscrise de proverbe au început să fie alcătuite spre sfârșitul secolului XIV, cu materiale provenite mai ales din culegeri grecești și din cărțile biblice, proverbele de origine populară fiind, comparativ, foarte puține. Principalul izvor al colecțiilor tipărite mai târziu l-au constituit aceste manuscrise, din care editorii au preluat aproape întregul material, adăugând o parte neînsemnată de alte proverbe, dintre care unele luate tot din cărțile bisericești. În aceste condiții, colecțiile tipărite au conservat caracterul celor manuscrise, incluzând nu numai proverbe propriu-zise, ci și maxime de factură cărturărească. În colecția alcătuită și publicată de Bogdanov în 1785, din însărcinarea împărătesei Ecaterina II, expresiile paremiologice sunt supuse și unor denaturări formale, pentru că autorul le transpune în versuri (procedeu frecvent și în colecțiile occidentale), îndepărtându-le de forma lor originală.¹³ Abia în marea colecție alcătuită de V. Dali¹⁴ proverbul popular rus devine precumpănitor, circa patru cincimi din material fiind înregistrat de autor însuși din convorbiri orale. V.I. Cicerov observă, însă, că Dali a inclus în această colecție și

ghicitori, deși sunt diferite, ca gen, de proverbe, dar și alte expresii, care nu au decât legături incidentale cu proverbele propriu-zise.¹⁵

Situații similare pot fi înregistrate și în alte țări europene cu preocupări pentru adunarea, ordonarea și publicarea repertoriilor de expresii paremiologice; limitarea noastră la tradițiile instituite în culturile franceză și rusă are numai o funcție de exemplificare. Pronunțata diversitate a tipurilor de enunțuri incluse în colecții a fost și continuă să fie secundată și de o diversitate terminologică la fel de accentuată, asimilată cu diferențieri sensibile în diferite spații etnice. Astfel, în paremiologia franceză (dar și a celorlalte țări de limbă romanică), alături de *paremie* (din *gr. paroimia*) și *proverb* (din *lat. proverbium*), apar frecvent: *sentence, maxime, adage, aphorisme, apophthegme, axiome, auctoritas*, iar mai târziu *dicton, expression proverbiale, locution proverbiale* etc. – termeni cărora dicționarele și enciclopediile s-au străduit să le confere definiții diferențiate. Paul Zumthor observă, însă, că vitalitatea cuvântului „proverb”, în franceza din secolele XIII-XV, a fost destul de puternică pentru a scoate din uz termenii quasi-sinonimi, asumându-și diversele lor nuanțe semantice și funcții.¹⁶ Și V. Dali asimilează, sub termenul *poslovica* (= proverb), o varietate de alți termeni cu apariții frecvente în paremiologia rusă: *pogovorka, prigovorka, pustogovorka, rečenie, prislovie, skorogovorka, čistogovorka, pribautka, pustobajka, zagačka, povjarie*.

Același caracter eterogen se poate observa și în colecțiile românești de proverbe, fapt remarcabil în însuși titlul unora dintre ele. Astfel, colecția manuscrisă a lui Iordache Golescu (datată în 1845) este de *Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate și povești adunate de...*; o alta, publicată de Elie Cristea la Sibiu, în anul 1901, poartă titlul: *Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme...* Denumirile care apar în titulatura acestor colecții nu înseamnă, din partea autorilor lor, o delimitare clară a tipurilor de expresii paremiologice, ci doar intuirea empirică a unor diferențieri, pe baza cărora nu se poate opera o tipologie. Sub titlul „*asemănări*”, Iordache Golescu adună formule paremiologice care nu reprezintă același tipar structural-expresiv. Unele dintre ele conțin proverbe formulate în contact cu „*tâlcuirea lor*” și adaptate la structura acesteia („*Cei mari pe cei mici, ca peștele mare pe cel mic, înghit*”), în altele tâlcul este el însuși adaptat tiparului paremiologic, formând împreună cu

expresia parabolică un tot unitar („Muierea fără bărbat, ca furca fără fus”), pentru ca în alte enunțuri („Vorba cea aspră te ustură ca o ceapă”) comparația să reprezinte un sens în interiorul proverbului.

Nici prin resursele ei, colecția marelui vornic nu subsumează un fond relativ unitar. Dacă, așa cum observa Perpessicius, Alexandru Lambrior o considera „scutită de orice înrâurire stricătoare felului și noimei literaturii populare”, Iuliu Zanne va observa numărul mare de proverbe, istorioare și maxime străine pe care vornicul le-a tradus, încorporându-le în colecția sa. Perpessicius însuși, considerând colecția lui Iordache Golescu „operă de folclorist”, care „se apropie de sfera folclorului universal, în raza căruia granițele se încalcă și se anulează” (observația este de reținut), înțelegea totuși că „mai presus de o simplă colecție de proverbe, ea este o arhivă documentară, în care se reflectă deopotrivă duhul epocii și sufletul scriitorului”, alcătuită într-o perioadă de început a secolului trecut, când „intelectualității noastre” îi era foarte familiară „literatura de caracter etic sau aforistic ce se traducea fie în limba noastră, fie în limba grecească”.¹⁷

Eterogenitatea, inclusiv la nivel terminologic, se perpetuează și în colecțiile și dicționarele de mai târziu, cum este, în primul rând, marele corpus alcătuit de Iuliu Zanne (*Proverbele românilor...*, Buc., I-X, 1885-1903), în care, în afara resurselor orale, sunt folosite în număr mare colecții, antologii și alte publicații anterioare.¹⁸ Înseși sursele orale, fiind investigate, în majoritatea lor, prin intermediari (cei mai mulți – învățători), nu își garantează integral autenticitatea. Cu tot efortul de delimitare și ordonare științifică, mai ales în ceea ce privește disocierea proverbelor rurale de enunțurile cărturărești, diversitatea materialului inclus în acest corpus este evidentă în chiar titlurile ei și eșalonarea capitolelor, reprezentând și o încercare de clasificare. Autorul stabilește mai întâi diviziuni în funcție de domenii naturale sau umane la care proverbele se referă (Natura fizică, Animalele, Omul și organele sale, Viața fizică, Viața socială, Proverbe istorice, Credințe, Viața intelectuală și morală); continuă apoi cu capitole în care aceste criterii de conținut sunt confuz amestecate cu criterii vag formale sau referitoare la sursele folosite (Povește și pilde, Maxime din autori români, Asemănări literare populare, Asemănările lui I.

Golescu, Idiotisme, Cimilituri). Diversitatea terminologică este evidentă nu numai în titulatura acestor din urmă capitole, ci și în extensia titlului sub care Iuliu Zanne își publică colecția: – *Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri...*

Puținele colecții mai „curate” în intenție nu aduc practic o clarificare în situația de ansamblu. Ov. Birlea apreciază, de exemplu, că proverbele „consemnate de Cipariu sunt aproape toate rustice, auzite din popor, dovadă cuvintele de iz licențios care apar destul de des în toată cruditatea lor. Ele diferă profund de maximele culte de felul celor publicate și la noi prin unele cărți ca «Floarea darurilor»”.¹⁹ Cuvintele cu iz licențios nu reprezintă, însă, un argument hotărâtor (și Iordache Golescu avea preferințe pentru asemenea crudități de limbaj). M. Gaster considerase, de asemenea, referindu-se la Anton Pann, că proverbele din *Povestea vorbii* nu au fost bătute pe calapodul proverbelor occidentale, ci sunt oglinda adevărată a psihologiei poporului român și a mentalității sale, căci, chiar dacă aparțin aceluiași bloc sud-estic, pe lângă fizionomia lor generală, au trăsături speciale.²⁰ Privite atent, însă, aceste proverbe vădesc nu numai o pronunțată eterogenitate formală și de conținut, ci și numeroase adaptări expresive originale, care aparțin stilului scriitorului.

Colecțiile, antologiile și dicționarele mai recente, urmând practici bine înrădăcinate, acordă și ele mai puțină atenție diferențelor dintre expresiile incluse, rămânând la criteriul vag al „tradiției”, care permite încadrarea oricărei expresii „vechi” în categoria „proverbului”.²¹ Nu numai vechimea este, însă, criteriul care își impune autoritatea, ci și funcționarea în context. George Muntean nu rezistă tentației de a include, în ultima sa antologie de „proverbe românești” (tip dicționar), „fragmente de cântece de dor, de dragoste și de jale, de balade și descântece, de ghicitori și vrăji, de povești, de snoave și anecdote, jocuri lingvistice, versuri culte, sentințe, aforisme și multe altele”, apreciind, justificat, că singurul criteriu îl reprezintă funcția și contextul în care acestea au fost identificate.²²

În mediile folclorice românești, dar și în uzul curent al creației literare, alături de terminologia internațională (proverbe, paremii, pilde etc.), răspândită prin cărțile populare, apoi prin intermediul colecțiilor, funcționează și o terminologie „autohtonă” (zicători,

vorbe din bătrâni, „vorba ăluia“, „vorba ceea“ etc. sau, pur și simplu, vorbă: „este o vorbă“, „vine vorba“), care nu face nici o deosebire între diferitele tipuri de expresii proverbiale, având însă calitatea de a sublinia câteva date definitorii. În lumina lor, proverbele apar ca expresii impersonale și de mare vechime („din bătrâni“), fiind, prin aceasta, înzestrate cu autoritate și, deci, purtătoare de înțelepciune (pentru că înțelepciunea vine din bătrâni). Pornind de la această realitate, Iorgu Iordan pune la un loc, sub titlul de „izolări“, idiotisme propriu-zise, formule expresive, [...], metafore, proverbe și zicale de orice fel, cu sentimentul că o delimitare între ele, chiar dacă ar fi posibilă, nu pare necesară, pentru că în conștiința subiecților vorbitoare ele nu diferă unele de altele.²³

Diversitatea formală a tipurilor de expresii subsumate aceluiași regim funcțional este caracteristică, deci, nu numai colecțiilor, antologiilor și dicționarelor, ci și uzului curent, inclusiv în mediile folclorice, și nu se poate spune că această pronunțată diversitate, la nivelul comportamentului folcloric, a fost determinată exclusiv de infiltrarea masivă a elementelor alogene, fenomenul fiind caracteristic și tradițiilor pur orale ale culturilor de tip arhaic sau tradițional. Este adevărat că, în culturile orale dezvoltate pe lungi perioade în sistem dualist (cultură orală / cultură scrisă), acest proces este greu de controlat, dar semne ale lui pot fi identificate.

Unitatea de regim funcțional, remarcată pe baza uzului empiric al proverbelor, dar și al altor tipuri de expresii stereotipe, inclusiv idiotismele și unitățile frazeologice, nu este nici ea în măsură să asigure criterii unitare de definire și disociere tipologică, deoarece valorile cu care toate aceste „izolări“ sau stereotipii funcționează în diferite categorii de contexte sunt și ele multiple și nu pot fi diferențiate decisiv în raport cu structura sau cu natura contextului integrator. Sanda Golopenția observă că: *„Proferarea unui proverb... echivalează cu utilizarea simultană a mai multor limbaje decroșate conotativ. Ascultătorul este liber să interpreteze în limbă, în ethos sau în «semiotică naturală» proverbele examinate... În felul acesta decroșajul de limbaje mijlocește o ambiguitate strategică. Mobil, extensibil, proverbul străbate, fără a se fixa, limbaje“*.²⁴ Cezar Tabarcea susține și el că *„Proverbul nu este numai un element al unei structuri lingvistice de tip special (stil), ci și al altor sisteme semiotice. Ca*

unitate realizată, concretă, el se înscrie de exemplu într-o structură etnică, antropologică ș.a.m.d..."²⁵

Din cauza aceasta, perspectivele din care s-a încercat definirea proverbelor sunt multiple și nu rareori au un caracter limitativ sau chiar exclusivist. Majoritatea definițiilor tradiționale converg în a considera proverbele ca forme de cunoaștere primitivă sau populară (implicând conceptele de înțelepciune și experiență și asimilându-le, deci, limbajul filosofic), ca forme ale limbajului expresiv sau ca formă a creației literare.

Accentul cade, în definițiile mai vechi, pe caracterul filosofic al proverbelor, pe calitatea lor de a exprima „fructul experiențelor popoarelor”. Rivarol vede în ele „*cugetarea tuturor secolelor redusă în formule*”²⁶, iar J.P. Leroux le considera „*sentințe care conțin un adevăr confirmat prin mărturia și experiența secolelor trecute*”. Originea lor trebuie căutată, după Leroux, în cunoștințele cucerite de om printr-o experiență îndelungată: „*aceste cunoștințe odată cucerite, s-au formulat judecăți prin care s-au stabilit principii pentru știință și pentru societate*”.²⁷

Este implicată, în această formulare, și ideea unui limbaj juridic primar, cu rol de reglementare a relațiilor în interiorul unei unități sociale, limbaj la care proverbele au fost, de asemenea, frecvent raportate. Iuliu Zanne precizează că „*Proverbele și povățuirile [...] sunt – după părerea multora – rămășițele primelor încercări de legislațiune. Îndată ce s-au întrunit mai mulți oameni ca să trăiască la un loc, firea lucrurilor a impus oarecari reguli care se întipăriră pe nesimțite în mintea lor, prin întrebuițarea câtorva fraze des repetate în raporturile lor din toate zilele*”.²⁸

Prin astfel de definiții, proverbele sunt raportate la conceptele de rațiune și normă și, implicit, la două tipuri distincte de limbaj care funcționează extensiv în afara lor și indiferent de ele. Unul, pe care l-am putea denumi *limbaj filosofic empiric* (sau al cunoașterii empirice), derivă din considerarea proverbelor ca gen de filosofie populară, iar al doilea este cel pe care l-am putea denumi *limbaj normativ*, în sensul dreptului cutumiar. Opoziția dintre aceste limbaje, nu numai la nivelul culturii orale, este echivalentă cu opoziția dintre aserțiuni și propozițiile imperative; acestea din urmă, după opiniile lui G.Frege, nu au valoare de adevăr, ci de poruncă, de rugăminte etc.²⁹ Că sfera de acțiune a acestor limbaje,

în cultura populară, este mai largă în raport cu sfera limbajului paremiologic, o confirmă, pentru limbajul cunoașterii empirice, legendele etiologice, enunțurile care exprimă cunoștințe legate de activitățile tradiționale ale omului (de exemplu, despre starea sau schimbarea vremii și despre relația dintre starea vremii și mersul culturilor agrare), enunțurile care consemnează credințe magice sau superstițioase (chiar dacă aceste credințe, judecate din afara sistemului, nu apar ca empirice), iar pentru limbajul normativ, interdicțiile din basme, prescripțiile rituale sau magice, precum și enunțurile concluzive ale unor snoave sau basme despre animale. De altfel, multe enunțuri de felul celor enumerate mai sus sunt integrate în colecțiile paremiologice .

Conceptele de înțelepciune și cunoaștere sunt reluate frecvent în definirea proverbelor, uneori în opoziție cu alte perspective din care au fost abordate. După J. Paulhan, proverbul este, în toate limbile, o frază plină de înțelepciune, „*et de poids*”, care invită la adeziune. El consideră că, în cazul proverbelor, nu fraza în sine (deci nu nivelul lingvistic) este cea care ne reține atenția, ci subiectul: fabula, moralitatea, legea naturii. Din cauza aceasta, s-a căutat în proverbele unui popor suma cunoștințelor lui și „*son système du monde*”, limbajul neavând alt rol decât de a exprima în detaliu acest sistem și aplicațiile lui.³⁰ (George Coșbuc va formula, în această privință, un punct de vedere diametral opus: „*Nu atât fondul, cât forma lor e cauza că proverbele sunt ceea ce sunt și că trăiesc. Poporului îi place forma lor, și numai prin formă pot ele să se întipărească în mintea mulțimii*”.³¹)

La rândul lui, conceptul de normă va fi reluat în definirea proverbului cu valori care depășesc coordonatele unui limbaj juridic primitiv sau tradițional-cutumiar. Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca definesc proverbul ca fapt care exprimă un *eveniment particular* (sublinierea noastră, pentru caracterul limitativ al mărcii) și sugerează o normă (de asemenea limitativ). Prin această calitate a sa, proverbul ar fi unul dintre clișeele retorice care asigură comunicarea oratorului cu auditoriul său, calitate ajutată și de structura lui expresivă.³² Dar și conceptul de înțelepciune va fi revalorizat, în evoluția intuitivă a acestor demersuri, la un nivel superior celor de rațiune și normă, subordonându-le într-o relație sincretică sau detașându-se de ele. Lucian Blaga are sentimentul

că: „În proverb se rostește înțelepciunea omului care pătimește... Proverbul este înțelepciunea omului pățit, iar nu simplu a omului cu experiență, care privește lumea ca spectator”.³³ Este transparentă aici aluzia la cugetări (proverbe) de tipul „Cine nu pățește nu se cumițește”, în care pățania implică ideea de înțelepciune „dobândită” prin experiență trăită activ (nu contemplativ), iar cumițenia indică un comportament de autoreglare, deci de supunere în raport cu o normă dedusă din „pățanie”.

Pentru expresivitatea lor, atât ca enunțuri izolate și relativ independente, cât și ca enunțuri raportate la anumite contexte, proverbele sunt definite și în termenii limbajului artistic (literar), aspect subliniat cu insistență de mulți cercetători, conferindu-i-se uneori un statut primordial. Perspectiva literar-artistică este abordată de Ov. Papadima în opoziție declarată cu funcția didactic-educativă atribuită tradițional proverbelor, adeseori prin însuși scopul colecțiilor publicate: „Proverbele nu sunt învățături. Sunt, ca toate celelalte forme de artă populară, forme de viață. Dar mai mult decât celelalte, sunt esențe de viață. Ele formulează în modul cel mai concentrat și mai pregnant posibil o mulțime aproape infinită de situații de viață”.³⁴

De cele mai multe ori, însă, caracterul „literar” al proverbelor este pus în relație cu conținutul lor filosofic, fiind implicate și rezerve față de absolutizarea valorii lor estetice. Pentru N. Iorga, „Proverbele sau zicalele apar ca rămășițele unei literaturi gnostice ferecată în versuri care sunt adesea de o mare frumusețe”. Referindu-se, însă, la conținutul colecției lui Zanne, el remarcă: „Sunt acolo expresii curente pentru gândiri banale, sunt însă și de acelea strânse și expresive legături de cuvinte care arată creațiunea individuală într-un moment fericit și înscriu acea păreche de versuri în rândurile cele mai bune ale literaturii populare”.³⁵ Dacă Iorga formulează aceste rezerve pornind de la aprecierea calității materialului cuprins într-o mare colecție, constatarea că nu toate proverbele au valoare alegorică sau metaforică (deci literar-artistică) este mai generală, fiind raportată la enunțuri de certă circulație folclorică sau cărturărească și interpretată de pe poziții teoretice diferențiate. V.I. Cicerov consideră un sens restrâns al termenului *proverb*, desemnând judecăți scurte și *plastice*, care au *sens figurat* și se aplică la diferite întâmplări din viață, dar și un sens lărgit,

denumind marea varietate a sentințelor și expresiilor scurte de tip proverbial (inclusiv formulele scurte, zicătorile, aforismele, citatele etc.).³⁶ Se preconizează, așadar, delimitarea unui corpus cu trăsături definitorii mai clare, de un corpus eterogen, între cele două categorii existând însă afinități formale și funcționale.

Cu toate acestea, între un proverb metaforic, precum „Buturuga mică răstoarnă carul mare”, și unul nemetaforic, „Cine se scoală de dimineață departe ajunge”, nu sesizăm deosebiri de esență, care să ne pună în fața unor categorii opuse sub raport artistic și funcțional. Acest izomorfism este consemnat de A.J. Greimas care, ca și alți cercetători francezi, operează o distincție între proverb și dicton în mod exclusiv pe baza opoziției conotat/nonconotat, considerând ambele categorii ca „*elemente ale unui cod particular, intercalate în mesajele schimbate între locutori*” și identificându-le, cu excepția opoziției menționate, trăsături comune, care permit o abordare unitară.³⁷ Mai categoric, după ce observă că „*proverbele nu se realizează toate prin concentrare alegorică*”, H. Meschonnic precizează că: „*În timp ce un poem transformă enunțarea în reenunțare, un proverb, metaforic sau nu, este reenunțarea referențialului...*”, deci „*proverbele, metaforice sau nu, au aceeași funcționare...; ele presupun și instalează dialogul în monolog ca și în narațiune*”.³⁸

Abordarea expresiilor paremiologice din perspectiva creației literare a implicat și definirea lor ca gen folcloric, demers marcat și el de controverse teoretice și interpretative. Considerarea lor într-o așa-numită categorie a speciilor scurte, alături de zicători, ghicitori și chiar de jocurile de copii, nu este relevantă, scurtimea nereprezentând un criteriu suficient pentru o astfel de grupare. Ea conferă, e drept, un anumit grad de specificitate tuturor speciilor considerate ca atare, dar această specificitate se manifestă diferit, mai ales în ce privește modalitatea de funcționare, de la o specie la alta. Între proverbe, zicători și ghicitori, relațiile sunt mai complexe, fapt marcat semnificativ prin însăși prezența lor comună în unele colecții și chiar în titlul acestora. I.C. Chițimia, deși face o distincție netă între proverb și zicătoare, observă că legătura între aceste două forme paremiologice este atât de strânsă „*încât adeseori proverbul se poate transforma în zicătoare și invers*”.³⁹ Mai curioasă este, însă, apropierea categorială a proverbelor de

ghicitori, care, în folcloristica rusă, a cunoscut o adevărată tradiție. În anul 1894, Ermakov observa că proverbul, ca expresie a înțelepciunii populare, investit adesea cu formă alegorică, poate ușor să treacă în ghicitoare, multe ghicitori nedeosebindu-se, ca formă, de proverbe și putând fi folosite în ambele feluri. Această relație ar fi înlesnită de faptul că proverbul, fiind format din două părți, prima – o judecată generală încifrată în imagine, iar a doua – aplicarea, interpretarea (tâlcul) sau învățătura, se întâmplă adeseori ca această a doua parte să se piardă, dându-se ascultătorului libertatea să ghicească (să gândească) aplicarea judecății generale la întâmplarea particulară spre care merge sensul. Această situație ar apropia formula proverb și de zicătoare.⁴⁰ Dar ceea ce Ermakov interpretează ca accident frecvent în utilizarea proverbelor (pierderea celui de-al doilea constituent) reprezintă, de fapt, stăutul normal al acestui tip de enunțuri. Proverbele care includ în formularea lor ambii termeni semnați de Ermakov nu reprezintă decât o categorie restrânsă și se datorează, de cele mai multe ori, colecționarilor și tendinței lor de a explica sensul paremiilor înregistrate.

După părerea lui V.I. Cicerov, nu numai scurtimea, ci și metaforismul apropie ghicitorile de proverbe, și mai ales această a doua calitate determină transformarea ghicitorilor în proverb.⁴¹ Aceeași relație este interpretată, însă, și în sens invers: prin răspunsul pe care îl cere, ghicitoarea-metaforă invită la receptarea unui proverb.⁴² Nici unul dintre sensurile acestei relații nu poate fi, însă, generalizat, și nici considerat ca având o frecvență mare. Numărul ghicitorilor care solicită, pentru dezlegarea lor, o meditație de tip proverbial este relativ restrâns, implicând nu numai elemente de cod metaforic comun celor două categorii, ci și semnificații suplimentare ale metaforei-ghicitoare sau ale semnificatului ei. În ceea ce privește asimilarea proverbului ca ghicitoare, ea poate fi raportată numai la proverbele considerate ca metaforice, deci generalizată numai dacă am atribui calitatea de proverb exclusiv acestui tip de enunțuri paremiologice. Orice metaforă presupune un efort de decodare care îl pune pe receptor, cum crede Lidia Sfirlea, în fața unei ghicitori pe care trebuie s-o dezlege singur.⁴³ Este de observat faptul că dezlegarea unei ghicitori metaforice

reprezintă un proces calitativ deosebit în raport cu decodarea unei metafore într-un context poetic și chiar a unui proverb într-un context dat.

Însăși scurtimea (brevitatea), ca marcă specifică aproape constant implicată în definirea proverbului, este pusă sub semnul îndoielii, întrucât nu ar acoperi toate situațiile.⁴⁴ Această marcă nu se definește, însă, prin compararea dimensiunii proverbelor cu dimensiunea frazei în limbajul literaturii cărturărești sau folclorice, și nici nu se referă neapărat la numărul de propoziții cuprinse în enunțarea lor, ci în raport cu dimensiunile unei creații considerate în întregul ei, aparținând altor categorii ale literaturii folclorice în proză sau versuri (basm, legendă, snoavă, baladă, colind etc.). În special cercetările structuraliste, precum cele consacrate miturilor de Cl. Lévi-Strauss, au adoptat ca ipoteză de lucru ideea că unitățile constitutive fundamentale care definesc structura lor, mitemele, depășesc planul sintactic (deci al propoziției sau frazei), fiecare mitem având la bază o relatare, care intră în corelație cu alte relatări, formând pachete de relații.⁴⁵ Modele similare sau analoge au fost aplicate și basmului fantastic, prin asimilarea conceptului de motifem⁴⁶, dar pot fi aplicate în raport și cu alte categorii ale folclorului poetic, inclusiv cântecul liric de dimensiuni mai reduse.

Prin comparație, proverbelor le sunt caracteristice enunțuri de dimensiunile propoziției sau frazei (cu unele excepții), în aceste limite ele putând fi mai lungi sau mai scurte, fără ca diferențierile cantitative să implice deosebiri fundamentale în modul lor de funcționare. Extensii mai mari sunt proprii enunțurilor care cuprind, la nivelul frazei, două sau trei proverbe cu sens analog sau complementar, de tipul „Scumpul mai mult păgubește și leneșul mai mult aleargă” (G.M., nr. 6725), sau proverbelor compuse, de tip „Dacă-i copil, să se joace; dacă-i cal, să tragă; dacă-i popă, să citească” (G.M., nr. 2777). Distincțiile clasificatoare cu care operează A.J. Greimas delimitând enunțurile-proverb de dimensiunile frazei, de dimensiunile propoziției și de dimensiunile propoziției fără verb, nu au practic, nici în concepția autorului, o valoare tipologică la nivelul limbajului paremiologic („nu par pertinente”), ele putând fi raportate la oricare alte tipuri de enunțuri integrate sau nu într-un plan sintagmatic.⁴⁷

Situarea proverbelor la nivelul emisiunilor verbale de dimensiunile propoziției sau frazei a favorizat și frecvența lor abordare din perspective strict lingvistice, fiind considerate în categorii de unități frazeologice delimitate prin termeni ca formulă, expresie, clișeu, izolare etc. Prin însăși structura lor lingvistică, proverbele, ca și zicătorile sau alte categorii de expresii introduse, de regulă, în colecțiile paremiologice, au facilitat abordări și investigații de ordin semantic, sintactic și chiar morfologic, cu concluzii semnificative, care, însă, de multe ori nu pot fi considerate ca trăsături limitative ale limbajului paremiologic, fiind aplicabile unităților sintactice în general. Se poate spune că, prin chiar natura lor, proverbele au constituit un obiect predilect pentru analiza unor structuri sintactice, fără ca rezultatul să fie totdeauna relevant pentru limbajul paremiologic în sine.⁴⁸ Există clase de proverbe care se înscriu în anumite stereotipii sintactice (parte din ele inventariate de George Coșbuc⁴⁹), dar tiparele care delimitează astfel de stereotipii pot fi identificate și la nivelul enunțurilor curente sau integrate în structura discursului aparținând altor categorii de creație literară (orală sau scrisă). Între enunțuri ca: „Decât o săptămână vrabie, mai bine o zi șoim” (proverb), „Decât slugă la ciocoi, mai bine cioban la oi” (fragment de cântec liric) și „Decât să mă înghesui în tramvai, mai bine merg trei stații pe jos”, nu există diferențieri în ceea ce privește structura sintactică. Se poate estima totuși că, la nivelul limbajului paremiologic, asemenea tipare sintactice funcționează, prin chiar caracterul lor recurent, ca stereotipii cu un anumit grad de relevanță, în timp ce, la nivelul limbajului curent, ele funcționează cu valoarea unor construcții obișnuite, fără a se diferenția, prin expresivitate sau alte particularități, de alte tipuri sintactice de enunțuri. Această estimare este probată și prin faptul că nu rareori enunțuri cu o construcție similară stereotipiilor frecvente în repertoriul paremiologic, izolate din contexte literare narrative, lirice, ritualice etc., capătă ele însele, cu relativă ușurință, valoare de proverb.

Și abordarea lingvistică a proverbelor (și zicătorilor) a implicat eforturi de delimitare în raport cu alte categorii de tipare expresive pe care limbile naturale tind permanent să le elaboreze și stabilizeze la nivelul unui „cod” situat, am putea spune, la

interferența dintre *langue* și *parole* (în accepția saussuriană). Cum am văzut, multe colecții paremiologice au eludat asemenea delimitări, incluzând în cuprinsul lor idiotismul, asemănarea, comparația, alături de proverb, pildă, zicătoare. Capacitatea unei limbi de a elabora (statua) clișee este, teoretic, nelimitată, manifestându-se nu numai la nivelul uzului general (inclusiv metafora lingvistică și așa-numiții paraziți verbali), ci și în contextul unor stiluri funcționale sau la nivelul uzului individual. Tipul mai general de expresie care ar îngloba și proverbul ar fi *formula*, în sensul denotativ definit în dicționarele lingvistice: „*Expresie precisă, generală și invariabilă, a unei idei, a unei relații, a unei legi etc.*”⁵⁰ Considerată ca atare, această definiție nu ajută, însă, la o delimitare riguroasă a proverbelor în raport cu un gen proxim el însuși delimitat, fiindcă *formulele* sunt frecvente în cele mai variate forme sau stiluri ale comunicării verbale, de la limbajul vorbit până la cel juridic, științific etc., implicând nu numai structuri foarte variate, ci și funcții sau moduri de funcționare pregnant diferențiate.

Însuși conceptul de „expresie” (lingvistică) este frecvent asimilat nu numai în încercările de definire a proverbelor, ci și în descrierea unor particularități care le sunt specifice, în diferite tipuri de comentarii care le sunt consacrate și chiar în tentativele de diferențiere tipologică. Cezar Tabarcea, de exemplu, invocă „*teza privind esența proverbului ca expresie*”, postulând și ideea că „*proverbul nu este metaforă în sine, ca expresie lingvistică, el devine metaforă în momentul enunțării*”⁵¹, justificând, însă, totodată, afirmația că „*Proverbele sunt modele, nu expresii concrete*”.⁵² Pe de altă parte, termenul „expresie proverbială” este utilizat curent pentru a diferenția tipurile de enunțuri cu atribuită valoare paremiologică de proverbul propriu-zis.⁵³

Problemele dificile au fost implicate și în efortul de delimitare a proverbelor (și zicătorilor) în raport cu limbajul curent, cu stereotipiile curente și, mai ales, cu unitățile frazeologice. Acest ultim aspect a constituit obiectul unei controversate dezbateri în lingvistica rusă, cu prilejul analizei sau al proiectării unor dicționare frazeologice ale limbii ruse⁵⁴, mai ales în ceea ce privește oportunitatea includerii sau neincluzerii proverbelor și zicătorilor în astfel de dicționare. Dacă M.V. Korovnikova, de exemplu,

reproșa unor cercetători că tind să restrângă exagerat domeniul frazeologismelor, excluzând din sfera lor proverbele și zicătorile⁵⁵, A.M. Babkin, un alt participant la dezbateri, opina că proverbele, ca gen folcloric, nu pot intra într-un dicționar frazeologic, cu atât mai mult cu cât sistemele de clasificare tematică proprii culegerilor paremiologice sunt nepotrivite pentru un astfel de dicționar; zicătorile, în schimb, ar constitui un capitol substanțial al frazeologiei⁵⁶. Opinia sa intră, însă, într-o zonă de ambiguitate, din cauza insuficienței clarificării a naturii unităților frazeologice și a problemei diferențierii „*claselor de frazeologisme pe baza rolului funcțional-comunicativ pe care îl îndeplinesc*”. De asemenea, în propria-i încercare de a defini aceste unități sunt luate în considerare caracteristici ca stabilitate, sens figurat, caracter expresiv – asimilate frecvent și în definirea proverbelor.⁵⁷ A.N. Sramm considerase, de altfel, că proverbele reprezintă „*unul dintre aspectele frazeologismelor, anume aspectul frazei stabile, care are construcția propoziției, iar prin funcția ei în vorbire exprimă o idee completă, încheșată*”. (Spre deosebire de acestea, alte aspecte ale frazeologismelor, care funcționează în vorbire ca parte de propoziție, nu sunt proverbe.)⁵⁸

Cercetarea proverbelor sub aspect lingvistic se întâlnește cu interpretarea lor ca forme de creație literară (sau forme de artă) în abordările realizate din perspectivă poetică. După I. Coteanu, ele constituie, în raport cu caracteristicile generale ale limbajului, un „*mijloc de poetizare*”; recunoscute drept „*bunuri lingvistice comune*”, ele circulă rapid datorită structurii lor ritmice, rimei, când e cazul, structurii lor semantice, adesea simetrică, însușiri care le ajută să fie memorate cu ușurință.⁵⁹ Această perspectivă readuce în discuție, cu alți termeni, disocierea între formele poetice și nonpoetice ale expresiilor considerate empiric ca paremiologice. Cezar Tabarcea, de exemplu, definind proverbele drept „*forme poetice simple*” (sub raportul organizării expresiei), introduce ca factor de diferențiere un grad cât mai mare de expresivitate (sau o structură a expresiei cât mai avantajoasă), care le conferă „*o formă solidă și durabilă, îndeplinind deci anumite condiții mnemotehnice*”, asigurându-le „*îndeplinirea scopurilor*” pentru care sunt emise. Prin opoziție, expresiile proverbiale, maximele de autor sau citatele sunt „*ușor de recunoscut tocmai pentru că nu îndeplinesc condițiile expresive necesare dobândirii caracterului colectiv*”.⁶⁰

Dificultatea definirii proverbelor este pusă, în studii mai noi, pe seama tendinței de a le izola, ca enunțuri, de discursul (textul) care le integrează și de a considera, astfel izolate, proverbele prin ele însele, ca reprezentând un gen cu trăsături proprii. Este reproșată această tendință dicționarelor de proverbe, criteriilor aplicate pentru ordonarea lor într-o astfel de lucrare (tematic, regional, ordine alfabetică), care nu reprezintă nimic din ceea ce ar fi specific proverbelor, precum și celor mai vechi și comune noțiuni consacrate pentru definirea proverbelor (înțelepciune, înțelepciune populară, materie de experiență etc.), neglijându-se faptul că ele nu sunt decât „segmente” ale unui discurs.⁶¹

Cercetarea specificității proverbelor s-ar fi fondat, în general, pe un studiu lexicografic și semantic, scopul fiind sesizarea funcției lor gnomice și a tematismului lor. Această tendință se prelungește și în studii dedicate structurii lingvistice a proverbelor, facilitând, de exemplu, pentru Greimas, postulatul izomorfismului, prin trecerea de la structura formală la „sistemul închis” al comunicației proverbului, de la binarismul său sintetic la „punerea în ordine a lumii morale”.⁶²

După opinia lui Henri Meschonnic, proverbele, ca limbaj și cultură populară, ar trebui considerate într-o teorie a limbajului poetic ca enunțare, într-o lingvistică a enunțării și a discursului. Paradoxal, în ele nu este vorba de înțelepciune (noțiune care revine frecvent în definirea lor), ci de o varietate specifică de discurs, care nu este formă. Proverbul este o activitate a discursului în care sensul nu poate fi separat de modul de a semnifica, în și printr-o semnificanță. O teorie a proverbelor ca acte specifice de enunțare ar depăși dificultățile de definire. Pentru ele, ca și pentru elementele sau unitățile lingvistice în general, există simultan familiaritatea recunoașterii lor și dificultatea definirii. Proverbele sunt, însă, indefinibile, fiindcă definiția include în ea referentul. Or, proverbul este un act de discurs, al cărui referent este *enunțătorul* și *re-enunțătorul* în raportul lor cu o situație. Nici proverbul, nici poezia nu se definesc ca enunțuri, deci scapă oricărei definiții, pentru că definiția este o aplicație a lingvisticii enunțului. Ele sunt activități ale limbajului care contestă în mod exemplar lingvistica enunțului, logica definiției și a identității.⁶³

Virulența și exclusivismul cu care asemenea autori neagă, în criticile formulate de ei, orice progres înregistrat în cercetarea și interpretarea limbajului paremiologic nu sunt justificate nici ca principii teoretice, nici ca implicații metodologice. Este adevărat, de exemplu, că proverbele nu reprezintă decât „segmente” ale unui discurs, dar ele joacă acest rol nu într-un discurs anume, ci într-o pluralitate (teoretic infinită cantitativ, dar finită calitativ) de discursuri, care pot diferi substanțial, sub raportul structurii și al semnificației. Această multiplicitate și diversitate a contextelor (discursurilor, enunțurilor) în care pot deveni „segmente” le conferă o relativă autonomie, favorizând astfel posibilitatea și legitimitatea izolării lor metodologice pentru cercetare. În privința criticii virulente adresate dicționarelor de proverbe, ordonate pe criterii care nu au nimic propriu proverbului, aceasta ar fi justificată dacă am considera dicționarele ca reprezentative și definitorii pentru categorie, și nu ca simple instrumente de lucru sau de informare. Nici ordinea alfabetică din dicționarele lexicale mono- sau bilingve nu are nimic comun cu limba ca atare, dar acestea reprezintă instrumente de lucru fără de care știința și cultura modernă nu mai pot opera.

În cercetarea unui domeniu de fapte devenit obiect al unei discipline științifice relativ delimitate, se întâmplă destul de frecvent ca orientări teoretice sau metodologice mai vechi să reprezinte, pentru o nouă orientare, un eșec sau, cel puțin, o limită pronunțată, pentru că nu au putut valoriza obiectul la nivelul scopurilor noii metode (care pretinde că ar fi valorizat obiectul ca atare). Așa se întâmplă și cu atitudinile formulate față de structuralismul saussurian, lingvistica discursului sau a enunțului în sine, atitudini determinate de sentimentul că principiile teoretice și metodologice proprii sunt singurele valabile și apte pentru o cercetare obiectivă. Nimeni nu poate nega faptul că aportul abordării mai moderne la cercetarea și interpretarea limbajului paremiologic reprezintă un progres substanțial, dar progresul nu poate fi asimilat de conștiința științifică prin negarea și eludarea cercetărilor anterioare.

Comentariile de mai sus nu au fost făcute în intenția de a schița un istoric al cercetărilor paremiologice (ar fi prea lacunare pentru un asemenea scop) sau o retrospectivă asupra diversității

încercărilor de definire a proverbelor în raport cu alte tipuri de expresii sau formule care le sunt apropiate. Scopul a fost numai acela de a evidenția câteva dintre problemele mai importante implicate de interpretarea acestei categorii și dificultățile întâmpinate de efortul de a le clarifica. Se poate observa, din cele câteva orientări practice (materializate în structura colecțiilor) sau teoretice (încercări de definire, delimitare etc.) enumerate, o anumită ambiguitate (sau imprecizie) în însuși modul de a pune problema. Pe de o parte, tendința de a izola o categorie a proverbelor propriu-zise, ca gen folcloric prin excelență, confruntată însă cu utilizarea mult prea difuză a termenului ca atare, iar pe de altă parte, obișnuința de a considera un corpus foarte larg de expresii, cărora le-ar fi caracteristic un același mod de întrebuintare (și funcționare) în actele de comunicare. Nu fiecare punct de vedere formulat în această vastă dezbatere poate fi suspectat de ambiguitate (sau imprecizie), coerența și consecvența fiind proprii multora dintre ele, atunci când sunt considerate în sine, ci lipsa acută de consens, marea diversitate a orientărilor practice și teoretice proliferate în acțiunea de colecționare și interpretare a limbajului paremiologic și, mai ales, diseminarea terminologică, insuficient acoperită prin definiții și delimitări de categorii cu trăsături formale distinctive.

O precizie mai mare este caracteristică definițiilor întemeiate pe un corpus restrâns și bine delimitat prin însăși natura lui. În concluziile minimale formulate pe baza unor colecții de proverbe franceze anterioare secolului XV⁶⁴, P. Zumthor dă o astfel de definiție, după ce rezumă un șir de constatări:

– în pragul secolului XV, o tradiție definibilă ca populară [...] și mai special țărănească, punea la dispoziția locutorilor un tezaur colectiv de cca 2.000 de enunțuri diferite;

– aceste enunțuri erau mai mult sau mai puțin stereotipe în forma lor, de tip gnostic, și încărcate cu un conținut propriu, de natură *sapientielle* [...]; conținut susceptibil de variații diverse în virtutea conotațiilor contextuale sau circumstanțiale, dar denotativ stabil;

– ele erau întrebuintate repetitiv, marcate ca atare, destinate să funcționeze în maniera citatelor în discursul unde erau integrate.

Deci, „*Proverbele sunt enunțuri de uz, cu formă gramaticală și retorică fixă... , au conținut denotativ stabil, relativ la conduitele umane, dar constant modificabil prin efect conotativ contextual*”.⁶⁵

Astfel de definiții, deși fixează caracteristici suficiente de pertinente, nu pot fi totuși generalizate, nici cel puțin în raport cu repertoriul paremiologic circumscris unei culturi etnice determinate.

Am constatat, de altfel, că una dintre cele mai mari dificultăți care bruiază definirea adecvată a unei „categorii paremiologice” o constituie extrema eterogenitate a tipurilor de expresii incluse, empiric sau prin motivare rațională, în multe colecții alcătuite, de regulă, sub titlul generic de „proverbe”. Această eterogenitate este, însă, caracteristică, așa cum am văzut și vom mai vedea, și circuitului folcloric, dar și utilizării „proverbului” în literatura scrisă.

De asemenea, un anumit caracter ambiguu, capacitatea de a „traversa limbaje”, face practic imposibilă încadrarea „proverbelor” într-un șir de fenomene care să aparțină aceluiași tip de comunicare verbală. O definiție nu poate porni, deci, de la un gen proxim cu sferă suficient de precisă pentru ca, în raport cu ea, expresiile paremiologice să poată fi considerate în mod direct ca o specie, paralelă cu altele. Această dificultate este generată, deci, nu numai de diversitatea corpusului, ci și de pluralismul funcțional al unei aceleiași expresii.

Greutățile pe care le ridică considerarea unui gen proxim sunt amplificate, ca efect metodologic, de dificultăți pe care le întâmpinăm în încercarea de a identifica seria de trăsături care alcătuiesc diferența specifică. Caracterului extrem de eterogen, din punct de vedere genetic și etnic, al proverbelor și al altor tipuri de expresii asimilate lor i se asociază o mare varietate formală, ale cărei trăsături generale și limitative sunt greu de precizat. Greimas observă că cercetarea caracterelor formale ale proverbelor și dictoanelor pare a fi compromisă, deoarece caracterele formale care pot fi descrise se întâlnesc rar toate într-un singur exemplar. Aceasta nu-l va mira, însă, pe lingvist, deoarece și la nivelul limbii există fenomene similare, precum numeroase cuvinte care nu marchează opoziția masculin/feminin sau singular/plural. Considerându-se, în consecință, în limitele unei siguranțe suficiente, lingvistul francez enumeră, ca trăsături definitorii ale proverbelor (parțial și ale dictoanelor), *schimbarea intonației*, care le

distinge net de ansamblu, în limba vorbită, *structura ritmică binară* (susținută adeseori de opoziții în plan lexical), *conotația* (care deosebește proverbul de dicton, pentru că „les dictons sont... des éléments non connotés”), *caracterul arhaic al construcției gramaticale* (care ar constitui „une mise hors du temps des significations qu’ils contiennent”) și *folosirea prezentului indicativ sau imperativ ca timp anistoric*, sub forma căruia proverbele exprimă *adevăruri eterne*, asigurând permanența unei *ordini morale*.⁶⁶ Dacă am testa, însă, acest set de trăsături pe o colecție paremiologică anume, pe un repertoriu oral circumscris (greu de detectat și inventariat) sau pe un corpus extras din creația reprezentativă a unei epoci literare delimitate, am constata că nici una dintre ele nu are acțiune generală, poate cu excepția intonației schimbate (trăsătură, însă, insuficient verificabilă); în ceea ce privește relativismul unei distincții categoriale (proverb/dicton) pe baza opoziției conotat/nonconotat (așadar metaforic/nemetaforic), aceasta este o problemă pe care am mai semnalat-o și asupra căreia vom reveni. Există, deci, o serie de trăsături (și nu numai formale), care, deși nu caracterizează global toate expresiile paremiologice (sau considerate ca atare), au o frecvență atât de mare, încât nu pot fi excluse nici din descrierea cea mai sumară a categoriei.

În contrast cu cele spuse mai sus, proverbele sunt, totuși, ușor de recunoscut într-un context verbal și pot fi deosebite intuitiv de alte forme de comunicare; ca acte locuționare, ele au un comportament cu totul special; de aceea și mijloacele de codare pe care le folosesc, fără să le fie proprii în exclusivitate, cunosc o specificitate sporită, permițând intuirea unui sistem categorial suficient de coerent și fidel cu el însuși, la nivelul fiecărei componente.

Pentru descrierea pertinentă a acestui sistem, prin identificarea și evaluarea trăsăturilor care îl definesc, va trebui să pornim, însă, de la principii general valabile pentru cercetarea creației de expresie folclorică, principii care să nu reprezinte restricții impuse din afara sistemului, de către exeget, ci să reflecte, în plan metodologic, reguli de funcționare proprii sistemului. Însăși delimitarea unor categorii folclorice trebuie concepută nu ca o ordine introdusă din afară în scopuri metodologice sau de altă natură, ci ca o deslușire a unei ordini naturale, evidente în însăși

existența vie, orală, a faptelor de folclor. Privite din această perspectivă, categoriile folclorice nu reprezintă compartimente cu limite decisiv marcate, care își subordonează în exclusivitate un repertoriu determinat de teme, subiecte, formule expresive etc., ci cadre funcțional-structurale, care pot genera, dar și asimila sau adapta din alte zone, teme, subiecte, expresii, variante etc.⁶⁷ Ele funcționează, deci, ca niște categorii virtuale, în interiorul cărora componentele sunt într-o mișcare perpetuă, caracteristice fiind nu numai mobilitatea (modificarea) componentelor izolate, ci și treceri rapide de la un grup de componente la altul și, implicit, de la o categorie la alta, deci frecvente intrări în și ieșiri din sistemul categoriei. În coordonatele acestui dinamism peremptoriu, unele grupuri de elemente constitutive ajung la un anumit grad de cristalizare, capătă, deci, o stabilitate mai mare (de durată variabilă), putând fi considerate modele exemplare ale categoriei și asimilate preferențial pentru cercetarea și definirea ei. Alte elemente se situează în zone care reprezintă etape diferite ale procesului de cristalizare, în zone periferice sau chiar în zone-limită, pentru acestea din urmă fiind greu de decis clasarea într-una sau alta dintre categoriile contigente (cum vom vedea, multe expresii se situează la zona-limită dintre proverb și zicătoare, putând funcționa în sensul uneia sau alteia dintre aceste două categorii, fără să-și modifice forma).

Această realitate proteică a categoriilor folclorice odată asumată metodologic, eterogenitatea faptelor concrete pe care ele le cuprind (sau care le traversează) nu mai constituie un impediment pentru cercetare. Un model, oricât de elevat ar fi prin integritatea structurii și formalizarea expresiei, nu poate reprezenta integral categoria ca atare, ci numai momente din viața ei. Pe folclorist îl vor interesa, deci, și modelele reprezentative, dar și drumul parcurs de la formele periferice la cele exemplare, de pildă *„...drumul parcurs de un nucleu narativ de la un simplu memorat la o elaborare fabuloasă bogată sau de la un simplu jurnal oral la balada propriu-zisă”*.⁶⁸

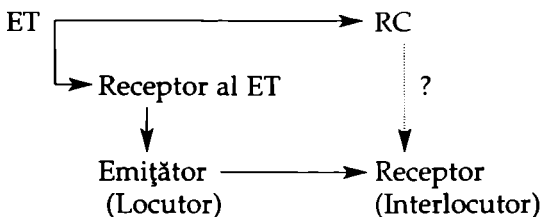
Proverbele se înscriu într-o categorie foarte largă de acte locuționare (emiterea unor enunțuri cu o anumită structură fonetică, gramaticală și semantică), specificitatea fiindu-le conferită de faptul că, spre deosebire de actele de utilizare concretă a limbii

propriu uzului curent, ele au o componentă ilocuționară implicită (care nu depinde de locutorul imediat) și, de asemenea implicit, presupun efecte perlocuționare puternic scontate.

În actele obișnuite de utilizare concretă a limbii, numai activitatea locuționară este independentă de contextul comunicativ și de situația de comunicare; componenta ilocuționară se instituie numai prin introducerea enunțului în contextul comunicativ pentru care este emis și conține valori semnificative determinate de intențiile locutorului nemijlocit (concret) care a emis enunțul. Efectul perlocuționar rezultă și el din confruntarea directă a perspectivelor emițătorului și receptorului, implicați într-o situație de comunicare concretă.⁶⁹

În uzajul actelor locuționare de tip special la care ne-am referit, situația este cu totul alta. Un proverb nu este construit ca enunț într-un context comunicativ concret de către un locutor nemijlocit, ci reprezintă re-enunțarea unui enunț pre-elaborat, care aparține unei tradiții anume. Chiar și sentințele sau maximele de autor, odată intrate în circuitul oral (sau scris), se înscriu într-un fenomen de tradiție, cu atât mai puternic, cu cât autorul respectiv este mai vechi (sau mai uitat). Rațiunea lor de funcționare este legată de acte concrete de utilizare a limbii (de o pluralitate de astfel de acte), dar existența lor ca atare e legată de acte virtuale (sau latente) de comunicare, care pun în relație un Emițător-Tradiție (ET) cu un Receptor-Colectivitate (RC). Re-enunțate într-un context comunicativ concret, proverbele conțin deja valori semnificative determinate de „intențiile” ET (forță ilocuționară implicită) și presupun un efect perlocuționar potențial, acceptat prin consens colectiv. În condițiile re-enunțării, „intențiile” ET sunt suplimentate sau interpretate de emițătorul nemijlocit, iar efectul perlocuționar e condiționat de factori subiectivi care caracterizează situația particulară a receptorului (cunoașterea sau necunoașterea anticipată a enunțului proverbial, capacitatea de înțelegere a conținutului propozițional și de sesizare a valorilor semnificative determinate de intenția emițătorului – inclusiv ET –, asumarea sau respingerea consensului colectiv).

Aceste acte de utilizare concretă a limbii, dar de tip special, implicând în mod definitoriu un nivel al actelor de comunicare virtuală (sau latentă), pot fi reprezentate prin următoarea schemă:

Semnul de întrebare marcat între RC și receptorul-interlocutor semnaleză factorii subiectivi (menționați mai sus) care diferențiază și limitează receptarea concret-individuală (deci și efectul perlocuționar) față de receptarea colectivă.

Categoria foarte largă a tipurilor de enunțuri vehiculate în actele de utilizare concretă a limbii, de tip special, descrisă mai sus, poate fi desemnată prin termeni deja consacrați, precum *izolări*⁷⁰, *clișee (verbale)*⁷¹ sau *locuțiuni*: termenii *stereotipie* și *șablon* desemnează fenomene cu o cuprindere mult mai difuză, fiind folosiți uneori și cu sens peiorativ (pentru a indica, de exemplu, manifestări de sărăcie sau incapacitate individuală, în actele de comunicare). Proverbele și zicătorile reprezintă, în ansamblul acestei categorii, două forme distincte mai puternic cristalizate (sau cu tendințe de cristalizare puternică, dar nu categoric delimitate de formele de tranziție sau periferice), între ele existând o mare zonă de forme intermediare sau cu posibilități de dublă funcționare. Dincolo de zicători se situează idiotismele, formulele expresive, locuțiunile, unitățile frazeologice de tot felul, zonă-limită reprezentând-o, am putea spune, metafora lingvistică, iar dincolo de proverb, pildele, povățuirile, parafrazele proverbiale, cu spații de trecere spre fabulă sau parabolă.

Distincția clasică între proverbe și zicători este reformulată de G.L. Permjakov în termenii opoziției dintre *propozițiile închise*, exprimate complet, deci compuse din termeni constanți, care nu sunt schimbați sau completați în context, și *propozițiile neînchise*, exprimate incomplet, care capătă formă definită și sens concret numai în context, de unde extrag elementele-lipsă. În alți termeni, proverbele apar sub forma unor propoziții finite (sau sunt formulabile în acest mod) care exprimă în mod direct și deplin o judecată (au toate elementele care alcătuiesc o judecată completă), pe când zicătorile nu alcătuiesc singure o frază (sau o judecată), ele

apărând în context ca predicate logice sau elemente ale predicatului logic. Cu un statut aparte, relativ intermediar între zicători și proverbe, ar putea fi considerate enunțurile imperative, care nu reprezintă propriu-zis judecăți, dar sunt constituite pe baza unor judecăți, implicându-le.⁷²

Criteriile în baza cărora este formulată această distincție, aplicate, de regulă, în multiple variante terminologice și teoretice, numai la proverbe și zicători, nu sunt suficient de sigure pentru a opera la nivelul întregii *categorii largi* despre care am vorbit și, mai ales, pentru a marca limite relative între diferitele clase (tipuri) de enunțuri subsumate ei și pentru a explica sau interpreta formele de tranziție dintre diferitele clase (tipuri).

Deducem, din precizările de mai sus, că *izolările (clișeele verbale)*, deci categoria largă de enunțuri la care ne-am referit, implică, la acest nivel de generalitate, un relativ același sistem de relații contextuale și, respectiv, un relativ același mod de funcționare, în sensul că:

- sunt enunțuri pre-elaborate (pre-emise în raport cu actele de utilizare concretă a limbii), impuse de tradiție și repetabile în contexte diferite (sau într-o multitudine de contexte);

- caracterul preelaborat și repetabilitatea le oferă un grad relativ mare de independență în raport cu situațiile de comunicare concretă; izolarea lor în raport cu diferitele contexte comunicative nu reprezintă, deci, un simplu act metodologic, ci un fapt în sine, definitoriu pentru statutul acestei categorii de enunțuri;

- rațiunea lor de funcționare este determinată, însă, de situații de comunicare concretă; enunțarea *izolărilor (clișeele, locuțiunilor)* implică cu necesitate un context comunicativ, în timp ce contextele comunicative (concrete) nu presupun cu necesitate un enunț special (clișeu), actele de utilizare concretă a limbii realizându-se, de regulă, fără să le solicite.

Dacă un locutor intenționează să comunice, într-o împrejurare foarte concretă, că „afară plouă abundant“, el poate construi o mare varietate de enunțuri, precum: afară plouă foarte tare (sau rău), este o ploaie nemaipomenită, ce ploaie îngrozitoare!, grozavă ploaie etc. etc., dar și plouă *cu găleata*. Nu ne propunem acum să descriem aspectul calitativ al ultimului enunț, scopul fiind numai acela de a semnala faptul că el reprezintă numai una dintre variantele posibile de enunțuri cu conținut propozițional și valori semnificative intenționale (componentă ilocuționară) similare.

Relațiile ce se instituie prin integrarea și interpretarea contextuală a acestei categorii de enunțuri (izolări), deși relativ aceleași la nivel general, manifestă diferențieri determinate de dimensiunile și structura lor gramaticală și semantică, în mod corespunzător intervenind și variante ale modului de funcționare. O deosebire fundamentală decurge din natura relațiilor contractate, în actele de comunicare concretă, cu contextul lingvistic (în ce succesiune de enunțuri se încadrează) și extralingvistic (situația de comunicare: partenerii și relația dintre ei, locul și momentul enunțării, intenția de comunicare etc.).⁷³

O clasă cuprinzătoare de expresii preelaborate se caracterizează prin faptul că enunțarea (deci și funcționarea) lor implică, în mod obligatoriu, nu numai un context extralingvistic, ci și un context lingvistic univoc sau variabil determinat. Aceste expresii nu sunt, deci, enunțuri complete, ci numai componente ale unor enunțuri care se completează cu componente ale contextului lingvistic. Precizăm că înțelegem prin context lingvistic componenta enunțului determinată nemijlocit de situația de comunicare (*plouă*), în timp ce integrarea componentei preelaborate în enunț (*cu găleata*) este facultativă și reprezintă un act special de selecție. Din această clasă fac parte *zicătorile*, pentru definirea cărora ar fi necesare delimitări în raport cu alte categorii de expresii cu statut similar (idiotisme, unitățile frazeologice etc.), încă imprecis operate, atât prin terminologia utilizată, cât și la nivelul descrierilor teoretice. Problema în sine nu se înscrie, însă, în obiectivele lucrării de față.

Este necesar să precizăm, totuși, că *zicătorile*, atât cât pot fi definite și delimitate, prezintă ele însele o tipologie interioară destul de diversificată, marcată nu numai prin dimensiuni, ci și prin caracterul relațiilor contextuale și, implicit, prin modul de funcționare.⁷⁴ Ne limităm la a semnală numai trei tipuri distincte, pentru exemplificare:

a) *plouă cu găleata*, este soare *cu dinți* – în care expresia-clîșeu este componentă a grupului verbal, contextul lingvistic fiind marcat printr-un verb impersonal;

b) a face *zile fripte* cuiva; a promite *marea cu sarea*; a fi *bun de gură* – în care expresia-clîșeu este, de asemenea, componentă a grupului verbal, contextul lingvistic fiind marcat printr-un verb

personal, implicând un grup nominal determinat; o variantă o reprezintă expresiile care presupun și o persoană-pacient, implicând elemente obligatorii de context lingvistic în componenta respectivă a grupului verbal;

c) *a bate apa în puiă, a căra apa cu ciurul, a pune carul înaintea boilor* (Zanne, nr. 1546), *a vinde pielea ursului din pădure* (Zanne, nr. 2584) – în care expresia-clișeu este reprezentată de întregul grup verbal (verbul însuși fiind asimilat sistemului propriu de conotații), iar contextul lingvistic este performabil prin grup nominal.

Forma infinitivală a acestor enunțuri nu este decât o transcriere de colecție sau de dicționar; în actele de comunicare concretă ele sunt utilizate la oricare dintre formele personale ale verbului, de la persoana I sg. până la III pl., și pot contracta relații contextuale diferite (relativ) de cele definitorii pentru zicători atunci când:

– forma personală a verbului capătă sens impersonal (mai ales în reflexiv), persoana agent nemaireprezentând o componentă determinată nemijlocit de situația de comunicare, ci o referință generică (*Nu se pune carul înaintea boilor* – enunțul capătă deja sensul unei norme, care în zicători este cel mult subînțeleasă);

– li se adaugă elemente contextuale suplimentare selectate ele însele din clasele expresiilor preelaborate (*Vinde pielea ursului în târg, și ursul în pădure* – Zanne, nr. 2584); transformări similare se pot produce și la expresii notate mai sus sub *b* (*bun de gură, rău de plată*).

Astfel de utilizări consemnează mari zone de tranziție între zicători și proverbe.

O altă clasă, de asemenea foarte cuprinzătoare, de expresii pre-elaborate se caracterizează prin faptul că enunțarea (deci și funcționarea) lor implică în mod obligatoriu un context extralingvistic (situațional), dar nu tot obligatoriu și unul lingvistic, putând apărea ca enunțuri independente de situații concrete de comunicare. Aceste expresii sunt, deci, enunțuri complete, la nivelul propoziției sau frazei, care nu presupun completări cu componente ale contextului lingvistic, deși, așa cum vom vedea într-un capitol următor, nu exclud asemenea completări. Mai caracteristic este, însă, faptul că ele se încadrează, de regulă, ca enunțuri complete, în succesiuni de alte enunțuri complete, deci nu ca simple componente care necesită completări

cu alte componente ale contextului lingvistic. Din această clasă fac parte proverbele, dar și alte tipuri de enunțuri preelaborate, difuz definite prin termenii amintiți anterior: maximă, sentință, dicton, aforism etc.; nu este cazul să reluăm aici încercările de definire diferențiată a acestor termeni, frecvente nu numai în dicționare și enciclopedii, ci și în numeroase lucrări de sinteză sau cu caracter monografic. Asemenea definiții se confruntă cu faptul că uzul curent, la nivel popular sau cărturăresc, nu diferențiază conștient tipurile de enunțuri pe care ele își propun să le izoleze în categorii aparte. Într-un capitol următor, vom vedea, însă, că sunt sesizabile în modul lor de funcționare diferențieri care, deși nu sunt conștientizate, pot fi investigate și descrise.

Trebuie precizat, totuși, în ce măsură proverbele, atât cât pot fi definite și relativ delimitate, reprezintă o *categorie folclorică* (alături de basm, cântec ritual, cântec epic etc.), așa cum sunt considerate în majoritatea tratatelor de specialitate. Și în această privință opiniile sunt sensibil contradictorii.

În *Larousse*-urile și enciclopediile franceze, este aproape constantă definirea proverbelor ca sentințe sau maxime exprimate în puține cuvinte și *devenite populare* (numai larga circulație în mediile populare le conferă, deci, calitatea de gen folcloric, originea lor fiind, de regulă, extra-folclorică); alte definiții, la fel de numeroase (de multe ori naive), le consideră populare prin însăși originea lor („*eșite din gura poporului*”⁷⁵) sau prin conservare de forme arhaice („*rămășițele primelor încercări de legislație*”⁷⁶; „*rămășițele unei literaturi gnomice...*”⁷⁷).

Mai precise sunt, și în acest caz, demersurile efectuate pe un corpus relativ restrâns; Jean Herbert, de exemplu, în prefața la o colecție de proverbe franceze, se referă doar la materialul cuprins în această colecție: sunt admise sub titlu de proverbe expresii corespunzând unei propoziții complete, uneori de formă eliptică – expresii ale înțelepciunii populare, precepte, sentințe și locuri comune; în plus, mai sunt admise *expresiile proverbiale* de origine biblică și câteva *rare* citate literare, care nu mai sunt resimțite drept citate, devenind curente.⁷⁸ Cu alte cuvinte, sunt considerate ca aparținând aceleiași categorii și enunțuri de expresie populară (această calitate fiindu-le conferită prin conținut), dar și enunțuri provenite din literatura scrisă și intrate în uzul curent.

Horst Weinstock observa și el, tot pe un corpus delimitat, referindu-se la funcția proverbelor și *pseudo-proverbelor* la Shakespeare, că umaniștii (care le-au colecționat) citau *proverbia rustica* și *sententiae* ca autorități egale și amestecate; nici scriitorii nu le diferențiau, amândouă reprezentând, în conștiința lor, *formulae*.⁷⁹ O opinie și mai categorică în acest sens este formulată de André Jolles în opoziție cu compartimentările operate de Frederic Seiler pe un corpus de proverbe germane. Acesta din urmă, deși acceptă definirea proverbelor ca „*locuțiuni care au curs în limbajul popular*”, le grupează în clase diferite după mediile sociale în care circulă (superioare, de mijloc, inferioare) și după origine (populare și literare, acestea din urmă fiind mult mai numeroase decât s-ar putea crede, mai răspândite și mai substanțiale). Supunând unei critici severe aceste compartimentări și insuficiența criteriilor adoptate, Jolles conchide că „*ceea ce numim proverb există în toate straturile unui popor, în toate clasele lui, în toate mediile...*”⁸⁰

Supuse unui examen critic adecvat, proverbele (ca și alte tipuri similare sau comparabile de enunțuri) răspund principalelor criterii care stau la baza definirii culturii și literaturii populare – cu precizarea, însă, că nu toate expresiile considerate ca atare prin includere în colecții pot fi verificate din perspectiva acestor criterii, din cauză că nu s-au efectuat cercetări sistematice și consistente asupra circulației lor în mediile folclorice. Se poate aprecia, totuși, pornind de la examinarea numeroaselor colecții publicate (oricât de defectuoase ar fi unele dintre ele), dar și de la investigarea altor categorii de texte folclorice și a unor culegeri de texte dialectale, că există un număr impresionant de expresii sau enunțuri preelaborate, care au valoare de circulație în mediile folclorice, că aparțin, deci, acestor medii (indiferent de originea lor), fiind acceptate și supuse, din punct de vedere semantic, consensului colectiv, că există o deprindere de a le utiliza și că îndeplinesc, în consecință, funcții specifice în actele de comunicare umană.

Din această perspectivă, trăsăturile caracteristice prin care sunt definite, de regulă, categoriile folclorice pot fi raportate pertinent și la estimarea particularităților limbajului proverbial în colectivitățile tradiționale. Elementele acestui limbaj, în speță

proverbele, poartă amprenta caracterului colectiv (înțelegând ca bun colectiv nu numai ce este și ca geneză colectiv, ci și creația individuală care capătă o largă circulație și, implicit, un consens mai larg sau mai restrâns⁸¹; ele sunt sau devin, în consecință, anonime (odată intrate în circuitul folcloric, chiar și expresiile „de autor”, de exemplu citatele literare, își pierd paternitatea în mediile care le vehiculează); stau sub semnul oralității, scurttimea facilitând nu numai memorizarea lor, ci și circulația cu o viteză uimitoare de la un individ la altul, de la o zonă la alta și de la un popor la altul; se supun jocului specific dintre tradiție și inovație, cu predominarea autoritară a tradiției, și le este caracteristică creația prin variante. Variantele sunt determinate nu numai de necesități de adaptare la un context concret, ci și de opțiuni la nivel individual, de grup, zonal sau etnic, prezența lor fiind marcată, datorită acestui fapt, și în colecții sau antologii.⁸²

Spre deosebire, însă, de alte categorii folclorice, de dimensiuni mai ample (de la strigătură și cântecul liric, la basm și cântecul epic), aceste caracteristici nu conferă proverbelor un statut pregnant diferențiat în circuitul folcloric (oral) față de cel cărturăresc (scris), nici ca mod de manifestare, și nici ca sistem de funcționare. Din ambele puncte de vedere, un proverb înregistrat într-un „context oral” sau identificat într-un text dialectal nu diferă esențial de același proverb sau un altul utilizat în creații „de autor” (precum la cronicarii moldoveni, apoi la Creangă sau Sadoveanu). Toate particularitățile enumerate mai sus, inclusiv creația prin variante, funcționează, după reguli similare, în ambele categorii de contexte. Același statut îl au și maximele sau sentințele „de autor”, atunci când pătrund și în circuitul oral. Scurtimea (ca trăsătură definitorie, totuși) le conferă aceleași condiții și posibilități de manevrare atât în contextele orale, cât și în cele scrise. Diferențieri între indivizi, grupuri (la nivel folcloric) și zone, etnii pot să apară în selecția repertoriilor paremiologice utilizate preferențial. Dar criteriul selecției operează după reguli relativ similare atât în contextele orale, cât și în cele scrise – cu observația, însă, că, în multe dintre contextele scrise, selecția poate avea un caracter deliberat mai marcat.

- 1 A. Taylor, *The Proverb*, Hartbow-Pennsylvania, 1962, p. 3.
- 2 *Ibidem*, p. 3
- 3 G.L. Permjakov, *Izbrannye posloviy i pogovorki narodov Vostoka*, Moscova, Nauka, 1968, p. 7.
- 4 N. Roșianu, *Maxima populară rusă și corespondentele ei românești*, București, Univers, 1979, p. 22.
- 5 Cezar Tabarcea, *Poetica proverbului*, București, Minerva, 1982, p. 52.
- 6 B.J. Whiting, *The Nature of the Proverb*, în *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*, XIV (1932), p. 273.
- 7 A. Taylor, "The Collections and Study of Proverbs", în *Proverbium*, 1967, nr. 8, p. 161.
- 8 A.M. Cirese, *I proverbi: strutture delle definizioni*, Urbino, 1972, p. 17.
- 9 Cf. *Gîndirea egipteană antică în texte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974, p. 42.
- 10 Johan Huizinga, *Erasm*, București, Minerva, 1974, p. 66.
- 11 Cf. Ștefan Zweig, *Erasmus*, ed. II, București, Naționala-Ciornei, f.d., p. 60.
- 12 Jacques Pineaux, *Proverbes et dictons français*, Paris, P.U.F., 1963, p. 7-20.
- 13 Cf. N.Ja. Ermakov, *Posloviy russkogo naroda*, S. Peterburg, 1894, p. 7-8.
- 14 *Posloviy russkogo naroda. Sbornik V. Dalja*, Moscova, 1862.
- 15 V.I. Cicerov, *Sbornik Vladimira Dalja. Posloviy russkogo naroda*, introducecere la *Posloviy russkogo naroda. Sbornik V. Dalja*, Moscova, 1957.
- 16 Paul Zumthor, „L'épiphonème proverbial“, în *Revue des sciences humaines*, 1976-3, nr. 163 (*Rhétorique du proverbe*), p. 319.
- 17 Perpessicius, *Ion dache Golescu, lexicolog, folclorist și scriitor*, în *Mențiuni de istorie literară și folclor*, București, ESPLA, 1957, p. 199-209 (referințele și citatele, la p. 215-219, 235).
- 18 Ov. Bârlea numără, pentru primul volum (1885), 235 de titluri de publicații parcurse pentru excerptarea proverbelor și ghicitorilor, pentru ca, la ultimul volum, să ajungă la 294 de titluri. Cf. *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 324.
- 19 *Ibidem*, p. 55.
- 20 Cf. *Introducerea la Anton Paru, Povestea vorbii*, Craiova, 1936, p. XVII-XIX.
- 21 Cezar Tabarcea, *op.cit.*, p. 62.
- 22 George Muntean, *Postfață la Proverbe românești*, București, Minerva, 1984, p. 383-384.
- 23 Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, p. 266-267.

- 24 Sanda Golopenția, *Buzele cele mute vorbesc pe tăcute*, în *Educație și limbaj*, București, EDP, 1972, p. 186.
- 25 Cezar Tabarcea, *op.cit.* p. 34.
- 26 Apud P.M. Quitard, *Dictionnaire étymologique, historique et anecdotique des proverbes et des locutions proverbiales de la langue française*, Paris, 1842, p. VII.
- 27 J.P. Leroux, *Dictionnaire comique, satyrique, critique, burlesque, libre et proverbial*, I, Paris, 1786, p. VII.
- 28 I. Zanne *Proverbele românilor...*, I, București, 1895, p. XVII.
- 29 Gottlob Frege, *Sens și semnificație*, în *Logică și filozofie*, București, Editura Politică, 1966, p. 66.
- 30 J. Paulhan, *L'expérience du proverbe*, în *Oeuvres complètes*, Tchou, t. II, p. 81, 121, apud Henri Meschonnic, „Les proverbes, actes de discours”, în *Revue des sciences humaines*, 1976-3, nr. 163 (*Rhétorique du proverbe*), p. 419.
- 31 George Coșbuc, *Nașterea proverbiilor*, în *Despre limbă și literatură*, ESPLA, 1960, p. 209.
- 32 Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Paris, P.U.F., 1958, p. 225.
- 33 Lucian Blaga, *Elanul Insulei*, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, p. 56.
- 34 Ov. Papadima, *Proverbul ca formă de înțelepciune*, în *Literatura populară română*, București, EPL, 1968, p. 598.
- 35 N. Iorga, *Istoria literaturii române*, Vălenii-de-Munte, 1925, p. 75.
- 36 V.I. Cicerov, *Russkoe narodnoe tvorčestvo*, Moscova, 1959, p. 310.
- 37 A.J. Greimas, *Proverbele și dictioanele*, în *Despre sens*, București, Univers, 1975, p. 319-324.
- 38 H. Meschonnic, *art.cit.*, p. 427.
- 39 I.C. Chițimia, „Paremiologie”, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1960, nr. 3, p. 403.
- 40 N.Ja. Ermakov, *op.cit.*, p. 4.
- 41 V.I. Cicerov, *op.cit.*, p. 312.
- 42 Cezar Tabarcea, *op.cit.*, p. 33.
- 43 Lidia Sfârlea, *Formele metaforice în folclorul românesc*, în *Studii de limbă literară și filologie*, III, București, 1974, p. 145.
- 44 Cezar Tabarcea, *op.cit.*, p. 105.
- 45 Cl. Lévi-Strauss, *Structura miturilor*, în *Antropologie structurală*, București, Editura Politică, 1978, p. 246-279.
- 46 Vezi, în acest sens, M. Pop, *Metode noi în cercetarea structurii basmelor*, în *Folclor literar*, I, Universitatea din Timișoara, 1967, p. 5-12.
- 47 A.J. Greimas, *op.cit.*, p. 319.

- 48 Cf. A.N. Sramm, *Nabljudenja nad sintaktičeskim stroenim russkix poslovic*, Moscova, 1954, p. 2.
- 49 George Coșbuc, *op.cit.*, p. 210-211.
- 50 Cf. *Dicționarul limbii române moderne*, București, Ed. Academiei, 1958, s.v.
- 51 Cezar Tabarcea, *op.cit.*, p. 35.
- 52 *Ibidem*, p. 29.
- 53 *Ibidem*, p. 30 sau 95 (unde autorul traduce prin „expresie proverbială” englezul *proverbial phrase*, folosit de Archer Taylor pentru a desemna „toate formulările recurente care au caracteristici de proverb și sunt un fel de proverbe în devenire”). Personal, am folosit, în mod discutabil, același termen pentru a delimita zicătorile de proverbele imperative (numite, la fel de discutabil, „locuțiuni proverbiale”) și de proverbele propriu-zise; cf. *Proverbele ca gen folcloric*, în *Folclor literar*, I, Universitatea din Timișoara, 1967, p. 188.
- 54 A.K. Kocetikov, *K voprosu o principax sostavlenija frazeologičeskogo slovarja*, în *Voprosy sintaksisa i stilistiki russcogo literaturnogo jazyka*, Kuibișev, 1963, p. 156-172; M.V. Korovnikova, *Frazeologičeskij slovari M.I. Mixel'sona „Russkaja mysli i reči” kak istočnik dlja izučenija frazeologii russkogo jazyka*, *ibidem*, p. 173-180; O.V. Savkunira, *Nekotorye osobennosti sintaktičeskogo upotreblenija frazeologičeskix edinic vosxodjasčix k uslovno – ustupitelnyx predložnijam s sojuzom «xoti»*, *ibidem*, p. 187-202; A.M. Babkin, *Lexikografičeskaja razrabotka russkoj frazeologii*, Moscova-Leningrad, Nauka, 1964; V.P. Felycina, *O poslovicax i pogovorkax kak materiale dlja frazeologičescogo*, în *Problemy frazeologii*, Moscova-Leningrad, Nauka, 1964, p. 200-204.
- 55 M.V. Korovnikova, *op.cit.*, p. 175.
- 56 A.M. Babkin, *op.cit.*, p. 25.
- 57 *Ibidem*, p. 6, 24.
- 58 A.N. Sramm, *op.cit.*, p. 2.
- 59 I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, I, București, Editura Academiei R.S.R., 1973, p. 99.
- 60 C. Tabarcea, *op.cit.*, p. 27, 40.
- 61 Henri Meschonnic, *art.cit.*, p. 419-430.
- 62 Jacqueline et Bernard Cerquiglini, *L'écriture proverbiale*, în *Revue des sciences humaines*, 1967-3, nr. 163 (*Rhétorique du proverbe*), p. 359-375.
- 63 Henri Meschonnic, *art.cit.*, p. 419-428.
- 64 J. Morawski, *Proverbes français antérieurs au XVe siècle*, Paris, Champion, 1925.
- 65 Paul Zumthor, *art.cit.*, p. 314.

- 66 A.J. Greimas, *op.cit.*, p. 309-313.
- 67 Vezi, în acest sens, P. Ruxăndoiu, *Folclorul literar în contextul culturii populare românești*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2001, p. 182-184.
- 68 *Ibidem*, p. 86-88.
- 69 John R. Searle, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, 1970, p. 24-25; cf. și Oswald Ducrot, *De Saussure à la philosophie du langage*, introducere la John H. Searle, *Les actes de langage, Essais de philosophie du langage*, Paris, Hermann, 1972, p. 15-17.
- 70 Iorgu Iordan, *loc.cit.*
- 71 Pentru o teorie a clișeeilor, vezi G.L. Permjakov, *From Proverb to Folk-Tale, Notes on the General Theory of Cliché*, Moscova, 1979.
- 72 Cf. P. Ruxăndoiu, *Proverbele ca gen folcloric ...*, p. 187-188. La distincția terminologică între expresii proverbiale (pentru zicători), locuțiuni proverbiale (pentru enunțurile imperative) și proverbe propriu-zise, cu care am operat în acest articol, am renunțat ulterior; cf. M. Pop, P. Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, București, EDP, 1978, p. 246-249, unde am desemnat cele trei categorii prin termenii: zicători, proverbe imperative și proverbe propriu-zise.
- 73 Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge U.P., 1983, p. X, 5.
- 74 Pentru unele observații sumare în acest sens, vezi P. Ruxăndoiu, *Proverbele ca gen folcloric ...*, p. 187.
- 75 Ilie Cristea, *Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme colectate din graiul românilor din Transilvania și Ungaria, Precuvântare*, Sibiu, 1901.
- 76 Iuliu Zanne, *op.cit.*, I, p. VII.
- 77 N. Iorga, *op.cit.*, p. 75.
- 78 Jean Herbert, *Préface*, la Gérard Ilg, *Proverbes français avec des équivalents en allemand, anglais, espagnol, italien, néerlandais*, Londra, 1960.
- 79 Horst Weinstock, *Die Funktion elisabethanischer Sprichwörter und Pseudo-sprichwörter bei Shakespeare*, Heidelberg, 1966, p. 17.
- 80 André Jolles, *Formes simples*, Paris, Seuil, 1972, p. 121-124 (cu referire la Frederic Seiler, *Deutsche Sprichwörterwunde*, München, Beck, 1922).
- 81 Într-o lucrare din 1986 (*Proverbele românești și proverbele lumii romanice*, București, Editura Albatros), Gabriel Gheorghe susține categoric că „nu producția (originea), în marea majoritate a cazurilor anonimă sau, extrem de rar, identificată, este esențială, ci circulația (răspândirea proverbelor). Numai circulația poate justifica apartenența unui proverb la tezaurul lingvistic al unui popor” (p. 21).
- 82 Câteva detalii în acest sens la P. Ruxăndoiu, *Proverbele ca gen folcloric ...*, p. 184-186.

II

Relații contextuale

Spre deosebire de alte tipuri de enunțuri-clișeu (preelaborate) care satisfac condiții sintactice similare (enunțuri complete la nivelul propoziției sau frazei), proverbele nu funcționează, deci, în actele de comunicare concretă numai în limitele conținutului lor propozițional, ci sunt investite cu o încărcătură semantică suplimentară, care nu poate fi redusă la sensul literal al componentelor lor lexicale. Această încărcătură semantică suplimentară este efectul unui consens colectiv autorizat prin tradiție. Prin însăși natura lor, proverbele sunt folosite în contextul unor experiențe directe individuale sau de grup. Cu atât mai puternică este funcția perlocuționară a proverbelor, cu cât ele transmit, în momentul unei experiențe directe, rezultatele verificate ale unei experiențe sociale, canalizând astfel și rezultatul experienței directe, altfel incert, spre un sens preexistent, dar îmbogățit (prin noua experiență) și sugerând un anumit tip de comportament sau formarea unei noi convingeri.

Proverbele se definesc, deci, în raport cu experiența socială pe care o fixează, ceea ce implică o cercetare genetică, dar și în raport cu modul în care această experiență este transmisă individului (sau grupului) de către locutor, ceea ce implică o analiză funcțională. În raport cu experiența socială pe care o fixează, proverbul are valoare de semn, pentru că el nu descrie această experiență, ci o reprezintă. Dacă am considera un punct genetic absolut, proverbul ar putea fi conceput ca o descriere rezumativă a experienței sau a rezultatului ei și numai atât. Dar, la acest nivel, proverbul nu este încă proverb, ca să capete această calitate fiind necesară stabilizarea lui prin recurență, în funcție de repetarea

experienței. Repetarea experienței nu se reduce, însă, la reluarea obligatorie a obiectelor ei primare, ci se realizează prin reiterarea tipului de fapte (situații) care pun două obiecte (sau un obiect și calitatea lui) – indiferent care – într-o relație de același gen.

Dacă ne gândim, de exemplu, la „Buturuga mică răstoarnă carul mare”, punctul genetic absolut ni-l putem imagina ca o formulă narativă care a consemnat o întâmplare cu caracter de accident. Prin reformularea la un prezent cu valoare iterativă, constatarea întâmplării (accidentului) se transformă într-o observație practică, aplicabilă ulterior și la alte cazuri similare. Cu cât este (sau devine) mai largă sfera cazurilor de aplicabilitate, cu atât semnificația proverbului capătă un grad mai înalt de generalizare.

Rezultă de aici, dar și din considerații făcute în capitoul anterior, că funcția specifică a proverbelor în actele de utilizare concretă a limbii, valoarea lor expresivă și rolul lor în potențarea mesajului sunt determinate de natura complexă a relațiilor contextuale instalate prin folosirea lor. Performarea potențialului paremiologic implică acte și stabilește relații care se structurează la niveluri diferite, angajând termeni diferiți. Fiecare utilizare constituie un act concret de comunicare, integrat unui context comunicativ mai larg (dar de dimensiuni variabile), punând în relație un transmiteător (locutor) și un destinatar (interlocutor)¹, act în care transmiteătorul nu se reprezintă numai pe sine și nu codifică *ad-hoc* un mesaj al său, ocazionat de condițiile specifice care provoacă nevoia de comunicare, ci re-enunță, în contextul dat, un mesaj colectiv prin consens, a cărui autoritate se bazează pe prestigiul unei îndelungate tradiții.²

Așadar, prin *relații contextuale*, în cazul de față, nu înțelegem numai faptul că utilizarea unui proverb presupune în mod obligatoriu o împrejurare dată la care semnificația lui să fie raportată, ci un sistem relațional mai complex, determinat de natura ea însăși mai complexă a actelor locuționare de tip special care integrează acest gen de enunțuri. Așa cum s-a văzut, în acest tip de acte locuționare relația concretă dintre locutor și interlocutor e dublată de o relație virtuală între un *emițător-tradiție* și un *receptor-colectivitate*, ambii termeni ai acestei relații implicând situații în contexte specifice lor.

Întrucât noțiunea de *context* este ea însăși abordată în accepții diferite, uneori controversate, vom apela, pentru coerență terminologică, la un model mai clasic de definire și delimitare în interior, propus de Eugen Coșeriu în *Teoría del lenguaje y lingüística general*. În concepția autorului, constituie *context al vorbirii* întreaga realitate care încadrează un semn, un act verbal sau un discurs, ca prezență fizică și ca informații pe care le posedă interlocutorii.

El distinge între trei categorii de contexte: idiomatic, verbal și extraverbal (ultimele două categorii de contexte sunt operante și în pragmatica lingvistică).³ *Contextul idiomatic* este limba însăși ca „fond” al vorbirii. (În vorbire se manifestă concret o parte a limbii, dar această parte semnifică în relație cu întreaga limbă, cu toată cunoașterea idiomatică a vorbitorilor; orice semn realizat în discurs semnifică în sistem de opoziție și asocieri formale și semantice cu alte semne, care nu sunt rostite, deși aparțin achiziției lingvistice a vorbitorilor; în interiorul contextului idiomatic, orice cuvânt semnifică într-un context mai restrâns, care este câmpul lui semnificativ). *Contextul verbal* este discursul însuși, ca ambianță pentru fiecare dintre părțile sale. Pentru fiecare semn și pentru fiecare porțiune a discursului, constituie context verbal nu numai ce s-a spus înainte, ci și spusele ulterioare din același discurs. *Contextul extraverbal* este constituit de toate circumstanțele non-lingvistice care sunt percepute direct sau cunoscute de vorbitori. Între subtipurile acestui context (fizic, empiric, practic sau ocazional, istoric), E. Coșeriu enumeră și un *context cultural*, reprezentând tot ce aparține tradiției culturale a unei comunități date. Este util de reținut, însă, pentru cele ce urmează, că E. Coșeriu distinge, dincolo de context, în sensul mai restrâns al cuvântului, o serie mult mai largă de elemente ambiante (*entornos*), printre care menționează *universul discursului* – ca sistem universal de semnificații cărui îi aparține un discurs (sau enunț) și care determină validitatea și înțelegerea sa.⁴

Utilizate în acte concrete de comunicare, de tip oral sau scris, proverbele implică, în primul rând, relații contextuale cu componentele mesajului sau situației care le integrează și în raport cu care enunțarea lor comportă o valoare semnificativă, deci în raport cu care se realizează rațiunea lor de funcționare. Este firesc, așadar, să definim acest sistem de relații prin conceptul de *context*

funcțional, care poate fi, în terminologia lui E. Coșeriu, *verbal* sau *extraverbal*. Proverbele nu sunt folosite niciodată izolat, ci încadrate într-un mesaj mai cuprinzător, care reprezintă contextul lor funcțional. Racordarea proverbului la un astfel de context poate fi descrisă, în general, ca o reluare a termenilor contextului funcțional și substituirea lor cu termeni „metaforici”, ceea ce implică instituirea, în actul concret de comunicare, a unei similitudini între cele două serii de termeni. Contextul funcțional reprezintă, de regulă, o situație concretă care – de multe ori – poate fi o întâmplare sau poate indica un șir de evenimente, codificabile într-un mesaj narativ.

Relația text (proverb) – context funcțional reprezintă o realitate atât de semnificativă, încât nu puțini cercetători au pus la îndoială capacitatea „textului” de a constitui o entitate relativ autonomă în raport cu factorii care condiționează re-enunțarea lui. Pornind de la cercetarea unui număr restrâns de categorii folclorice, lingvistul ucrainean A.A. Potebnea susținea că nu poate fi considerat drept fabulă „textul” pe care un cititor îl află în colecții, acesta reprezentând numai „imaginea”, pentru că unitatea integrală este constituită din text și din realitatea la care el se referă. Este concepută, așadar, o unitate literară, care implică textul, dar și un fapt aflat în afara textului, mobil, permanent altul, în raport cu stabilitatea textului. Analiza izolată a „textelor” culese nu poate conduce decât la erori, pentru că toate particularitățile *fabulei* sunt evaluate în funcție de această realitate sincretică. „Textul” constituie în fabulă numai elementul *explicant*, iar faptul particular spre care se orientează este *explicatul*, unitatea formând-o numai relația dintre *explicant* și *explicat*, în care *explicantul* este stabil, iar *explicatul* – variabil. Din acest postulat rezultă, însă, o dificultate metodologică insolubilă: pentru a nu cădea în erori, „textul” ar trebui analizat în raport cu *totalitatea* (inaccessibilă) a *explicațiilor* la care este raportat. Acceptând, însă, faptul că toți acești termeni variabili aparțin aceleiași clase, Potebnea postulează și ideea că textul *fabulei* poate fi înțeles în funcție de clasa de fapte spre care este orientat (impasul metodologic putând fi astfel depășit). În principiu, *explicantul* (predicat stabil) nu constituie nivelul generic al seriei de *explicații* (subiectul mobil), relația dintre *explicant* și *explicat* fiind de natură alegorică.⁵

În termeni similari definesc și Königäs și Maranda natura descântecului, prin factori care aparțin nu numai „textului“, ci și contextului în care este enunțat (contrastul inițial este marcat între *destinatar*, situat în afara textului, și o forță mobilă, definită mitic și prezentă în text; procesul de mediere nu vine din interiorul textului, ci din afara lui, la rezolvarea contrastului inițial contribuind ambii participanți la actul de comunicare).⁶

Ar rezulta, deci, că descântecul, ca și colindul sau alte categorii de poezie rituală, nu este exprimat integral prin text, entitatea formând-o textul plus faptul de viață spre care el este orientat funcțional. Proverbul, consecință a fabulei sau a unor narațiuni cu funcție similară, aparține și el acestui gen de *sincretism funcțional*.⁷

Analizând aspectul logico-semiotic al limbajului paremiologic, Permjakov fundamentează ideea că marile asemănări logice evidențiate între proverbe aparținând unor spații culturale diferite se datorează faptului că ele sunt semne ale unor situații exterioare tip.⁸

O particularitate a modului în care această relație este implicată de limbajul paremiologic rezultă din faptul că, în timp ce, în cazul poeziei rituale (descântec, colind etc.), ea este dominată de un determinism reciproc (contextul funcțional reclamă textul, iar acesta nu poate fi performat în afara contextului), în cazul proverbelor determinismul este univoc, în sensul că un proverb nu poate fi utilizat decât integrat unui act concret de comunicare (care devine contextul lui funcțional), în timp ce actele concrete de comunicare nu presupun obligatoriu – și nici de regulă – enunțarea unui proverb. Utilizarea proverbului este, deci, facultativă, e un act special de selecție și are semnificația unui act de creație (aspect asupra căruia vom reveni).

Considerat izolat, proverbul reprezintă el însuși o organizare contextuală, pe care am denumit-o, adecvând terminologia lui Riffaterre, *microcontext*.⁹ Riffaterre utilizează acest termen pentru a descrie structura unui mesaj poetic constituit, în care micro- și macrocontextul sunt doi termeni indisolubil legați și nu au circulație izolată. În cazul proverbelor, microcontextul preexistă contextului funcțional (care, în raport cu proverbul, este un macrocontext) și continuă să existe după consumarea unui act de comunicare concretă, fiind un element relativ stabil; microcontextul comportă,

deci, un anumit grad de autonomie și poate fi utilizat într-un număr teoretic nelimitat de contexte funcționale (macrocontexte) – subordonate, însă, unui aspect general, unei idei de bază care reprezintă nucleul semnificativ al proverbului.

Stabilitatea relativă a microcontextului se apropie într-un fel de aceea a cuvântului, cuvintele fiind îmbinări stabile de sunete cu o valoare semnificativă constantă, iar proverbele – îmbinări stabile de cuvinte, cu o valoare semnificativă la fel de constantă. Această relație comparativă a fost afirmată de Iorgu Iordan, care observase că izolările „*seamănă mai bine cu cuvintele decât cu grupurile sintactice: la ele interesează exclusiv înțelesul, și acesta este unitar, întocmai ca la un cuvânt unic*”.¹⁰ Așa cum cuvintele sunt unități lexicale, proverbele pot fi considerate unități sintactice constituite, circulante, cu o organizare microcontextuală relativ fixă, care, odată introduse într-o „supraorganizare”, capătă, ca și cuvintele într-o frază, un sens unitar, adecvat unei intenții de comunicare.¹¹ Ca și cuvântul, proverbul are semnificații multiple, limitate de un „nucleu semnificativ” care cuprinde, însă, nu o „noțiune generală”, precum cuvântul, ci o judecată esențială, exprimând o idee sau un adevăr general, acestea devenind elementul general și stabil nu al unei „microstructuri”, ca în cuvânt, ci al unui *microcontext*. Pentru că proverbul reprezintă el însuși o organizare verbală, un lanț de semne care alcătuiesc un context.¹²

Raportat la cuvânt, proverbul constituie, deci, o unitate lingvistică mai complexă, la un nivel mai înalt de organizare a elementelor care alcătuiesc inventarul limbii. Această complexitate reiese din faptul că proverbele nu constituie ele însele elemente ale inventarului limbii, ci forme stabile de organizare, în interiorul cărora fiecare componentă intră în relații contextuale determinate cu celelalte componente.

Microstructura semantică a proverbului nu este arbitrară în raport cu universul său semnificativ, pentru că, de regulă, ea derivă din termenii care au condiționat efectuarea primară a experienței încifrate în el. Așadar, „nucleul semnificativ” al microcontextului are un punct de plecare, care se confundă cu însăși geneza proverbului. Pentru orice proverb, se poate presupune un context în care a fost enunțat pentru prima oară, folosind propriii săi termeni, și un sens particular, adaptat unui act

concret de comunicare, pe care l-a avut în momentul primei sale enunțări. În evoluția sa ulterioară, proverbul va depăși această semnificație inițială, concret determinată, fiind integrat, cu semnificații adaptate, unui șir infinit de contexte particulare, dar va continua să fie raportat la semnificația primară și să-și contureze sensul general în funcție de termenii contextului primar, în virtutea faptului că microstructura lui (a proverbului) conservă elemente de structură și termeni ai acestui context. Se poate vorbi, deci, în cazul proverbelor, de existența unui *context genetic*, ca o determinare inițială a sensului, care se mai păstrează sau nu în conștiința colectivă, dar de explicitarea căruia depinde înțelegerea integrală a mesajului.

Semnificația generală a proverbului poate fi ea însăși interpretată ca un context, dat fiind faptul că această semnificație nu se definește numai în raport cu conținutul propozițional al enunțului, ci îi este conferită prin consens colectiv, instituit sub autoritatea tradiției, este deci exterioară enunțului, implicând un anumit tip de relații contextuale. Considerat izolat, în afara oricărui context particular la care poate fi aplicat, proverbul își păstrează sensul fundamental datorită raportării lui permanente la un *context generic*, neverbalizat, care selectează și închide întreg șirul de contexte funcționale posibile și îi determină valoarea semnificativă. Contextul generic se impune prin experiență și conștiință colectivă, reclamând acceptarea și recunoașterea adevărului pe care îl exprimă proverbul. Numai în limitele acestei recunoașteri proverbul își menține unitatea sensurilor și capătă stabilitate.

Dintre noțiunile cu care operează Eugen Coșeriu pentru definirea conceptului de context, cele desemnate prin termenii *context idiomatic* (limba însăși ca fond al vorbirii), *context cultural* (tradiția culturală a unei colectivități date) și, mai ales, *universul discursului* (sistem universal de semnificații căruia îi aparține un discurs și care determină validitatea și înțelegerea sa) ar putea fi considerate ca reprezentând, prin corelarea și interferența lor, cadrul cel mai larg în interiorul căruia se conturează contextele generice ale limbajului paremiologic.

Prin conceptele de context genetic și context generic, în definirea proverbelor și a modului lor de funcționare sunt implicate și conceptele de experiență și înțelepciune. Opinia unor autori de

studii paremiologice, că utilizarea acestor concepte în definirea proverbelor este total nerelevantă, întrucât limbajul paremiologic reprezintă doar o varietate specifică a discursului și nu este decât „o formă”¹³, impune o restricție excesivă și arbitrară, care eludează complexitatea relațiilor contextuale menționate mai sus. E adevărat că proverbele au funcție de semnificare (sau „produc semnificație”) numai în discurs, dar forța lor de semnificare se datorează unor atribute anterioare discursului în care sunt utilizate (chiar dacă această forță a fost acumulată prin utilizare într-o serie indefinibilă de discursuri, începând cu contextul genetic). Mai este de remarcat faptul că nu numai conținutul propozițional al enunțului paremiologic, dar nici forța lui ilocutionară nu sunt determinate de performări anterioare, decât în mod limitat pentru locutor, ci de atributele semantice cu care sunt investite prin tradiție.

Relațiile care se instituie între cele patru categorii de contexte, descrise mai sus, determină modul specific de funcționare a proverbelor în actele de comunicare verbală concretă, prin analiza lor putându-se explica și apartenența enunțurilor paremiologice la limbaje diferite (sau „capacitatea de a traversa limbaje”), despre care am vorbit în capitolul anterior. Utilizat în *context funcțional* concret, *microcontextul* (proverbul) îi suprapune acestuia un *context generic*, care raportează cazul sau situația singulară la totalitatea cazurilor sau situațiilor de același gen, conferind faptului particular însuși o semnificație generală. Totodată, *contextul genetic* reactualizează, prin proverb, o experiență sau un adevăr preexistent în conștiința colectivă.

În actul concret de comunicare, proverbul nu aduce, de regulă, un mesaj nou, ci raportează mesajul concret la varianta lui generică, substituindu-i și lărgindu-i semnificația. În același timp, proverbul reprezintă o atitudine față de mesajul concret, o interpretare a lui. Această „orientare către mesaj” determină, în procesul comunicării, însăși funcția lui poetică.¹⁴ Raportate la contextul funcțional, proverbele vor avea, deci, permanent o valoare poetică (sau stilistică, expresivă), indiferent dacă ele relevă sau nu, în organizarea microcontextului, aspecte de ordin stilistic.

Efectele stilistice (expresive) ale utilizării proverbelor în actele de comunicare concretă sunt determinate, în primul rând, de faptul că relațiile contextuale complexe instituite printr-o

asemenea utilizare implică relații de tip metaforic între termenii contextelor corelate. Prezența metaforei în contexte proverbiale relevă, însă, o specificitate cu totul distinctă, un caz particular de manifestare a substituirii metaforice, determinat de substanța și structura categoriei în discuție, de funcțiile ei complexe și de modul particular în care reclamă prezența unui context funcțional.

Orice apariție a unui proverb într-un context concret (macrocontext) poate fi descrisă ca fiind un sincretism de tip metaforic. Proverbul selectează din contextul funcțional o serie de elemente semnificative, care descriu un caz particular (situație, caracter individual, comportare sau atitudine, cugetare de moment etc.) și le reformulează la nivelul aspectului general (chiar dacă, de foarte multe ori, prin alți termeni concreți), în care poate fi inclus cazul singular sau particular. În actul concret al comunicării verbale, proverbul nu continuă, deci, un mesaj, ci îl reia pe cel deja exprimat (sau subînțeles în contexte situaționale, neverbalizate), înlocuind aspectul singular sau particular cu cel general. În episodul despre „furtul cireșelor” din *Amintirile* lui Creangă, după ce pozna fusese comisă, moș Vasile – păgubașul – vine la tatăl „eroului” să ceară ispașă. „Eroul” are mai întâi o reacție subiectivă („...și moș Vasile era un cărpănos ș-un pui de zgârie-brînză ca și mătușa Mărioara”), corectată, însă, imediat de o constatare obiectivă: „Însă degeaba mai clămpănesc eu din gură: cine ce are cu munca omului? Stricăciunea se făcuse și vinovatul trebuia să plătească. Vorba ceea: *Nu plătește bogatul, ci vinovatul*. Așa și tata, a dat gloabă pentru mine”. Reluarea faptului concret, singular, printr-o formulare generală, care include toate cazurile de același gen, este foarte evidentă în acest fragment. Aspectul singular nu se confundă, însă, cu cel general, pentru că cei doi termeni se află într-o relație dialectică, în baza căreia identitatea este refuzată. În situația descrisă mai sus, aspectul general se suprapune celui particular (concret) și îl substituie, devenind o metaforă a lui. Proverbul apare, deci, în contextul funcțional ca o *metaforă generică*, pentru că substituie faptului singular, particular, genul de fapte în care poate fi inclus.

Această substituie implică, așa cum am mai spus, o corelare a elementelor selectate din contextul funcțional cu elementele enunțate în microcontextul proverbului, de fapt un șir de substituiri corelate incluse într-o substituie globală. Șirul de

substituirii reliefează, în actele concrete de comunicare, două situații deosebite, pe care le determină în funcție de faptul că, în microcontext (proverb), toți termenii care intră în șir sunt enunțați, pe când în contextul funcțional, nu în mod obligatoriu:

a) Situația cea mai simplă este aceea în care fiecărui termen semnificativ, exprimat în microcontext, îi corespunde un termen în contextul funcțional.

Exemplul citat mai sus este caracteristic pentru acest gen de situație. Termenilor *plătește*, *bogatul*, *vinovatul* din microcontext le corespund în mod clar o serie de termeni enunțați în contextul funcțional de mai multe ori și în determinări concrete diferite.

b) Situația mai complicată este aceea în care unui termen exprimat în microcontext nu-i corespunde un termen precis exprimat în contextul funcțional (la nivel de cuvânt), ci un context mai larg, verbalizat sau neverbalizat (context situațional).

Între aceste situații „extreme” (dar definitorii), se înregistrează o categorie largă de cazuri intermediare, suscitând grade diferite de coreprezentare a unor termeni relaționați în microcontext și în contextul funcțional.

În primul caz (a), avem de a face cu o substituie metaforică obișnuită, dar nu independentă, pentru că substituirea la nivelul termenilor izolabili (metodologic) nu capătă valoare decât prin includere într-o substituie globală, care se realizează între microcontext și contextul funcțional. În al doilea caz (b), metafora capătă o valoare „economică”, pentru că ea concentrează, într-un singur cuvânt (expresie), un sens care, singularizat într-un fapt divers, concret, nu poate fi exprimat decât printr-un lanț sintagmatic sau enunț (chiar discurs) de dimensiuni variabile. Fenomenul este atât de frecvent în utilizarea concretă a proverbelor (corespunde, de altfel, unei trăsături esențiale a acestui gen de enunțuri – *concizia*), încât expresiile paremiologice au fost considerate adesea drept „economie de limbaj”, sau, pur și simplu, „comodități de limbaj”. În principiu, însă, nu este vorba de economie sau comoditate, ci de o nevoie de concentrare, care investeste expresia cu o forță perlocuționară mai mare.

Între elementele substituite în contextul funcțional și substituenții lor din microcontext pot exista, din punct de vedere semantic, două raporturi distincte: de identitate și neidentitate, fiecare dintre ele cunoscând, la rândul lor, nuanțări mai mult sau

mai puțin pronunțate, în funcție de gradul de identitate sau neidentitate. Această situație nu este determinată decât în mică măsură de contextul funcțional, ea depinzând în esență de structura semantică a microcontextului însuși. Prin urmare, putem calcula gradul de identitate sau neidentitate semantică a termenilor care alcătuiesc șirul de substituiri corelate analizând proverbul izolat, neîncadrat într-un macrocontext.

Un proverb ca „Femeia înțeleaptă își zidește casa”, de exemplu, nu poate fi încadrat decât într-un context funcțional în care referirea se face la o femeie înțeleaptă, primii doi termeni ai proverbului având, așadar, permanent o valoare proprie în raport cu termenii contextului funcțional. Ceilalți doi termeni au, însă, o valoare metaforică, dar nu în același grad: *casa* substituie noțiunea de familie, căsnicia, dar este o metaforă circulantă, atât de frecventă în limbajul obișnuit, încât tinde să capete valoare de metaforă lingvistică; *a zidi*, în sensul consolidării vieții familiei, cunoaște cam aceeași situație de metaforă circulantă, dar într-o măsură mai mică, deci gradul de neidentitate este mai mare.

Identitatea semantică a termenilor din microcontext cu termenii corelativi din macrocontext nu exclude calitatea de metaforă generică, pentru că termenul generic din microcontext nu se identifică cu cel individual din macrocontext, ci îl substituie cu specia din care face parte, incluzându-l în totalitatea indivizilor de același gen. Identitatea o considerăm, deci, numai din punctul de vedere al sistemului semiotic al limbii, pentru că în actul concret al comunicării aceeași noțiune capătă, prin cele două contexte (macro- și micro-), două valori deosebite, care se suprapun la un moment dat, valoarea generală substituind-o pe cea individuală.

Dacă analizăm un alt proverb, „Buturuga mică răstoarnă carul mare”, observăm că cele două substantive ale lui, *buturuga* și *carul*, pot substitui într-un macrocontext orice alte substantive, denumind lucruri sau ființe, chiar și abstracțiuni, care apar în determinarea antagonică *mic-mare* și care pot fi încadrate în raportul definit prin verbul *răstoarnă*. Verbul însuși, în determinarea lui microcontextuală, poate căpăta, în raport cu un macrocontext, o valoare metaforică, fie că va substitui un sens conotativ (*a răsturna pe cineva de la putere*), fie că va substitui verbe care denumesc alte acțiuni (*a distruge, a oprit*).

De data aceasta, metafora se bazează pe o analogie, pentru că evocă un caz particular, subordonat unei situații generice, dar substituie, în macrocontext, alte cazuri particulare, depărtate din punct de vedere semantic, noțional, de cel evocat, dar clasificabile în același caz generic. Vom spune, deci, în acest caz, că proverbul este construit pe o *metaforă parabolică*, pentru că exemplifică printr-un caz posibil¹⁵ cazul substituit în macrocontext, caz care, în determinările lui macrocontextuale, apare ca real și poate fi particular sau singular.

Metafora parabolică nu exclude caracterul generic al metaforei-proverb, ci îl amplifică într-un mod cu totul substanțial. În primul rând, pentru că impune un sens generic însuși conținutului ei particular, vizând nu un caz individual, ci o specie: „Toată pasărea pe limba ei pierе”. În al doilea rând, pentru că în macrocontext metafora nu subordonează cazul individual pe care îl substituie ei însăși, ci unui caz generic, unei idei generale, căreia și ea îi este subordonată. Metafora parabolică se desprinde, deci, de contextul generic al proverbului, devenind o metaforă a lui și, prin el, o metaforă a cazului singular din macrocontext. Pornind de la faptul că metafora parabolică se bazează pe un caz particular, putem conchide că ea s-a dezvoltat din contextul genetic al proverbului.

Într-un singur caz macrocontextul determină caracterul metaforei pe care este construit proverbul, și anume cel în care o metaforă parabolică substituie într-un anume macrocontext termeni identici, din punct de vedere semantic, cu propriii ei termeni, devenind astfel, dar numai în acest caz, o metaforă generică. Un proverb ca „Pisica blândă zgârie rău” se poate referi, într-un macrocontext, la orice altă ființă în afară de *pisică*, și atunci va fi o metaforă parabolică, dar se poate referi și la pisica însăși, și atunci va fi o metaforă generică.

Orice proverb a cărui metaforă parabolică nu depășește limitele planului real poate fi redus, în asemenea cazuri, la o metaforă generică. Pentru multe dintre ele, sensul propriu al noțiunilor folosite este atât de ne semnificativ, atât de puțin raportabil la ideea de util, încât apariția ca metaforă generică este numai posibilă, nu devine o realitate. În schimb, proverbele a căror metaforă parabolică depășește condiția realului („Râde hârb de oală spartă”; „Râde dracul de porumbe negre, / Și pe sine nu se vede”) nu pot fi reduse niciodată la o metaforă pur generică.

- 1 Cele două perechi de termeni utilizați aici nu se suprapun semantic, întucât, spre deosebire de relația dintre transmitător și destinatar, care este univocă, relația dintre locutor și interlocutor presupune roluri „interșanjabile”.
- 2 Autoritatea tradiției nu trebuie măsurată neapărat prin „vechimea” proverbului, cu atât mai mult, cu cât performerii nu pot avea un control asupra acestei măsuri; pot exista enunțuri mai puțin vechi, care, odată consacrate în limbajul proverbial, sunt automat investite cu această autoritate.
- 3 Cf., de ex., St.C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge U.P., 1983, p. X, 5; G.N. Leech, *Principles of Pragmatics*, Londra – New York, Longman, 1983, p. 13-15.
- 4 E. Coșeriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos, 1969 (ed. II), p. 313-318.
- 5 A.A. Potebnea, *Iz lekcií po teorii slovesnosti*, Harkov, 1914.
- 6 E. Königäs-Maranda and P. Maranda, *Structural Models in Folklore and Transformational Essays*, Haga – Paris, Mouton, 1971.
- 7 Termenul este utilizat și definit în Pavel Ruxăndoiu, *Folclorul literar românesc în contextul culturii populare*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2001, p. 136-139.
- 8 G.L. Permjakov, *O logičeskom aspekte poslovic i pogovorki*, în *Proverbium*, 1968, nr. 10, p. 225-231.
- 9 M. Riffaterre, “Stylistic Context”, în *Word*, 1960, vol. 16, nr. 2, p. 207-218. Prin analogie, într-un studiu mai vechi (*Aspectul metaforic al proverbelor*, în *Studii de poetică și stilistică*, București, EPL, 1966, p. 94-113), din care unele aspecte sunt reluate în lucrarea de față, am folosit și noțiunea de *macrocontext*, pe care o înlocuim acum cu cea de *context funcțional*, ca fiind mai adecvată determinării realității la care se referă.
- 10 Iorgu Jordan, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, p. 209.
- 11 Parafrazat după observațiile asupra structurii cuvântului ale Tatianeii Slama-Cazacu, în *Limbaj și context*, Editura Științifică, 1959, p. 160.
- 12 *Ibidem*, p. 208.
- 13 Cf. H. Meschonnic, *art.cit.*, p. 420. Gabriel Gheorghe aderă și el la opinia că proverbul nu constituie o formă de enunțare a unei încărcături exclusiv sau dominant sapiențiale, în nici un caz o „formă de înțelepciune” (este citat Ov. Papadima), ci o modalitate de expresie artistică, figurată, prezentă în toate limbile.
- 14 Cf. Roman Jakobson, *Lingvistică și poetică*, în *Probleme de stilistică*, București, Editura Științifică, 1964, p. 93: „Atitudinea față de mesaj în sine, concentrarea asupra mesajului ca atare reprezintă funcția poetică a limbajului”.
- 15 Cf. observațiile lui Lessing despre parabolă, comentate de Tudor Vianu în *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, ESPLA, 1953, p. 114-115.

III

Contextul genetic

Am definit, aşadar, contextul genetic ca o determinare inițială a sensului, care se mai păstrează sau nu în conștiința colectivă, dar de explicitarea căreia depinde înțelegerea adecvată a enunțului proverbial. Această explicitare devine posibilă datorită faptului că proverbul a fost formulat prin asimilarea termenilor proprii ai contextului primar (ca act de comunicare concretă), relația semantică dintre proverb și acest context vizând valori denotative.

1. Identificarea sau, mai exact, reconstituirea contextelor genetice ale proverbelor nu este o treabă ușoară. Dificultatea rezultă, în primul rând, din marea diversitate și ariile foarte largi de răspândire și circulație ale acestei categorii de enunțuri. Se poate spune că există (sau au existat) tot atâtea contexte genetice câte proverbe există (sau au existat), fiecare formulă semnificativă (sintagmă, propoziție, frază) care închide o expresie paremiologică desprinzându-se dintr-un act de comunicare concretă, care a implicat, într-o prezumtivă enunțare primară, o anumită situație, constatare, experiență, un eveniment social sau o întâmplare individuală. Această primă enunțare sintetică, rezumând termenii unui context inițial, a putut fi resimțită ca exprimând un adevăr de oarecare generalitate; investită, deci, cu o încărcătură semantică suplimentară (și consensuală), enunțarea primară devine, prin recurență, proverb, purtând cu ea o experiență verificată de generații întregi și, în consecință, asimilată de o colectivitate largă, dar de dimensiuni variabile, considerate de la zone geografice mai restrânse până la statutul circulației internaționale a unui număr mare de formule paremiologice.

Investirea proverbelor cu valoare de adevăr nu este, așadar, arbitrară, pentru că această investire nu este motivată numai prin consensul colectiv, ci și prin asimilarea experiențelor primare care le-au generat. Înseamnă că proverbele, prin însăși structura lor microsemantică, reprezintă adevăruri empirice.

În concepția lui Henrijk Mehlberg, adevărul empiric diferă de adevărul obiectiv, definit de Tarski ca o corespondență între enunț și fapte, pentru că:

– nu poate fi supus operațiilor logice pe care adevărul obiectiv le suportă, fără a genera erori;

– nu poate fi definit în mod satisfăcător, dacă nu-i atribuim unele calități enigmatice.¹

Valoarea de adevăr a unei aserțiuni empirice poate fi considerată, în sensul cel mai simplu, atunci când atribuie o proprietate observabilă unui obiect observabil sau atunci când enunță o relație direct observabilă între mai multe obiecte direct observabile.

Proverbele sunt, în general, asemenea aserțiuni, nemijlocit empirice, dar numai în situația în care le raportăm la experiența primară pe care o semnaleză, înțelegând prin „Boii ară și caii mănâncă” faptul că, într-adevăr, boii ară și caii mănâncă. Proverbele de acest gen sunt mai puțin interesante însă, ca aserțiuni singulare nemijlocit empirice (raportate, deci, numai la experiența primară), pentru că tradiția le-a investit cu o valabilitate mai largă, generalizându-le în raport cu o anumită clasă de experiențe. În sensul acesta mai general, enunțul paremiologic, ca aserțiune empirică, este verificat ca adevărat numai dacă aserțiunea este o consecință logică a unei mulțimi de aserțiuni nemijlocit empirice. Proverbele capătă, deci, această valoare prin raportarea lor succesivă la contexte concrete, formulabile în termenii unor aserțiuni nemijlocit empirice, fiecare dintre aceste contexte având sau simulând, cel puțin, și o funcție genetică – în sensul că determină un plus de semnificație.

În raport cu contextul primar care a generat-o (contextul genetic), judecata formulată prin proverb nu este în mod necesar adevărată, dar acest lucru nu este important pentru funcționarea proverbului, decât în măsura în care îi determină expresivitatea; ea are un echivalent semnificativ, pe care îl simbolizează și care este traductibil în parafraze mai largi.

Enunțuri precum „Ulmul nu face pere” sau „Lupul lup rămâne” reprezintă judecăți adevărate, dar sunt tautologii care, prin ele însele, nu spun nimic. Ele au însă o semnificație suplimentară, pentru care sensul dat de structura logico-semantică a proverbului nu reprezintă decât un simbol. Alte enunțuri („Ochii sunt lumina trupului”; „Somnul e oglinda morții”, „Capra sare masa, iada sare casa”) pot fi considerate neadevărate din punct de vedere logic, dar adevărate din perspectiva consensului colectiv; factorul consensual este potențat tocmai prin invaliditatea judecății primare, formulată în termenii contextului genetic.

Multe proverbe reprezintă, prin aserțiunea empirică primară pe care o exprimă, false generalizări, determinate de neglijarea altor date care condiționează predicatul logic („Cine se scoală de dimineață departe ajunge”; „Buturuga mică răstoarnă carul mare”; „Unde e dragoste, e și ceartă”). Adevărul proverbial, consensul colectiv derivă însă tocmai din această falsă generalizare, care implică, de regulă, nu numai o simplă atitudine, ci și precizarea unei conduite. Exemple desemnând alte variante de situații posibile ar putea fi semnalate în număr destul de mare.² În general, proverbele exprimă, printr-o judecată de tip inferior, determinată de contextele lor genetice, un adevăr formulabil printr-o judecată de tip superior, sau declanșează în mintea interlocutorului – pentru a fi decodate – un întreg raționament inductiv. Acest transfer de structuri logice de la inferior la superior conferă proverbului o semnificație care vine din afara lui, o semnificație cu care este investit prin tradiție colectivă (consens general) și care impune, prin uzaj, raportarea contextului genetic la un context generic. În acest fel, proverbele reactualizează, prin termenii conservați din contextul genetic, experiențe sau adevăruri recunoscute ca atare și investite cu valoare de model exemplar. Ele nu constituie, deci, prin termenii lor proprii, originari, demonstrația unei situații generale, ci punctul în jurul căruia se grupează seriile de fapte din care se extrage generalizarea. Așadar, contextul genetic limitează, prin însăși natura lui, dar și prin consens, categoriile de contexte funcționale la care proverbul poate fi aplicat și, implicit, sfera contextului generic.

2. Dificultățile unei cercetări genetice concrete asupra proverbelor sunt în primul rând de ordin cantitativ, fiecare dintre

numeroasele enunțuri de acest gen având o istorie proprie și, cel puțin prezumtiv, un context genetic particular. O încercare de a reduce ipotezele genetice la considerații generale, cu caracter interpretativ, nu poate avea decât un efect retoric. După paremiologul polonez J. Krzyanowski, la întrebarea „De unde vin proverbele?” putem avea un singur răspuns corect, dar care nu spune nimic: proverbele vin din diferite izvoare, ceea ce înseamnă că sursa proverbelor este viața, experiența zilnică, munca profesională sub toate aspectele ei, vreun eveniment răsunător și cunoscut, vreun fapt dat uitării și care dăinuie doar în proverb, dar și literatura, scrisă sau orală, pentru că și ea face parte din viață.³

V.P. Anikin evoca, printre dificultățile cercetării originii proverbelor (înțelegând prin aceasta stabilirea epocii istorice în care au fost create), și faptul că expresiile care le-au consacrat au căpătat (ca și zicătorile, ghicitorile, și alte câteva genuri ale folclorului), în fiecare epocă, o semnificație nouă, proprie acelei epoci, deși forma s-a schimbat destul de puțin, iar uneori a rămas neschimbată.⁴

Aceasta presupune o serie diacronică de contexte genetice care transformă fundamental semnificația aceluiași enunț. Constatarea nu poate fi generalizată, numărul cazurilor care o probează fiind relativ restrâns. Un exemplu edificator îl constituie proverbul „Ai carte, ai parte” (Hințescu, p. 33) al cărui context genetic inițial a fost determinat de conflictele de proprietate specifice orânduirii feudale, în care „carte” semnifica, pentru țăranul răzeș sau moșnean, actul scris de proprietate asupra unei suprafețe de pământ. Cu acest sens, de act scris, având putere de consfințire, cuvântul *carte* apare și în orațiile de nuntă (*cartea latinească*). Același enunț a fost reinterpretat mai târziu într-un context calitativ diferit, *carte* semnificând școală, învățătură. Acesta se constituie ca un nou context genetic, recreând un nou proverb pe baza unui enunț mai vechi.

3. Deși nu s-au bucurat de o amploare deosebită, ca în cazul basmului fantastic și chiar al cântecului epic, cercetările (sau simplele ipoteze) privind originea proverbelor (a limbajului paremiologic în genere) au fost abordate cu o atenție relativ constantă. Eterogenitatea obiectului și-a pus în mod firesc amprenta și asupra metodologiei și direcțiilor de dezvoltare a

investigațiilor de ordin genetic. În diversitatea modalităților de abordare a categoriilor paremiologice din această perspectivă se pot distinge totuși, în funcție de scop, dimensiuni și rezultate, câteva direcții cu profil relativ diferențiat și, deci, definibil:

a) simple ipoteze privind originea proverbelor în anumite tipuri de limbaje primitive, arhaice sau tradiționale;

b) evaluarea (mai temeinic sau mai vag argumentată) tipurilor de evenimente, acțiuni, activități, comportamente, reacții meditative etc., care au putut genera expresii cu valoare paremiologică;

c) cercetări aplicate, vizând geneza efectivă a unor clase (repertorii) mai largi sau mai restrânse de expresii paremiologice, mergând până la abordarea izolată a unor proverbe;

d) ipoteze (opinii) sau cercetări privind proveniența unor proverbe (sau clase de proverbe), identificate (de regulă prin colecții) ca circulând într-un spațiu cultural delimitat (etnic), în raport cu alte spații.

Evident, aceste modalități de abordare nu s-au dezvoltat constant pe căi strict delimitate, interferențele dintre ele fiind frecvente și, uneori, consistente.

În prima categorie se înscriu ipotezele, cu valoare mai mult retorică decât științifică, privind relația genetică a proverbelor cu:

– limbajele mitologice arhaice (Vico le considera „limbă a zeilor”, pentru că oracolele erau exprimate sub forma de povățuiri și pilde⁵; F.I. Bulaev a lansat, în lucrarea *Russkie poslovice i pogovorki*, teoria resturilor mitologice conservate în proverbe⁶);

– înțelepciunea, experiența, filozofia practică a popoarelor; în acest context se înscrie și opinia lui N. Iorga, care considera proverbele și zicalele rămășițe ale „unei literaturi gnomice” (comentarii în acest sens au fost făcute în primul capitol al prezentei lucrări);

– limbajele „juridice” arhaice („rămășițe ale primelor încercări de legislațiune” – după „părerea multora”), opinie remarcată și subliniată în mod expres de I.A. Zanne.⁷

Ipoteze genetice generalizatoare, presupunând mecanismul genezei proverbelor în raport cu anumite modele simbolice sau tipare de gândire, sunt postulate și în abordări de ținută științifică elevată. Greimas, de exemplu, este convins de ideea că descrierea sistematică a proverbelor și dictoanelor poate contribui, prin inventarierea exhaustivă a corelațiilor și cuplurilor opoziționale

întâlnite în proverbe, la studiul altor simbolisme: cele ale miturilor, viselor și folclorului.⁸ Sunt presupuse astfel corespondențe structural-semantice care permit speculații asupra unor fluxuri genetice de la acele „alte simbolisme” spre limbajul paremiologic, sau asupra altor tipare (arhetipuri) culturale care au generat serii paralele de reprezentări.

A. Jolles explică mecanismul de formare a proverbelor prin actualizarea unor forme simple reprezentate de *Locuțiune*. Proverbul nu este el însuși un concept de bază, dar trebuie raportat la o noțiune de bază. Există, așadar, o *Formă simplă, Locuțiunea*, care se actualizează în proverb; „familiaritatea” proverbelor permite delimitarea unei dispoziții mintale din care au rezultat *Forma simplă* (Locuțiunea) și *Forma actuală* (Proverbul), fără a căuta un punct istoric unde s-ar găsi o realizare particulară și caracterizată. Formele simple sunt generate, la rândul lor, de multiplicitatea senzațiilor și trăirilor sub care este conceput universul și care, odată înțelese, generează experiențe, a căror sumă rămâne, însă, o multiplicitate de detalii. De câte ori regăsim acest univers, care nu este cosmos, ci dispersiune, contingență, empiricitate, forma rezultată din dispoziția noastră mentală și din ideile care îi sunt legate este *Forma simplă*, numită *Maximă* sau *Locuțiune*. Această formă se actualizează în proverbe, având și alte actualizări: maxima, sentința, locuțiunea proverbială, apoftegma, dictonul.⁹

Este ipotizat astfel un mecanism psihologic de generare a proverbelor, conceput în dimensiuni antropologice, care nu poate eluda, însă, faptul că „actualizările” propriu-zise au fost determinate de împrejurări concrete (contexte genetice), și nici impactul acestor împrejurări (acte concrete de comunicare în care s-a produs, cel puțin prezumtiv, enunțarea primară) asupra structurii și semnificației lor.

Cea de-a doua categorie de cercetări sau ipoteze genetice reprezintă demersuri cu caracter mai concret, scopul urmărit fiind determinarea unor clase de surse genetice ale limbajului proverbial. În acest context se înscriu, de exemplu, opiniile lui George Coșbuc despre *Nașterea proverbiilor*, originea acestor formule expresive fiind căutată în:

– experiența de toate zilele (pățania unui om adoptată ca învățătură și generalizată prin analogie cu alte pățanii de același gen – „Cine se scoală de dimineață departe ajunge”);

– istorie (fapte istorice sau vorbe ale unor personaje istorice, precum replica lui Lăpușeanu: „Proști, dar mulți”);

– ridicol (atitudinea zeflemitoare față de oameni și obiceiuri din alte regiuni („a spune brașoave”; „La Dumnezeu și în Țara Românească toate sunt cu puțință”);

– observații asupra naturii, cu referire la analogiile stabilite între comportamentul animalelor și cel al oamenilor („Peștele de la cap se împute”);

– snoavă, fabulă, tradiție, legendă – proverbe care au, prin urmare, o „poveste a vorbei” („După ce e prost, îl cheamă și Vlad”);

– literatura cărturărească (sunt considerate aici citate de tipul „Viitor de aur țara noastră are” – după Bolintineanu, sau „Românul are șapte vieți” – după Alecsandri);

– spirit (vorbă de duh, spusă cu subtilitate și având un caracter metaforic mai puternic, fără a fi bazată pe o experiență sau observație concretă – „Bate șaua să priceapă iapa”).¹⁰

Exemplele citate îi aparțin lui Coșbuc. Dintre intuițiile poetului-„folclorist”, unele indică efectiv tipuri de contexte genetice în sensul definit mai sus (pășania ca experiență, evenimente sau replici istorice, sursele literare orale sau scrise), altele se referă la tipuri de limbaj (stiluri) sau de mentalitate care generează proverbe (ridicolul, spiritul, observația asupra naturii).

Demersurile cu caracter aplicat, urmărind originea unor repertorii de expresii paremiologice sau a unor proverbe considerate izolat, reprezintă tipul de cercetare genetică cel mai frecvent abordat, întreprinsă fie în lucrări cu caracter mai complex, fie în lucrări destinate exclusiv acestui scop, fie în însăși structura unor colecții paremiologice. Această ultimă modalitate este caracteristică, de exemplu, colecției lui I. Zanne, în care autorul identifică, pentru un număr relativ mare de proverbe, surse genetice, referindu-se, de cele mai multe ori, la contexte narative sau la credințe și datini ale poporului român.

V.P. Anikin inventaria, în folcloristica rusă (prerevoluționară), patru tipuri de cercetări (cu caracter aplicat) asupra originii proverbelor, dintre care trei se înscriu în modalitatea discutată mai sus: *comentariul istoric* (în sensul unor evenimente, personaje sau epoci istorice de care se leagă geneza unor expresii paremiologice), *comentariul lingvistic* (bazat pe vechimea mai mare sau mai mică

a cuvintelor pe care le conțin proverbele), *analiza comparată* a variantelor, în scopul elucidării celui mai vechi prototip.¹¹ Nici unul dintre aceste mijloace nu oferă, însă, garanții pentru o cercetare globală, putând fi aplicate numai la un număr relativ restrâns de cazuri. Este riscant, de exemplu, să determini geneza unui proverb de largă circulație europeană, precum *Capul ce se pleacă sabia nu-l taie*, în raport cu o practică juridică din vechea Rusie, anterioară secolului XVI, așa cum au făcut-o unii folcloriști ruși.

Apariția unui proverb într-o cultură etnică (națională), determinată de circulația internațională a unui număr mare de expresii paremiologice, deci ca rezultat al împrumuturilor culturale interzonale sau interetnice, este irelevantă pentru definirea contextului genetic. În numeroase cazuri, aceste „împrumuturi” s-au produs prin intermediul colecțiilor (comentarii în acest sens s-au făcut în primul capitol al prezentei lucrări), deci în absența unor acte concrete de comunicare (contexte funcționale), care să reprezinte un context original pentru spațiul etnic respectiv.

Analiza comparativă a „împrumuturilor culturale” și a bunurilor comune unor popoare înrudite nu poate duce, de cele mai multe ori, decât la simple ipoteze, fără posibilități de verificare a validității lor. De asemenea, considerarea „primei informații” despre existența unui proverb, ca „punct de plecare al migrației acestuia”, așa cum propune Anikin, este total nerelevantă pentru originea proverbului respectiv și, ca atare, pentru definirea contextului său genetic, chiar dacă această primă atestare, care poate fi târzie față de o prezumtivă „enunțare inițială”, se referă la culturile antice (îndeosebi greacă și latină).¹²

Un proverb atestat în colecțiile românești, precum „Nu lăsa lucrul de azi pe mâine”, se regăsește în forme similare în folclorul francez („Ce poți face azi nu lăsa pe mâine”), englez („Nu lăsa până mâine ce poți face azi”), german (într-o formulare cu efect ironic mai accentuat: „Mâine, mâine, numai nu azi / Spun toți oamenii leneși”); latinii au acordat aceeași valoare de semnificație unei reguli legate de muncile agrare („Recolta coaptă nu trebuie amânată”).¹³ Larga circulație internațională, cu cónsemnarea aceleiași opoziții – azi / mâine – și combaterea aceluiași comportament negativ – amânarea lucrării – pune sub semnul

întrebării o ipoteză privind originea acestui proverb în folclorul unui popor anume și pătrunderea lui ulterioară în cultura celorlalte popoare care îl cunosc. Sensul exprimat și implicațiile lui sunt atât de general-umane, încât fiecare popor a putut ajunge prin propria lui experiență la înțelegerea lor.

Rezervele formulate mai sus nu au intenția de a minimaliza aportul culturilor antice (greco-romană, biblică) la conturarea repertoriului paremiologic asimilat de colecțiile mai vechi sau mai noi, mai ales sub raport cantitativ. Martel, la vremea lui, era convins, de exemplu, că „*cele mai multe dintre proverbele noastre nu sunt decât expresii concise ale unor cugetări sau adevăruri pe care le regăsim la poeții și filozofii Romei*”.¹⁴ Această opinie, influențată de structura repertoriilor paremiologice din colecțiile realizate până în epoca respectivă, dar asumată de mulți paremiologi și mai târziu, se referă nu numai la maxime, sentințe și proverbe antice preluate de culturile europene medievale, ci și la fraze (citate) izolate din opere poetice sau filozofice de dimensiuni mai mari și asimilate, în colecțiile europene, ca sentințe. Este greu de apreciat, însă, în ce măsură fiecare dintre aceste unități a intrat în circulația culturii scrise sau orale pentru a putea fi considerate ca proverbe în sensul relativ definit al termenului.

4. Contextele genetice pentru un număr, nu foarte mare, de expresii paremiologice sunt indicate și la nivelul circuitului oral, deci al gândirii folclorice.

Există în folclorul românesc narațiuni, în special snoave, care consemnează originea și sensul unui proverb (sau al unei zicături). În colecțiile mai vechi, alcătuite pe baze mai puțin riguroase, asemenea relații au putut rezulta și din intervenția culegătorului. Ne vom referi, însă, numai la două exemple din *Antologia...* lui Ovidiu Bârlea, a căror autenticitate este neîndoielnică:

– un gospodar își vinde boii și cumpără o scroafă, ca să prăsească porci și să câștige bani; o molimă îi omoară însă toți porcii, în afară de un grăsun pe care îl taie, făcându-și căciulă din pielea lui; întrebat de săteni de ce umblă cu „căciula asta de purcel”, răspunde autocritic: „Așa cap, așa căciulă”. – „Și de atunci a rămas povestea poate că și astăzi” (*A.P.P.E.*, III, p. 158-159);

- un om convine să-și schimbe boii, cam bătrâni, pe doi junci, mai dându-i în plus co-partenerului și cizmele contra opinci; se întoarce acasă, la drum de iarnă, cu greu (juncii fiind neînvățați la car) și ud la picioare (opincile erau sparte); se culcă, certat de muiere, dar nu are somn, și se vaietă: „Amărât ie uomu, Doamne, / când se culcă și n-aduarme”; replica muierei: „Amărât ai fost atunș / Când ai dat boii pe junci / Și cizmele pe opinci”. Ultimul vers, reprezentând și titlul snoavei, este consemnat în colecțiile paremiologice în formulări care stau la granița dintre proverb și zicătoare (A.P.P.E., III, p. 160-162).

Ambele snoave relatează experiențe triste („pățanii”), individualizate (trăite în împrejurări concrete), determinate de situații (întâmplări) paradoxale, care generează cugetări amare, cu efect autoironic sau ca replică ironică din partea interlocutorului, și care sunt investite cu valoare proverbială; primul exemplu consemnează și conservarea „cugetării” de-a lungul timpului, deci valoarea ei de circulație. Cel de-al doilea exemplu pune în evidență și integrarea unor „citate” lirice în contexte care le conferă sens proverbial.

Semnificația unor „etimologii” folclorice o are și tendința locutorilor de a atribui anumite enunțuri proverbiale unei persoane sau unei anumite categorii de persoane. Atribuirile personale au, de cele mai multe ori, un caracter „arbitrar”, relevând nu originea unui enunț, ci un enunț însuși (vorba lui tata mare); fenomenul este specific și circuitului scris, inclusiv unor colecții paremiologice. Vitoria Lipan îi atribuie soțului ei o „vorbă a lui” („Lipan avea o vorbă”), însușită de acesta de la un baci bătrân, de la care „deprinsese” și alte „vorbe adânci, pe care le spunea cu înțelepciune la vremea potrivită” (referire la proverbul „Nimeni nu poate sări peste umbra lui” – M.S., B., p. 8-9, 152). Sunt, de asemenea, frecvente referirile lui Ionuț Jder la „tuța” (Manole Jder), dar și la postelnicul Ștefan Meșter, care „aveau vorbe ale lor” pentru situații semnificative. Unele dintre aceste „vorbe” sunt, însă, derivate ale unor enunțuri proverbiale de largă circulație („Tuța... dumnealui comisul Manole Jder... spune că *cei care învață prea mult nebunesc de cap*” – Sadoveanu, *Frații Jderi*, p. 34). În Europa occidentală, datorită modului de alcătuire a colecțiilor sau dicționarelor de proverbe, a căpătat circulație orală

un tip de proverbe atribuite unui autor „clasic”; în măsura în care nimeni nu controlează exactitatea atribuirii, semnalarea numelui „autorului” nu are alt rol decât de a autoriza proverbul. Fenomenul (consemnat sub titlul de „Welerism”) este caracteristic interferenței dintre scris și oral. Iată, de exemplu, o suită de proverbe dintre cele mai ilustrative în acest sens, citate în *Grand Dictionnaire Universel du XXème siècle*:

„C'est en forgeant, dit Saint Simon,
Que l'on devient bon forgeron.
L'oisiveté, dit Saint Sulpice,
Est l'origine de tout vice.
Il vaut bien mieux, n'en doute pas,
User des souliers que des draps”.

Atribuirile în raport cu o categorie delimitată de locutori (care își asumă și rolul de Emițător-Tradiție) pot fi semnalate, de asemenea, atât în circuitul oral, cât și în literatura scrisă. În *Graiul nostru*, consemnăm două expresii paremiologice atribuite aceluiași grup etnic: „Oili sunt bune, știi, vorba țiganului: *Bună-i moartă, bună-i giie*” (G.N., p. 368); doi oameni stau la pândă și văd doi lupi; unul dintre ei, de frică, fuge, dar lupii se sperie și ei și fug: „Cân' l-am ajuns (relatează informatorul despre cel fugit), ierea atât de uimit că mă întreba undi-i pușca; și pușca la iel și cu cocoșu ridicat. Mă mir că nu s-a-mpușcat. Vorba țiganului: *Caută tetea luleaua și luleaua-n gură*” (G.N., p. 262).

Deși nu sunt raportate la acte primare de comunicare concretă (determinare inițială a sensului), asemenea atribuirii definesc particularități ale contextului genetic prin consemnarea unor elemente de mentalitate, comportament și limbaj caracteristice unui grup etnic, reinterpretate din perspectiva unei populații de contact (fenomen întâlnit și în snoave).

La Sadoveanu (în *Frații Jderi*), întâlnim un episod în care o atribuire de acest gen este raportată la împrejurări mai concrete: Suleiman-beg, dregător peste Dunăre de Cetatea Chilieii, are negustori care îi aduc roabe tinere; acestea, nu după multă vreme, se ofilesc și mor sau se aruncă singure într-o gărlă, unde le mănâncă racii. „De aceea (relatează pârcălabul Cetății Chilieii), la o mie de stânjeni depărtare împrejur de Omaurlâi, creștinii nici nu

se ating de rácii de baltă... Au *băltăreții* [s.n. – P.R.] de aici o zicală: *Fă binele și-l aruncă în Dunăre*; dacă l-a înghițit un crap, apoi peste nouăzeci și nouă de ani Dumnezeu are să-și amintească de fapta ta! Nu știi cum are să steie la judecata din urmă Suleiman-beg (avertizează în continuare pârcălabul), pentru tot binele căzut în baltă din pricina lui” (M.S., *Frații Jderi*, p. 246).

Faptul că această „vorbă” nu aparține numai „băltăreților” din zona Cetății Chilieii e cert; în diferite variante (mai ales în ceea ce privește termenul de localizare – Dunăre = mare, apă), proverbul poate fi identificat în multe colecții paremiologice. Sadoveanu reconstituie, însă, un context care regenerează semnificația unei expresii tradiționale în contact cu termenii unei împrejurări delimitate.

5. O clasificare a contextelor genetice implică probleme complexe de ordin calitativ. Un prim aspect îl reprezintă statutul diferențiat determinat de sursele cărturărești și folclorice (orale) ale expresiilor paremiologice: parametrii contextelor genetice diferă în funcție de climatul cultural, de sistemele de valori asumate și de particularitățile expresive, sensibil diferențiate în raport cu cele două sisteme de cultură incriminate (cărturăresc *vs.* folcloric).

Aportul cantitativ al celor două categorii de surse la geneza și proliferarea limbajului paremiologic a fost de multe ori exagerat. A. Jolles a comentat critic opiniile susținute de Seiler și Buchmann, care au preconizat următorul model de actualizare a *Locuțiunii* (*Forma simplă*):

- orice actualizare trece printr-un individ;
- există și locuțiuni actualizate care provin de la un individ identificabil;
- condițiile care conferă acestor actualizări statutul particular sunt: să poată fi stabilită originea literară și autorul (acceptându-se, însă, faptul că autorii identificabili nu sunt întotdeauna universal cunoscuți); forma actualizată să fie cunoscută și trecută în uzaj universal; acest uzaj să fie de durată.

Seiler conchidea că toate proverbele au cunoscut aceeași soartă, provenind de la indivizi, scriitori căzuți în uitare, deci toate proverbele au fost la origine „locuțiuni proverbiale”. Acest termen este considerat, în context, nu ca definind un anumit tip (o

anumită formă) de expresie paremiologică, ci ca reprezentând un moment în procesul genetic (o formă de actualizare), intermediar între *Locuțiune (Forma simplă)* și proverb.¹⁵

La polul opus se situează exagerările retorice privind originea proverbelor în tipuri de limbaje primitive, arhaice și tradițional-folclorice. Comentarii în acest sens au fost făcute în primul capitol al prezentei lucrări, dar și în primele pagini ale acestui capitol. În lucrarea sa, Gabriel Gheorghe introduce, în acest sens, aprecieri categorice: opinia că autorii antici ar fi „autorii proverbelor pentru care opera lor atestă circulația acestora în antichitate” nu se susține; faptul că unele proverbe au fost folosite în unele dintre scrierile lor nu constituie o dovadă că acestea ar fi fost create de autorii respectivi; nu producția (originea), *în marea majoritate a cazurilor anonimă sau, extrem de rar, identificată* este esențială, ci circulația (răspândirea proverbelor); numai circulația poate justifica apartenența unui proverb la tezaurul lingvistic al unui popor.¹⁶ Contestarea aportului autorilor antici, mai ales sub raport cantitativ, la elaborarea unor enunțuri cu valoare paremiologică este evident exagerată; acest merit nu poate fi refuzat nici unor autori din epoci ulterioare (medievală, modernă, chiar contemporană). Observațiile privind valoarea de circulație a enunțurilor și statutul pe care li-l conferă această valoare (vag definit de autor) sunt, însă, întemeiate.

Determinarea resurselor cărturărești („de autor”) sau orale (folclorice, deci anonime) ale expresiilor paremiologice preluate de colecțiile europene (medievale) de la cărturarii antichității greco-romane sau din cărțile biblice ar necesita o cercetare de tip instituționalizat, de largă anvergură, fără siguranța că rezultatele ei pot da o rezolvare globală scopului propus, deoarece nu există, pentru numeroase cazuri, posibilitatea confruntării cu documente originale. De aceea, afirmațiile categorice în această privință nu pot avea decât un caracter subiectiv.

Structura și conținutul diferitelor tipuri de expresii paremiologice sunt însă ele însele relevante pentru determinarea contextelor genetice sau a claselor de contexte genetice. Nu poate fi pusă sub semnul întrebării constatarea, consemnată atât în unele definiții, cât și în numeroase cercetări aplicate, că enunțurile de sorginte cărturărească reprezintă majoritar tipul sentință sau maximă, în timp ce enunțurile de origine folclorică (orală) sunt mai puternic

ancorate în concret, în acel univers „dispersat, contingent”, regăsit empiric, despre care vorbea A. Jolles, reprezentând, deci, autoritar forma proverb, în accepțiunile mai restrânse acordate acestui termen. Nu numai enunțurile care se referă la situații virtuale concrete („A greșit croitorul și s-a spânzurat dulgherul” – Zanne, 214; „La râu n-a ajuns și poalele și-a ridicat” – Hinișescu, 1547; „S-a învățat despuiat și-i e rușine îmbrăcat” – Hinișescu, 4284; „Țiganul când a ajuns la mal, atunci s-a înecat” – Hinișescu, 4431), ci și cele care conțin observații cu caracter general („Pasărea în cuibul său pierе” – Zanne, 2256; „Ața lungă face noduri” – Zanne, 6543; „Câte bordeie, atâtea obicei” – Zanne, 6608) probează validitatea acestei constatări, care nu poate fi totuși absolutizată, fiindcă sunt destul de frecvente și enunțurile în genul dictonului (conform definiției lui Greimas), în parte și acestea trădând o atracție spre concret („Cine pleacă de dimineață departe ajunge” – Hinișescu, 505; „Cine se culcă nemâncat se scoală fără vreme” – Hinișescu, 525).

Un statut deosebit, dificil de supus unei descrieri pertinente, îl au enunțurile de proveniență cărturărească pătrunse în circuitul oral, asimilate și integrate, deci, culturilor de tip folcloric. Dificultatea abordării acestui fenomen este determinată atât de faptul că nu totdeauna poate fi statuată originea strict cărturărească a unor enunțuri considerate în această categorie (ipoteza că unii autori antici, textele biblice și chiar textele scrise aparținând unor epoci ulterioare au preluat asemenea expresii din circuitul oral, fără ca evoluția și perpetuarea lor în coordonatele acestui circuit să fie întreruptă, nu poate fi neglijată), cât și de faptul că posibilitățile de cercetare și evaluare a pătrunderii enunțurilor de acest gen (acumulate masiv în colecțiile medievale, în cărțile populare și preluate, în virtutea inerției, și de colecțiile moderne) în mediile folclorice sunt reduse.

O variantă a problemei dezbătute mai sus o reprezintă relația genetică a proverbului cu diferite medii umane, în categoria cărora, pe lângă mediile cărturărești (savante) și mediile rurale, sunt luate în considerație și așa-numitele *medii intermediare* (îndeosebi mediile profesionale). Permjakov citează numeroase proverbe, contextualizate genetic în medii profesionale (și etnice) diferențiate, care au o determinare specifică, dar un sens general similar:

„Teaca armurierului nu are sabie;
Fierarul nu are niciodată cuțit pentru betel;
Cel ce împletește rogojini moare pe pământul gol;
În casa tâmplarului nu există bancă;
Vopsitorii umblă cu pantofii nevopsiți;
La casa olarului n-ai să găsești o oală întreagă;
Tinichigiul are acoperișul găurit;
Țesătorul nu are pânză”.¹⁷

Deși enunțurile de acest gen au aceeași semnificație generală, implicând și identități în rațiunea lor de funcționare în contexte diferite, fiecare dintre ele relevă o experiență particulară, ce conferă contextului genetic o forță specifică, determinată și de sentimentul unui destin anume pe care fiecare domeniu de activitate îl impune celui care își trăiește viața între granițele lui. Asemenea expresii își depășesc mediul genetic, penetrând în medii de contact și apoi în medii mai îndepărtate, cu rezonanțe și încărcături de semnificație sporite. Numai așa poate fi acceptată afirmația lui Jolles (din nou critică la adresa lui Seiler): *„ceea ce numim proverb există în toate straturile unui popor, în toate clasele lui, în toate mediile...”*¹⁸

6. Referindu-se la o serie de proverbe cu caracter tautologic, de tipul „Omul e om” sau „Fasolea nu-i păsulă” etc., Cezar Tabarcea vede în ele „dovezi convingătoare că exploatarea mijloacelor expresive pe care le oferă limba însăși este o *condiție* a apariției și rezistenței proverbului”. Limitarea aportului genetic la noțiunea de condiție trebuie, însă, aprofundată și clarificată. Am vorbit și noi, în primul capitol al acestei lucrări, despre capacitatea nelimitată a unei limbi de a elabora și statua clișee. Această capacitate (competență) este performantă însă numai în raport cu natura contextelor implicate în actele de utilizare concretă a limbii. Nu limba în sine, ca sistem de semne și de reguli combinatorii (nivelul *langue* în terminologia saussuriană), este generatoare de clișee cu tendință de izolare, inclusiv proverbe (și zicători), ci valori particulare cu care anumite enunțuri sunt investite în cadrul unor acte concrete de comunicare, datorate rezonanței deosebite produse de contextele respective în conștiința unor comunități umane mai largi sau mai restrânse.

Atât în utilizarea curentă a limbii, cât și în textele literare, orale sau scrise, pot fi identificate frecvent *enunțuri cu rezonanță proverbială* sau *replci proverbiale*, această calitate fiind determinată de contextele în care sunt performate. Investitura lor paremiologică, condiționată de recurență (deci, stabilizare) și de consensul colectiv, nu poate fi controlată cu un grad suficient de certitudine, fiindcă lipsesc instrumentele adecvate de lucru, iar cercetarea nemijlocită, în circuitul oral, este practic imposibilă (după cum, din aceleași motive, sunt greu de controlat sau de presupus și antecedente ale enunțurilor respective). Este de acceptat însă, ca probabilitate, faptul că multe dintre aceste enunțuri de rezonanță proverbială (în felul exemplurilor ce vor urma) nu au devenit, prin circulație și consens, proverbe, ele demonstrând totuși capacitatea performatoare a limbii în actele de comunicare concretă, deci în raport cu contexte determinate.

În *Graiul nostru*:

– o *informatoare din județul Teleorman*, referindu-se la situația omului bolnav și la raporturile lui cu doctorul, spune: „Pă la sat sănătărea dă toate: și doftori și babe. *Om fără boală nu se poate. Doftoru nu e Dumnezeu* și mai oprește pă bolnavu și dă mâncare și mai rău să bolnăvește. Baba: „Mănâncă, măculiță, dă care-ț' place” (p. 150);

– o *informatoare din județul Ialomița*, referindu-se la „fata pândarului cu mânuș și ghetе-ngoloșate și cu părul măciucă-n frunte” (găteală apreciată agresiv ca extravagantă și foarte costisitoare), se exprimă concluziv: „Uite tuta cu umbrea și mălai n-are nici cât să orghești un șoarece. *S-au dus boii dracului!*” (p. 213-214);

– un *informator din județul Brăila* povestește despre un călugăr imaculat care, păcălit de diavol, este nevoit să accepte păcatul beției și îl omoară pe cărciumar, ajungând la pușcărie: „Uite-așa (concluzionează povestitorul), *din beție ies toate năravurile*” (p. 255).

Enunțurile subliniate, fără să poată fi confirmate ca proverbe în circulație, îndeplinesc totuși, în contextele respective, funcții similare acestora, reluând termenii referențiali ai actului concret de comunicare într-o formulă concisă, de tip sentențios, cu tendințe de generalizare (în primul și al treilea caz), sau marcând, printr-o aluzie de tip parabolic, consecințele prezumtive ale comportamentului descris (în cel de-al doilea caz).

În *Texte dialectale. Muntenia* (vol. I și II):

– un informator din județul Vâlcea (61 de ani, o clasă, povestește foarte colorat, dar concis), vorbind despre cultivarea viței-de-vie, precizează că vița intră pe rod numai în al treilea an, „...da face mai puțini în anu-ăla d-al treilea / d-aici-ncolo dă ce merge dă să mai ...mbătrânește / dă ce să mai face... mai mulți / că și vaca când fată în primul an nu are lapte”, ținând să explice, în continuare, analogia: „după ce... fată dă la doi-trei ani încolo, dă ce merge d-aia face lapte mai mult...” (I, p. 188); enunțul subliniat are în mod deliberat (în intenția locutorului) caracter de exemplu (vizând parabola) cu funcție generalizatoare („ca uorce”, deci nu numai via, dar nici numai vaca);

– o informatoare din Dumitrești-Olt (72 de ani, fără școală, bună povestitoare), relatând despre activitățile de rutină din fiecare zi (ieri și azi), introduce distinct în discurs reflecții cu caracter generalizator, marcându-le de cele mai multe ori prin anticipativul „ce” = zice (în sensul de „se zice”), care impersonalizează enunțul respectiv, atribuindu-l unei autorități colective: „Az dimineață mă sculai, spălai cămășile / iar făcui de mâncare / că vine vorba / ce ce-am făcut ieri / făcui și az // că ...măturatu și demâncarea nu te lasă niciodată // ale le faci în tot timpul // ce fârșii le făcui / iele sunt tot nefăcute că / ...ți-ă fuame iar... faj gunoi iar... tot alea sunt” (I, p. 233); o reflecție de același tip este introdusă de aceeași informatoare și în povestirea unei întâmplări despre un lup care i-a luat o oaie în plină zi, dar aceeași oaie pe care încercase s-o ia și în timpul nopții: „Tot p-aea care-o-mbergățise iel // că zice că care-mbergățeste iel / tot iel s-o ia...”

Densitatea de patru enunțuri de acest gen la 1,5 pagini de text înregistrat indică o personalitate cu predilecție pentru expresia sentențioasă improvizată, cu efect generalizator, întărit prin trimiterea sistematică la un „emițător” impersonal.

Această generalizare evidentă și intenționată, care nu depășește însă sensul denotativ al termenilor contextului genetic (referirea se face numai la lup și numai la oaie), poate fi interpretată și ca efect al rezonanței unui proverb de largă circulație în conștiința locutorului: „Lupul unde a mâncat mielul, nouă ani încearcă a-și găsi hrana” (G.N., 4781); „Lupul se întoarce unde a mâncat oaia (Sadoveanu, *Hanu-Ancuței*, p. 17).

- o informatoare din Cepari-Argeș (64 ani), relatând cum a agonisit prin muncă suficientă avere pentru a asigura traiul familiei și viitorul copiilor ei, spune: „...unde am pus mâna am făcut / unde m-am dus... am câștigat / vorba ăluia am avut / n-am fost să fiu”; referindu-se la trăinicia căsătoriei ei, spune: „Atunci ie bine cân sân / cân merg doi boi la jug... bine / și iei a mers... până la sfârșit tot amândoi ie bine / da când unu... a rămas singur / și altu vorba ăluia s-a dus / nu mai po să-i mai găsești ălua ca să se mai adauge ca ăl de l-a avu d-a tras cu iel” (I, p. 82). Informatoarea utilizează și proverbe consacrate, cu aceeași tendință de a le explica dezvoltat („...că acu nu mai scârțâie căruța dacă... ie unsă dân timp, ia nu mai scârțâie / ia merge lin așa / tod așa și uasâle mele-a făcut / dagă s-a-nvăța cu munca / nu să mai supără să le pui” (I, p. 81), sau anticipează expresii consacrate, continuând însă să emită enunțuri obișnuite („...ne-am strâns acolo / am mâncat tuoz / vorba g’org’iți / buabe...” – p. 85);

- o informatoare din Ceaușești-Argeș (69 ani, fără școală, fostă moașă în sat, bună povestitoare), descriind practici referitoare la cultivarea porumbului, consemnează expresii stabilizate, care desemnează momente semnificative ale muncilor agrare: „...după rarița asta // cum să spun / la noi să spunea zâce acu zâce am terminat zâce / că s-a apropiat grâu ce dă secere / ...ce și... să dăm porumbii pă târnă... așa să spunea la noi” (I, p. 177);

- o informatoare din Izvoarele-Olt (67 ani, două clase, foarte bună povestitoare, conservatoare de grai) improvizează o analogie parabolică între creșterea porcului și funcționarea motorului: „...dacă crești porcu... / și-l treții și-i dai mâncare / faci treabă cu el / da dacă nu-i dai / ...ca uorce / motoru dacă nu-i dai benzină, merge? // și la porc... vrea să-i dai bucate...” (I, p. 324); acest „ca uorce”, pe care l-am mai întâlnit, consemnează, în conștiința locutorului, sentimentul că situația concretă la care se referă și analogul parabolic la care se raportează nu reprezintă situații singulare, ci se înscriu într-o serie infinită de situații similare subordonate unei semnificații generale comune;

- o informatoare din Salcia-Teleorman (71 ani, 4 clase), după ce relatează că a muncit mult toata viața, conchide: „...da acum m-am învățat cu toate zâc / acu mi-a trecut greu pân... mine // și am ridicat casă...” (I, p. 407), referindu-se generalizator, dar strict, la

propria sa experiență și atribuindu-și (deși forma „zâc” e ambiguă, putând indica și persoana a III-a plural) elaborarea enunțului generalizator;

– o *informatoare din Titulești-Olt* (86 ani, fără școală; povestește foarte natural și colorat, preferă narațiunile libere), referindu-se la greutățile prin care a trecut mama ei, rămasă văduvă și recăsătorită înainte de a o naște, continuă cu: „...dacă m-am născut / nu i-a mai plăcut / c-a zâs că *muierea cu copil mic nu ie bună dă nimic* că nu ie bună dă duz la deal la muncă / nu ie bună dă făcut nimic / că trebui sî vază dă cophil // și... m-a strânz dă gât...” (I, p. 330). Enunțul subliniat, deși pare inserat în discurs fără investiții semantice suplimentare, are totuși funcții generalizatoare (subiectul contextului este substituit prin varianta sa generică) și este construit după un model sintactic și stilistic frecvent în limbajul proverbial. De remarcat că enunțul este atribuit nemijlocit celei care a trăit experiența dramatică (a vrut să-și omoare copilul), fără raportări la un consens colectiv-tradițional;

– o *informatoare din Cioceni-Prahova* (60 de ani, fără școală, foarte vorbăreată și plină de vervă), relatând despre activitatea cotidiană, se referă la pregătirea meselor pentru bărbat, convinsă fiind „...că bărbatu... nu poate să lipsească masa niciodată / că *dacă n-ai pă masă / nu mai merge ceasu [...]*” (II, p. 320); intenția de generalizare este marcată în propoziția care anticipează enunțul subliniat, acesta din urmă accentuând-o printr-o tonalitate sentențioasă și alunecare spre sens parabolic;

– un *informator din Andreiașu de Jos-Vrancea* (75 de ani, 5 clase) filozofează spontan pe tema apropierii morții, recurgând nu la o formulă consacrată, ci probabil construită *ad-hoc*: „...că la anu nu să știe până la crăciun îi mult, uori mai trăiesc / cine știe ce să-ntâmplă / că *sun și zile și muarte* / că suntem bătrâni de-acuma...” (II, p. 380);

– un *informator din Albești-Vrancea* (65 de ani, 5 clase, excelent povestitor, cu o inventivitate verbală excepțională și cu un marcat simț al umorului), meditând, înainte de a se căsători, despre firea femeii, alternează expresii consacrate cu expresii paremiologice construite spontan, dar după modele paremiologice de largă circulație: „...mă gândes’ / tunurile bubuia [marcată vremea războiului] / *fiemea-i femee* / i huață și ea / -i mai huață ca omu di

multe ori / unde nu răușăști cinci uamini trimeteți-o fimeii / așa răușăști / da cinci uamini nu răușăști..." (II, p. 475). Și în acest caz identificăm o personalitate cu predilecție pentru limbajul proverbial, marcată prin densitatea de patru proverbe și trei zicători la zece pagini de text;

– o informatoare din Nămolosa-Galați (68 de ani, 5 clase, deosebit de vioaie, povestește cu multă pasiune și afectivitate) rezumă o întâmplare dramatică din viața ei printr-o formulă concisă care, deși reia nemijlocit termenii direcți ai contextului, își asumă o virtuală funcție paremiologică, evaluând meditativ sentimentul de incertitudine; povestitoarea scapă de o lupoaică și, mergând înainte pe marginea pădurii, întâlnește un bursuc: „...Iaca bursucu // ha ha! / de lup am scăpat, dar di bursuc nu mai scap..." (II, p. 50).

Situațiile descrise mai sus pot fi interpretate ca reprezentând contexte genetice virtuale ale unor enunțuri de tip paremiologic, care implică o relație între un Emițător-Tradiție (ET) și un Receptor-Colectivitate (RC) numai în măsura în care reproduc un model de limbaj proverbial, fără să fie ele însele enunțuri relativ stabilizate reluate în contexte funcționale concrete. Modelul reprodus nu este definit prin caracteristici comune, aceleași obligatoriu în toate cazurile: el poate fi un model sintactic frecvent în expresiile paremiologice („om fără boală nu se poate”), un model parabolic („porcul cere hrană – motorul cere benzină”) sau un sens generalizat în mod intenționat („ce-am făcut ieri făcui și azi”), aceste caracteristici putând funcționa izolat sau combinat. Simpla reproducere a modelului este suficientă, însă, pentru a investi enunțurile respective cu o componentă ilocuțiunară implicită (anticipând actul concret de comunicare), presupunând efecte perlocuționare superioare uzului curent, care trimit la ET. Această investiție este determinată nu numai de relația ET – RC, ci și de calitatea locutorilor: de regulă oameni în vârstă (deci cu experiență de viață, dar și lingvistică), buni povestitori, cu capacități expresive deosebite – calități prin care acești locutori instituie la nivel individual relația ET – RC (sunt reprezentanți și reproducători ai unei tradiții, codează și decodează enunțurile în climatul unui consens colectiv).

Formule cu rezonanță sentențioasă se întâlnesc – nu cu o frecvență mare – și în textele de proză populară transcrise în forme foarte fidele în raport cu discursul povestitorului. Colecțiile (antologiile) realizate în acest fel demonstrează faptul că performerii nu fac abuz de proverbe în stilul lor de a povesti. Frecvența mare a proverbelor în colecțiile mai vechi este de fapt rezultatul implementării mimetice (după Ion Creangă) a unui stil didactic în modul de „reproducere” a narațiunii. Capacitatea povestitorilor de a investi secvențe de discurs cu valori de sentință este totuși evidentă.

În *Antologie de proză populară epică*:

– o fată de împărat, fiind obligată să se mărite cu un țigan (funcția uzurpatorului), recurge la pretexte pentru a amâna evenimentul, în speranța evitării lui: „Îl iau, nu zăcă nu-l iau – fata – încât trebui să-mi fa și ieu lucrurile pentru mireasă. *Și când muare omu, înghite un pahar cu vin*, iarăși mireasă trebui să-m fa și ieu un rând dă haine pentru mireasă” (I, p. 185-186);

– cinci animale miraculoase îl ajută pe erou, protectorul lor, să depășească o încercare la care este supus de împărat, rugându-se la Dumnezeu, și „când o gândit odată Dumnezeu, până dimineața *s-o făcut muntii șăs, șî arat, șî sămănat*” (I, p. 203). În același basm, fata împăratului îl ucide pe erou și-l face bucăți; când îl vede dimineața mort, oaia (unul dintre cele cinci animale) reacționează: „E! *S-o pus curva și i-o mâncat capu! Da i-am mânca și noi a ii!*” (I, p. 207);

– după ce îl ucide pe al treilea zmeu, Drăgan Cenușă se duce să le arate fraților mai mari cu cine a luptat, dar frații, ascunși sub pod, muriseră: „Alelei! – zăci – *vorbește*, poftim zăce – *cu morfi, dacă ai cu cini vorbi!*” (I, p. 216);

– un flăcău, care primește drept soție o „bală de șarpe”, se consolează: „E, *ce mi-a dat Dumnezău*, mă, ia să sufăr: *să faci o sută de buboi, ai să-i porți până se gată!* Să gată ei odată!” (II, p. 26);

– un om sărac, intrat în posesia unor obiecte miraculoase, este tras pe sfoară de un general, apoi de împăratul care îl supunea la încercări și căruia îi cedează obiectele respective, el rămânând „tot prost...”, în „sapă de lemn”; concluzia eroului (ca și a povestirii): „*Bogatu-ntotdeauna-i mai dăștept ca ăl sărac*” (II, p. 144);

– soția unui împărat rămâne însărcinată, dar trece un an și încă nu naște: „Măi, (cugetă împăratul) dar *iapa dă ie iapă și la un an to' naște*, dar aiminteri femeia că ține noo luni?” (II, p. 186);

– Păcală se angajează slugă la popă „*pân-o urla lupii-n casă și s-o mârli caprele pe masă*”; formula corespunde semantic unui joc erotic al preotesei și al amantului ei (ea se preface că e capră, el că e lup), care reprezintă secvența finală a narațiunii (III, p. 49, 50, 55).

Identificăm și în aceste cazuri, ca și în textele dialectale, predispoziția unor locutori pentru limbajul de tip proverbial și, în consecință, capacitatea de a construi enunțuri, în contexte genetice date, după modele pe care acest limbaj le oferă: parabolice, sintactice, cu funcție generalizatoare. De observat că, în majoritatea cazurilor, locutorul nu este naratorul însuși, ci unul dintre personajele povestirii sale.

În *Folclor din Dâmbovița*:

– o fată de împărat măritându-se, contrar voinței părinților, cu un fecior de văduvă grădinar, este obligată, drept pedeapsă, să locuiască într-un coteț; tânărul soț o consolează: „Lasă, fă, femeie, am să fac eu cotețu’ ăsta, să mi te ții. Da’ nu acu’; s-avem răbdare. Stăm așa cum e, cum zice vorba aia: *ceasu-acum, mai am nevoie de el*” (p. 302). Deși introdus printr-o modalitate caracteristică limbajului paremiologic, enunțul subliniat nu este decât un vag proverb, compus dintr-o unitate frazeologică insolită (probabil o stereotipie proprie povestitorului) și o sintagmă care reia termenii contextualii, dar care, în contact cu unitatea frazeologică anterioară, capătă aspect de component al unei expresii proverbiale;

– Cenușică, băiat de oameni săraci, după aventuri fantastice care fac din el un erou strălucit, se căsătorește cu fata de împărat; îmbrăcați amândoi în haine de aur, se duc la părinții lui: „Să duse fata, pupară mâna lu ta-so, pupară mâna mă-sii, adică soacră-sa, purta respectu, na, vorba aia: *dintr-o iapă figănească iese un cal boieresc!* – Hei, maică, nu gândeam eu s-ajungi tu așa, zâse mă-sa” (p. 356).

Exemple de contexte genetice pot fi identificate în cronicile moldovenești. Grigore Ureche semnalează un asemenea context referindu-se la momentul în care regele polon Olbricht (Albert) se pregătește să-l atace pe Ștefan cel Mare, în ciuda înțelegerii avute cu acesta și împotriva sfaturilor sfetnicilor săi: „Deci mulți den boierii leșăști socotia că face într-adinsu, ca să piarză oastea toată, cum au eșit mai apoi la dânsul și zicătoarea: *în zilele lui Olbrichtu șleahta au peritu*” (Ureche, p. 109). Circulația și, deci, intenția de ge-

neralizare a acestui enunț, în cultura orală sau scrisă a polonilor sau a moldovenilor, nu pot fi probate; rezultă, însă, din comentariul cronicarului că evenimentul concret, cazul particular, a fost condensat într-o formulă aplicabilă ulterior și altor împrejurări. În același sens poate fi interpretat un enunț „împrumutat” de Miron Costin pentru a încheia un episod din cronică sa cu o apreciere ironică tot la adresa leșilor. Deși venise veste despre apropierea oștilor dușmane, cărora nu le putea ține față, leahul, „...semeațu și fără creieri, n-au vrut să porceagă mai devreme, ce amu dacă să apropiară oștile. Bine le dzicu de aceasta cazacii leșilor: *După pagubă, leahul înțeleptu*” (Costin, p. 54). Este închisă, deci, într-o expresie concentrată, a cărei funcție semantică depășește contextul originar (chiar dacă și el implică un anumit grad de generalitate), observația experimentată a unei etnii (a unui popor) în raport cu o altă etnie (alt popor), față de care etnia „emițător” își manifestă o anumită superioritate morală.

Contexte genetice pot fi socotite, însă, și anumite împrejurări semnificative, cărora cronicarul le consacră o cugetare sau o replică celebră. Referindu-se la prosperitatea din timpul domniei lui Ștefan vodă (uzurpatorul lui Vasile Lupu) – evocând, deci, cu satisfacție belșugul de pâine, vin, stupi... „mare roadă de toată” –, Miron Costin îi atribuie merite excepționale domnului, căruia îi face un portret sumar, dar elogios („om deplin, capu întreg, hire adâncă”), încheiat cu o sentință devenită celebră: „...cât poți dzâce că *nascu și în Moldova oameni*” (Costin, p. 180). Cronicarul și-a atribuit acest enunț, pe care l-a gândit în raport cu o situație apreciată ca pozitivă și care capătă o rezonanță aparte dacă îl comparăm cu reflecțiile aceluiași cronicar despre domni sau boieri ce duceau țara de râpă.

Există, în cronicile moldovenești, și numeroase replici proverbiale, puse pe seama unor personaje reale, rostite în împrejurări bine determinate. Unele dintre ele au căpătat, prin forța lor expresivă, valoare de circulație, putând fi întâlnite și în alte contexte decât cel inițial. Un asemenea destin l-a avut, de exemplu, celebra replică a lui Alexandru Lăpușeanu la avertismentul timid comunicat de solii lui Ștefan Tomșa că țara nu-l vrea și nu îl iubește: „*De nu mă va țara eu îi voi pre dânșii, și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dânșii*, și tot voi merge, ori cu voe,

ori fără voe" (Ureche, p. 142). Că această replică intrase în circulația orală, devenind aproape legendară, o demonstrează formula protocolară cu care cronicarul o introduce în context: „zic să fi zisu Alexandru-vodă”; deci replica este numai probabilă în contextul actului concret de comunicare presupus a fi generat-o, dar capătă o rezonanță aparte în conștiința colectivă (a boierimii), nu numai datorită semnificației contextului primar, ci și, mai ales, prin tot ce a însemnat cea de-a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu. Preluată și armonizată de C. Negruzzi în cunoscuta sa nuvelă, așezată ca motto la primul capitol al acesteia, intrată într-un circuit foarte larg prin intermediul manualelor școlare, replica Lăpușneanului devine (în varianta „Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau”) proverbială în sensul propriu al cuvântului.

Certă valoare paremiologică are și parabola cu care Gheorghii Ștefan-vodă, pe atunci logofăt mare, răspunde la întrebarea vel-vistiernicului Iordachi Cantacuzino („Ce zici din fluier, dumneata logofete?”): „*Dzic în fluier, să mi se coboare caprile de la munte, și nu mai vin*”. Parabola, formulată la granița dintre proverb și ghicitoare, este comentată și explicată de Neculce, pentru buna ei înțelegere de către cititori: „El au răspuns în pildă, și alții nu s-au priceput. Că el așteaptă oștile ungurești să vie de preste munte” (Neculce, p. 23). Ca tot ceea ce cronicarul a consemnat în *O samă de cuvinte*, și această pildă se înscrie în sfera cuvintelor „auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni”, nescrise în letopisețe, intrate deci în circuitul oral și investite cu autoritatea tradiției colective.

Faptul că asemenea enunțuri, spontane (cel puțin aparent) în contextele lor primare, au cunoscut o anumită circulație, deci și un anumit prestigiu în epocă, ni-l demonstrează Neculce însuși, care recurge la o *replică proverbială* a lui Miron Costin în relatarea luptei de la Stănilești: „Ca cum ar arde un stuh mare, trestie, pe niște vânt mare, așe se vede focul ieșind din puști. Numai ce voiți să dzic, poate-fi Dumnedzeu ferește la război, că dintr-o mie de sânețe abiē se tâmplă de lovește un om. Ca de ar hi nimerit cât făcū slobodzie, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali om de poveste. După cum dzice un cuvânt Miron logofătul: «Mare este omul, iar la război prē mică-i ținta»” (Neculce, p. 213).

O predispoziție pentru limbajul proverbial spontan este semnificativă și în proza lui Sadoveanu; prezența unor enunțuri care pot

fi circumscrise acestei categorii în *Anii de ucenicie* permite afirmația că ele nu sunt numai rezultatul unui proces creator, ci și al unui spirit de observație care analizează actele de comunicare și potențialul lor expresiv. Evocând nostalgic impulsurile erotice ale Marghioliței (o mătușă a soției scriitorului), Sadoveanu le explica prin măritișul forțat al acesteia cu „...un gospodar bogat, dar cam «stătut» ,unul Iordache, c-o înfățișare întrucâtva potrivită cu acest nume”. Relația nume-înfățișare este confirmată printr-o „vorbă” auzită „ș-acolo la Liteni”: „*După ce-i prost și urât, îl cheamă și Iordache*”. Enunțul reprezintă, de fapt, un proverb recontextualizat genetic, cu referire la o persoană concretă, față de care povestitorul se simte obligat să facă o corectură: Iordache era urât, dar nu era și prost. În paginile destinate acestei mătuși, autorul apelează și la alte expresii cu valoare paremiologică, probabil sub influența lui Gheorghe Andrușca, tatăl Marghioliței, om care grăia colorat, care conferea numelor proprii (inclusiv Iordache) semnificații caracterologice și căruia îi plăceau cântecele de jale și de dor; un fragment dintr-un astfel de cântec este rostit adesea de Marghiolița pentru a-și justifica purtarea: „Decât să mănânc unt / Și să mă uit în pământ / Mai bine pâine cu sare / Și să mă uit la soare” (Sadoveanu, *Anii de ucenicie*, p. 238-239). O replică proverbială poate fi semnalată și în încheierea poveștii cu „sfârâiacul”, repovestită după Creangă (intrată, deci, în circuit oral): „*Face meșterul ce poate... a oftat Dimachi, strângându-și sculele*” – după ce eșuase în a făuri, dintr-o bucată de fier, un topor, apoi o bardă sau cel puțin un clește. Meșterul, cel care nu izbutise să facă decât un „sfârâiac”, era el, Dimachi, dar „meșterul” din enunțul meditativ, deși contextualizat într-o situație concretă, are deja o valoare generică (Sadoveanu, *Anii de ucenicie*, p. 176). Formule în stil proverbial, care arată o predispoziție pentru acest tip de limbaj, apar, însă, și în stilul propriu naratorului; referindu-se la „adevăratul rol al poeziilor, de a da simbolurilor nemuritoare nume și expresii care n-au mai fost niciodată întrebuițate”, el evaluează momentul de maximă inspirație printr-o formulă de iz sentențios, în contextul căreia metafora (deși poetică) alunecă spre un efect parabolic: „*O clipă rară e întotdeauna o logodnică pentru sufletul lor; cântarea lor de slavă cată să fie o cântare a cântărilor unică în cursul ciclurilor*”

(Sadoveanu, *Anii de ucenicie*, p. 144). Predispoziția pentru enunțuri de tip proverbial este frecventă la personajele sadoveniene (fără să devină, prin abuz, un manierism facil); este semnificabilă în mod deosebit la acele personaje care utilizează, în mod curent, și proverbe consacrate, acestea constituind, în contexte diversificate, adevărate modele generative.

Un astfel de personaj este comisul Manole (*Frații Jderi*), ale cărui „vorbe ascunse” sunt citate de Ionuț ca model într-un sobor de cărturari, foarte dens în formule sentențioase: „Cuvioase părinte Timoftei, se închină el, și cuvioase părinte Stratonic: tătuța meu comisul Manole de la Timiș spune că *gâzei i-i dat să sboare, mânzului să sburde, iar popei să citească*” (p. 134). Fiind un înțelept în modul de a gândi împrejurările concrete ale vieții, comisul utilizează curent (în dialoguri sau monologuri) asemenea „vorbe” consacrate, transmițând feciorului adoptat nu numai deprinderea de a le reproduce, ci și capacitatea de a utiliza adecvat, în frecvențele lui dialoguri (Ionuț fiind un mare vorbăreț), un repertoriu paremiologic mult mai bogat față de cel însușit nemijlocit de la „tătuța”. În vorbirea sa colorată și plină de înțelepciune, bătrânul comis nu recurge, însă, numai la vorbe știute, ci construiește spontan enunțuri cu rezonanță paremiologică, parafrazând în sens denotativ (dar cu vădite intenții de generalizare) termenii unor acte concrete de comunicare produse, de regulă, în momente tensionale. Într-o ceartă cu jupâneasa Ilisafte pe tema păcatului care l-a adus pe lume pe Ionuț, aceasta se plânge amar de vorbele aspre adresate ei de soț: „Care vorbe? (o mustră comisul) Te poftesc să nu plângi, jupâneasă Ilisafte; *Lacrimile femeii tulbură veninul bărbatului*” (p. 59). După un popas la moș Ifrim, obișnuit și el să „cerce... așa din vorbă... nodul pungii” clienților, morarul ajunge la încredințarea că Manole comisul și cuviosul Nicodim, oaspeți ai lui pe parcursul unei călătorii grele, sunt „boieri mari din Țara-de-sus”. Termenii acestui enunț obișnuit sunt reluați de bătrânul comis într-o cugetare sentențioasă, marcată de îngrijorările care îl împovărau: „*Fiecare este boier mare peste ale sale...* a răspuns posomorât jupânu Manole” (p. 625). Altădată, preocupat de starea precară a lui Ionuț (după aventurile dramatice de la Ionășeni), comisul cel bătrân caută soluții decisive în termeni sentențioși: „*Gândurile – dovedise comisul cel bătrân sunt cei mai harnici dușmani ai omului. Nu-i altă doftorie pentru Jder cel mititel, decât să cadă butuc în culcuș și să doarmă*

somn fără vise. Cu toate acestea demonii care se cheamă gânduri găseau chip să-l cerceteze... *Orice rană de asemeni are vindecare, adăogise bătrânul comis Manole*" (p. 207-208).

Modele de cugetări în stil sentențios, cu rezonanțe proverbiale, îi oferă Jderului cel mic și postelnicul Ștefan Meșter, permanent înclinat spre meditație înțeleaptă, vorbe încărcate de sensuri aparent ascunse, pe care le repetă sistematic în împrejurări potrivite: „Așa umblă treburile în astă lume degrab-trecătoare. *Dragostea nu-i îmbătrânește, numai oamenii se ofilesc și trec.* Mai spune postelnicul și alta: *după cum vinului i-i dat să-l bea numai voinicii, asemenea și dragostele nu priesc oricui.* Însă lui Ștefan-Vodă îi priesc, fiind măria sa blăstămat așa" (p. 54).

Vinul, ca termen parabolic, revine și într-un dialog purtat cu solii venețieni, doritori să asculte „...toate laudele ce se pot aduce prințului” moldav (Ștefan cel Mare): „Unii prinți și regi au nevoie de laude, zâmbi postelnicul Ștefan, după cum are nevoie de laude un vin îndoielnic. *Vinul de preț mare m-am obișnuit a-l bea în tăcere.* Îl veți cunoaște și domniile voastre în același chip” (p. 724). Dominicanul se arată impresionat de o asemenea vorbă („vorba asta îmi place”), dar îi acordă credit numai pentru sensul denotativ (Sunt de părerea domniei tale în ce privește vinul”), manifestând rezerve mari față de sensul aluziv, deci parabolic („Mă îndoiesc că oamenii pot ajunge la o asemenea desăvârșire”). Este practic simulat, în acest dialog, un context genetic proverbial, marcat printr-o dublă intenție de semnificare în raport cu un enunț dat, în care sensul aluziv/parabolic (vinul bun nu are nevoie de laude = prinții și regii buni nu au nevoie de laude) îl precedă pe cel propriu (vinul bun nu are nevoie de laude = vinul bun se bea în tăcere).

Înclinația spontană spre limbajul sentențios este uneori stimulată de utilizarea în context a unui enunț paremiologic consacrat. Referindu-se, în dialog, la caracterul lui Alexandru-Vodă (opus prestigiului lui Ștefan cel Mare), același pârcălab Ștefan Meșter cugeta: „Cum se află în sămânța grâului toate puterile de a răsări, a înflori și a rodi, așa în sămânța omenească se află puteri ori scăderi; cum zice și învățătura din veac: *Ce mi-i scris în frunte mi-i pus*” (p. 557). Cugetările în stil parabolic, frecvente în limbajul pârcălabului, sunt corelate (stimulate, deci) printr-o maximă frecvent utilizată de Sadoveanu.

Stilul sentențios sau parabolic, generator de enunțuri de tip paremiologic, este abundent în dialogurile din *Creanga de aur*, îndeosebi în rostirile sau cugetările înțeleptului Kesarion Breb, al cărui limbaj se apropie de cel al zeilor, fiind însă infiltrat și de stăpânite pasiuni telurice.

În perspectiva căsătoriei ei cu Constantin, viitorul împărat al Bizanțului, Maria îl întreabă dacă trebuie să se bucure, deși sufletul ei simte altceva decât bucurie: „Breb nu-i răspunse. Ea se apropie mai mult de dânsul. O, prietene – îndrăzni ea din nou –, de ce nu-mi răspunzi? Kesarion o privi lung ca și cum o vedea întâia oară, ori avea știință că n-are s-o mai poată privi decât puțină vreme. Împărăția și tihna stau în hotare deosebite – șopti el” (p. 95).

O variantă a acestei sentințe este reluată ca motto în capitolul următor, în care sunt relatate necazurile și suferințele Mariei: *Mări-mea și tihna stau în hotare deosebite*. Cugetarea s-a detașat, deci, de contextul ei imediat (contextul genetic) și funcționează ca expresie sentențioasă, generalizată, deși referentul este același.

În momentul proclamării festive a lui Constantin ca împărat, pe hipodrom, Breb conversează cu propriul său asin, dar și cu un interlocutor necunoscut, în obișnuit-i stil sentențios: „Fericitule Santabarenos... tu îți înțelegi mai bine destinul și nu te abați din calea vieții tale (aluzie la dragostea sa ascunsă pentru Maria, devenită împărăteasă) – Despre cine vorbești, domnule? – îl întreabă neguțătorul de alături. – Despre un filozof, de la care am multe de învățat. – E un epicureu ori un stoic? – E o ființă care cunoaște frâul și-și duce cu vrednicie povara. – Iată, într-adevăr, o învățătură nouă. Unui asemenea filozof m-aș supune și eu...” (p. 159).

Ambele formule subliniate, deși exprimate în termeni foarte direcți în raport cu contextul care le integrează, sunt investite de locutor cu un „tâlc” anume, care le lărgește și cadrul contextual. Întregul fragment are aparența unui scenariu genetic în care este performat un enunț proverbial: sentința formulată de locutor este însușită de un interlocutor, care îi sesizează „tâlcul” de „învățătură nouă” și îl admiră pe acel „filozof” care este autorul ei, deși nu-l cunoaște.

De altfel, cugetările sentențioase generate de afecțiunea pe care înțeleptul Kesarion Breb o nutrește pentru credinciosul tovarăș al peregrinărilor sale, asinul Santabarenos, marchează și alte împrejurări ale destinului lor comun. De exemplu, când este

întrebat de bătrânul Filaret, care-i citise durerea pe față, dacă are vreo suferință, înțeleptul Breb răspunde: „Kirie Filaret, nu am ce mărturisi. Eu m-am deprins, de la asinul meu, să mestec în măsele amărăciunea ca pe o hrană obișnuită, cum mestecă el spinii” (p. 155). Santabarenos devine astfel, în imaginația stăpânului său, nu numai un referent parabolic (prin particularități comportamentale), ci și un imaginar izvor de gândire.

Situațiile prezentate drept posibile contexte genetice pentru enunțurile de tip proverbial confirmă ipoteza că nu limba în sine este generatoare de clișee cu tendință de izolare, ci capacitatea vorbitorilor de a investi anumite enunțuri, în cadrul unor acte concrete de comunicare, cu valori particulare. Această capacitate aparține, însă, unor indivizi dotați cu o anumită experiență de viață, cu un anumit mod de a gândi și judeca lucrurile, cu un anumit simț al limbii.

7. Ipotezele privind sursele unor proverbe sau categorii de proverbe nu depășesc, de cele mai multe ori, nivelul probabilității. Pentru confirmarea lor nu dispunem de instrumente de lucru adecvate. Cum am mai spus, însă, o tipologie a contextelor genetice se poate realiza pornind de la însăși structura și conținutul proverbelor, în virtutea faptului că acestea conservă particularități ale actelor concrete de comunicare în care au fost enunțate inițial. Dacă comparăm proverbe ca: „Buturuga mică răstoarnă carul mare”, „Ziua bună se cunoaște de dimineață” și „Pisica blândă zgârâie rău”, putem constata, cu un grad înalt de probabilitate, că primul a fost generat de o întâmplare singulară, care a putut constitui și obiectul unei mici narațiuni orale, al doilea a izvorât dintr-o experiență repetată, care nu poate fi redusă la un eveniment singular, iar cel de-al treilea este rezultatul unei observații repetate. Supunând un număr suficient de proverbe unor asemenea constatări, se pot disocia două mari categorii de contexte genetice:

- a) Contexte genetice cu determinare generală.
- b) Contexte genetice cu determinare concretă.

În sfera contextelor cu determinare generală, pot fi considerate proverbele născute din:

– o experiență repetată („Cine se scoală de dimineață departe ajunge”);

- modele comportamentale indicate în baza unei experiențe repetate („Strânge bani albi pentru zile negre”);
- meditații filozofice (filozofia populară - „Somnul este rupt din moarte”)
- principii etice („Cine nu muncește nu mănâncă”);
- situații social-istorice generale, caracteristice unor epoci („Dreptatea s-a dus o dată cu turcul”).

În cea de-a doua categorie, a contextelor genetice cu determinare concretă, pot fi considerate proverbele născute din:

- situații și evenimente concrete, cu sau fără rezonanță istorică („Un nebun aruncă o piatră în baltă și zece cuminți n-o pot scoate”; „Câinele turcului la nevoie mănâncă și pere pădurețe”);
- contexte literare folclorice și etnografice („Femeia a îmbătrânit pe dracu cu descreșirea unui fir de păr”);
- contexte literare cărturărești („Proști, dar mulți”).

În legătură cu această tipologie a contextelor genetice, care poate fi perfecționată și amplificată, sunt de făcut următoarele observații:

- cele mai bine reprezentate cantitativ sunt contextele genetice cu determinare generală;
- determinarea generală nu exclude, însă, considerarea unui act primar de comunicare verbală în care enunțul respectiv a început să fie investit cu valoare proverbială;
- dintre contextele literare folclorice și etnografice, cele mai frecvente sunt: narațiunea orală, cântecul liric, credințele, superstițiile și riturile populare.

Dintre acestea, de o atenție mai deosebită în domeniul cercetării genetice asupra proverbelor s-au bucurat narațiunea orală și sistemul de credințe și obiceiuri populare.

7.1. Raporturile genetice dintre proverb și narațiunea populară au fost remarcate frecvent de specialiști și au constituit obiectul multor cercetări. Filologul ucrainean A.A. Potebnea, referindu-se la fabulă, distingea două modalități esențiale de contragere a conținutului acestora în proverbe: a) fie prin detașarea și izolarea formulei finale a fabulei, datorită caracterului ei concludiv în raport cu faptele narate; b) fie prin concentrarea întregului conținut al fabulei într-o formulă succintă, cu caracter

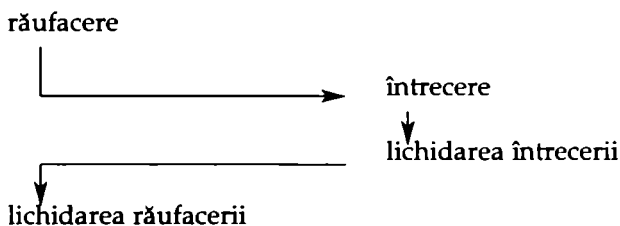
rezumativ.¹⁹ Potebnea sublinia, însă, că nu numai fabula, ci și alte forme de literatură narativă generează proverbe. În asemenea cazuri, narațiunea reprezintă pentru proverb însuși contextul lui genetic, care îi determină nucleul semnificativ, structura și învelișul metaforic. În cazul proverbelor generate de narațiuni, se pot descrie cu relativă precizie elementele de semnificație și structură pe care proverbul le preia din contextul său genetic. Pentru demonstrație, vom porni de la considerarea proverbelor „Femeia e mai dihai decât dracul” și „Femeia a îmbătrânit pe dracu cu descrețirea unui fir de păr”, care reproduc, în termeni rezumativi, cunoscuta snoavă despre dracul păcălit de femeie.

Structura narativă a snoavei, ca succesiune de elemente logico-temporale care pun în valoare relațiile dintre actanți, poate fi marcată prin următorul model: un țăran posedă un lot de pământ (în vecinătatea unui lac stăpânit de un drac); dracul fură treptat din pământul țăranului; țăranul se ceartă cu dracul; dracul îi propune țăranului o convenție: *să intre un an în slujba țăranului; dacă îi îndeplinește toate poruncile, pământul va fi al lui; dacă nu îndeplinește o singură poruncă, pământul va reveni în întregime și definitiv țăranului*; țăranul acceptă convenția; dracul intră slugă la țăran; timp de aproape un an, îndeplinește toate poruncile; țăranul este în pericol de a pierde pământul; țăranul își înformează femeia / femeia obține permisiunea de a da o poruncă dracului: *îi poruncește să descrețească un fir de păr creț*; dracul încearcă să îndeplinească porunca: *îmbătrânește încercând să descrețească firul de păr*; dracul nu îndeplinește porunca; pierde rămășagul propus în convenție; pământul revine definitiv omului.

Acest motiv reliefează patru secvențe complexe care concentrează elementele constitutive în jurul unor funcții cardinale cu rol de nucleu narative:

- (i) dracul îl deposedează pe țăran de pământ;
- (ii) țăranul acceptă o întrecere cu dracul pentru a reîntra în posesia pământului, dar se arată mai puțin iscusit decât dracul;
- (iii) femeia îl înlocuiește pe om în întrecere și se dovedește mai iscusită decât dracul;
- (iv) dracul este învins și înapoiază pământul țăranului.

Nominalizarea secvențelor permite stabilirea unei scheme de termeni corelativi care indică modelul narativ al snoavei:

și în care fiecare termen include o relație între doi actanți:

- R_1 – dracul răufăcător *vs.* țăranul
- R_2 – dracul mai iscusit *vs.* țăranul
- R_3 – femeia mai iscusită *vs.* dracul
- R_4 – femeia învingătoare *vs.* dracul.

Analizând aceste patru relații, constatăm că R_1 este analog cu R_4 , fiindcă ambele reprezintă procese de ameliorare *vs.* degradare:

- R_1 – ameliorare (drac) *vs.* degradare (țăran)
- R_4 – ameliorare (femeie) *vs.* degradare (drac),

după cum R_2 este analog cu R_3 , marcând aceeași relație între actanți diferiți. În funcție de aceste analogii, în modelul propus se pot opera următoarele substituiri:

– dracul în R_1 și R_2 substituit prin femeie în R_4 și, respectiv, R_3 ;

– omul în R_1 și R_2 substituit prin drac în R_4 și, respectiv, R_3 , substituiri care permit eliminarea lui R_1 și R_2 , structura mesajului narativ dat fiind suficient marcată prin R_3 și R_4 . Din punctul de vedere al succesiunii semnelor narrative, R_4 este consecință a lui R_3 , dar, din punct de vedere structural, ambele relații pot fi subsumate aceluiași tip:

R_3	mai iscusit	mai puțin iscusit
R_4	învingător	învins
	superior	inferior

definibil suficient prin R_3 , a cărui reformulare: „Femeia mai iscusită decât dracul” poate constitui un titlu adecvat pentru snoava analizată.

Revenind la proverbele generate de această snoavă, constatăm că ele nu sunt altceva decât variante expresive ale lui R₃.

Primul proverb – *Femeia e mai dihai decât dracul* – nu conservă nimic din caracterul narativ al snoavei, dar nominalizează relația fundamentală ce stă la baza ei, deci poate fi interpretat ca model nominalizator al ei. Al doilea – *Femeia a îmbătrânit pe dracu cu descăreaștea unui fir de păr* – reformulează aceeași relație în termeni mai concreți, detașați din limbajul expresiv al snoavei, conservând în același timp elemente-cheie din șirul de evenimente care construiesc narațiunea, precum și statutul actanților.

Acest al doilea proverb poate fi considerat, deci, ca *model narativ* al snoavei care l-a generat, dar un model care funcționează ca mesaj codificat, deci are valoarea și structura unei mici narațiuni.

7.2. Relațiile dintre proverbe și credințele și obiceiurile tradiționale au fost și ele demult observate și comentate, uneori chiar cu explicații de detaliu. G. Coșbuc a enumerat „tradițiile” printre izvoarele de bază ale proverbelor²⁰, iar G. Dem. Teodorescu a încercat câteva raportări concrete în acest sens. Referindu-se la obiceiul ca „ori-cândă se descânta cuiva, să se plătească mătușii sau unchiașului care a descântat, căci, la din contra, nu se prinde leacu, adică descântecul n-aduce vindecare”, plata oricărui descântec fiind în vechime un colac, „care mai târziu s-a înlocuit cu bani numărați”, el identifică aici sursa unor proverbe ca „Leacul fie ori nu fie, / Colacul babii se scie” sau „Leacu și babii colacu”²¹. I.A. Zanne, care afirmă că „Proverbele unui secol lămuresc gusturile, obiceiurile, originalitatea care-l deosebește de toate celelalte secole”, a formulat, în comentariile care însoțesc proverbele orânduite în marea sa colecție, numeroase referiri la relațiile proverbelor cu datinile, credințele și superstițiile populare.²²

Cele câteva considerații pe care încercăm să le facem pe această temă pornesc nu de la o definiție a proverbelor și verificarea materialului supus discuției prin datele unei astfel de definiții, ci de la enunțuri incluse empiric în colecțiile paremiologice și, deci, considerate de autorii lor, prin argumente sau pur și simplu prin tradiție, ca fiind proverbe.

O primă încercare de sistematizare ne permite să grupăm repertoriul de proverbe posibil de interpretat în termenii relațiilor

eres – datină – proverb în patru categorii mai evidente, care nu epuizează, însă, posibilitățile de ordonare.

În *prima categorie* grupăm proverbe care enunță *ad litteram* credințe sau superstiții populare, inserate în colecția lui I.A. Zanne în număr destul de mare. Foarte multe dintre acestea reproduc credințe despre semnele vremii, îndeosebi previziuni ale vremii pentru o perioadă mai lungă de timp în funcție de cum se arată timpul într-o zi anumită: „Dacă tună după Simion stâlpnicul, e semn de toamnă lungă” (Zanne, 128); „Cum va fi ziua de mucenici va ține patruzeci de zile” (Zanne, 186) etc. Semne ale vremii sunt recunoscute însă și în anumite fenomene atmosferice și cosmice: „Când se lasă ceața în jos / Este semn de timp frumos” (Zanne, 77); „Arde soarele dulce, iarăși ploaie ne aduce”, precum și în comportamentul unor păsări sau animale: „Când se joacă măgarii, vremea se strică” (Zanne, 2093); „Cocoșii cântând devreme / Seara, în culcușul lor, / N-avem de alt a ne teme / Decât de ploaie și nor” (Zanne, 1681). Multe dintre aceste credințe reprezintă de fapt cunoștințe practice, bazate pe observații repetate și transmise din generație în generație. Pornind de aici, alte proverbe formulează previziuni asupra recoltelor viitoare: „Dacă în ziua de Bobotează va bate crivățul, vor fi roade la bucate” (Zanne, 54); „Dacă nu plouă în mai / nu se mănânca mălai” (Zanne, 177). Mai pot fi considerate în această primă categorie proverbele despre destin: „Ce ți-e scris în frunte ți-e pus” (Zanne, 3375); „Omul nu poate scăpa de ce i-e scris în frunte” (Zanne, 3376), sau cele care conțin prescripții de ordin medical: „Boala de inimă se vindecă cu inimă de porumbel” (Zanne, 4880 – o variantă –, „descântec” a proverbului „Cui pe cui se scoate”).

Pentru toate proverbele considerate în această categorie se poate spune că prescripțiile, credințele și superstițiile pe care le redau constituie contextul lor genetic. Proverbele respective își au originea în aceste credințe și rămân la sensul lor, fără să-l depășească, fără să aducă, deci, o semnificație suplimentară.

A *doua categorie* ar reprezenta-o proverbele care definesc atitudini și aprecieri față de credințele și obiceiurile tradiționale. Poate că cel mai semnificativ proverb aparținând acestei categorii este cel care semnalează conștiința folclorică despre multitudinea și marea diversitate a credințelor și obiceiurilor care s-au conservat

peste veacuri în cultura orală a poporului: „Câte bordeie, atâtea obiceiuri” (Zanne, 6608). Mai putem considera în această categorie proverbe care subliniază sensul vital al datinilor – „Viața fără sărbători, ca un drum fără conac” (Zanne, 6281) – sau relații conflictuale care se produc între colectivitate și propriul ei sistem de obiceiuri – „De moarte și de nuntă nimeri, niciodată, nu poate fi gata” (Zanne, 5485); „Crăciunul sătul, Paștele fudul” (Zanne, 215).

Semnificația acestor proverbe nu mai reprezintă sensurile tradiționale ale obiceiurilor sau credințelor la care se referă, ci aprecieri sau atitudini pe care conștiința folclorică și le-a format după ce obiceiurile respective au fost respectate și practicate secole de-a rândul, aprecieri și atitudini izvorâte, așadar, din confruntarea normelor pe care aceste datini le prescriu cu viața însăși.

În *a treia categorie* includem proverbe care definesc sau indică deprinderi și comportamente determinate de credințe și obiceiuri. Multe dintre aceste proverbe deduc prescripții cu valoare practică din proverbele care formulează direct credințe sau superstiții (prima categorie), având nu rareori aspectul unor variante. Credinței că omul spân este rău, consemnată în expresii paremiologice ca „Și bun, și spân nu s-faci”, îi corespund, de exemplu, proverbele care îndeamnă la o anumită atitudine față de oamenii „însemnați”: „De om roș, spân și însemnat să fugi cât îi trăi” (Zanne, 4451); „Să fugi de omul însemnat ca de dracu” (Zanne, 5362). Din credințele referitoare la semnificația deosebită a unor date calendaristice au izvorât proverbe care conțin sfaturi investite cu valori practice sau prescriu anumite comportamente: „În ziua de Armindenii să bei vin roșu că se înnoiește sângele” (Zanne, 25); „După Sfânta-Marie / Nu mai poartă palărie” (Zanne, 263). Sunt de semnalat de asemenea, în această categorie, numeroase proverbe care prescriu reguli de muncă în funcție de semnele timpului: „În ziua de Sântu Toader se tund vitele în frunte ca să se facă frumoase” (Zanne, 267); „Spre Sf. Gheorghe se ia mana vitelor” (Zanne, 268); „În ziua de Maria egipteanca se pun prunii” (Zanne, 181); „Dacă nu se seamănă cucuruzul până la Armindenii, poți să bagi mestecăul mămligii în coș” (Zanne, 24). În unele proverbe, semnificația se detașează substanțial de sensul credinței cu care se corelează, reprezentând atitudini active față de viață, de regulă contrare erezurilor primare: „Nu ședeă că-ți șede

norocul" (Zanne, 5923); „Ascultă cucul până-ți cântă”, proverb cărui S.Fl. Marian îi atribuie o semnificație total independentă de credințele referitoare la cântecul cucului: „Ascultă învățătura sau sfatul, sau îndemnul cel bun, până ai de la cine-l asculta și pentru ce-l asculta”.²³

În sfârșit, într-a *patra categorie* consemnăm proverbe a căror semnificație este determinată de credințe și obiceiuri, în special de valorile funcționale ale acestora. Ne referim, deci, la proverbe care nu reproduc credințe sau obiceiuri, dar a căror semnificație decurge din raportarea acestora la situații particulare. Din credințele despre cântecul „de bine” sau „de rău” al cucului decurg proverbe despre momentele bune sau rele pe care individul le traversează în viața cotidiană: „I-a cântat cucul astăzi” (Zanne, 1748); „Bine i-a cântat cucul” (Zanne, 1749); „I-a cântat cucul la dreapta” (Zanne, 1754); „Rău i-a cântat cucul” (Zanne, 1750); „I-a cântat cucul din spate” (Zanne, 1751) etc. O semnificație similară are și proverbul „A trecut cioara peste casă”, adică: s-a dus binele ce-a fost.²⁴ Există proverbe care explică destinul omului prin împrejurări deosebite ale nașterii sau prin modul în care au fost realizate practicile magice la naștere: „L-a scăldat mă-sa în găscă albă” (Zanne, 1882); „Parcă a fost făcut în zi de post” (Zanne, 5210); „Parcă e făcut marțea” (Zanne, 5211). Plecând de la credința că destinul este determinat și de ziua în care se naște omul, un proverb explică prin ea diferențele dintre oameni: „Nu toți sunt făcuți într-o zi” (Zanne, 5213). Includem în această categorie și proverbe al căror sens se conturează prin comparație și în opoziție cu sensul datinei sau eresului la care se referă: „Cine moare și cui îi trag clopotele” (Zanne, 5554); „Femeia e tot femeie și în ziua de Paști” (Zanne, 3318); „Martie din post nu lipsește” (Zanne, 182); „Până a nu se cununa le cânta de zori” (Zanne, 352).

Dintre categoriile enumerate, cea care ridică semne de întrebare este prima, pentru că rămâne de apreciat dacă enunțul succint al unui eres poate sau nu să fie asimilat ca proverb, deci dacă inserarea unor enunțuri de acest tip în colecțiile paremiologice este sau nu justificată. Expresiile cu care am exemplificat celelalte trei categorii sunt mai evident paremiologice, credințele sau obiceiurile reprezentând pentru ele, de regulă, contextul lor genetic și sursă sau referent de semnificație.

Remarcăm mai întâi că o credință sau superstiție poate fi verbalizată prin tipuri diferite de enunțuri, începând cu enunțul concis, asertiv și ajungând până la enunțul-legendă. Între aceste două formule, am zice extreme, există o pluralitate de forme intermediare care pot fi definite ca enunțuri-„relatare”. Ne putem da seama de acest lucru comparând, de exemplu, proverbul „Auzii zbierând o gaie / E nădejde s-avem ploaie” (Zanne, 1820), cu credința pe care o exprimă, reconstituită în toate detaliile ei: „Când strigă gaia vara... apoi negreșit trebuie să se schimbe vremea, trebuie să vină dincotrova ploaia, căci numai când e tare setoasă obișnuiește să strige și să ceară de la Dumnezeu ploaie, ca plouând să poată bea apa după aripile sale, și Dumnezeu în scurt timp după aceasta trimite ploaie, căci așa i-a făgăduit el, că-i va trimite când se va înălța spre cer și i se va ruga lui”.²⁵

Enunțurile concise asertive răspund, de regulă, principalelor caracteristici ale limbajului paremiologic, recunoscute în majoritatea definițiilor date proverbului. Pentru mediile care le formulează și vehiculează, ele au valoare de adevăr; chiar dacă gândirea rațională infirmă acest adevăr, aceasta se datorează nu construcției logice care îl întemeiază, ci premiselor care stau la baza construcției. Din acest punct de vedere, enunțul-eres se apropie de proverbele parabolice, pentru care nu este important adevărul dedus din termenii lui denotativi, ci adevărul dedus din relația în care sunt puși acești termeni, căreia îi corespunde o relație de același tip în contextele concrete la care poate fi aplicat. Ca și în cazul proverbelor, adevărul enunțului-eres este fundamentat pe o experiență repetată sau observație îndelungată și funcționează ca atare numai dacă există un consens colectiv asupra lui. Enunțul-eres este comparabil, din acest punct de vedere, cu proverbele care își selectează termenii conotați din fondul imaginar, precum: „Râde dracul de porumbe negre și pe sine nu se vede” – cu deosebirea că astfel de proverbe nu enunță o credință, ci un adevăr care speculează o credință.

Enunțul-eres se încadrează, de regulă, în prima dintre cele patru categorii logico-semiotice pe care Permjakov le considera ca epuizând, tipologic, marea varietate a enunțurilor-proverb, indiferent de poporul la care circulă și de limba în care sunt formulate. Această primă grupă reprezintă raportul direct de cauzalitate dintre două obiecte (fenomene sau situații): dacă este P, atunci este și Q.²⁶

Această corespondență de structură logică se prelungește la nivel morfologic, enunțuri ca „Dacă plouă în mai / Se mănâncă mălai” sau „Când se lasă ceața-n jos / Este semn de timp frumos” fiind comparabile cu „Cine seamănă vânt culege furtună”, „Dacă morții nu s-ar uita / Lacrimile nu s-ar usca” etc. Lista corespondențelor genetice, logice și morfologice între proverbe și enunțul-eres poate fi continuată. Dificultățile intervin, însă, atunci când comparăm modul de funcționare a celor două tipuri de expresii, mai bine zis rațiunea funcționării lor.

Proverbul poate semnifica cu valoare de adevăr, în virtutea unui sens general conținut în microstructura lui semantică, un număr indefinit de obiecte (fenomene sau situații) izolate, care aparțin aceluiași câmp semnificativ sau care presupun o structură logică comună. Ca semn al unui experiment social²⁷, proverbul nu descrie direct acest experiment, ci îl reprezintă printr-o formulă mai mult sau mai puțin concretă. În „Buturuga mică răstoarnă carul mare”, sensul direct al proverbului, desemnând nemijlocit termenii proprii la care se referă, poate fi considerat ca o variantă particulară a lui cu totul depășită de sfera semnificativă foarte largă a contextelor particulare la care poate fi aplicat. Aceasta este, însă, condiția ideală a proverbului, fiindcă se întâlnesc numeroase cazuri în care semnificația primară are o pondere mai mare („Pisica blândă zgârie rău”, „Câinele care latră nu mușcă”) sau domină autoritar („Cine se scoală de dimineață departe ajunge”), dar și acestea funcționează în contexte conotative, ca metafore generice.

Raportul dintre semnificația primară și universul semnificativ lărgit este, deci, de natură metaforică. Cu cât semnificația primară este mai puțin actualizabilă, cu atât valoarea metaforei e mai mare și universul semnificativ mai larg și mai de adâncime în același timp. Rezultă, deci, că semnificația pe care proverbul, ca semn al unui experiment social, o desemnează se individualizează și, ca atare, există numai în raport cu contextele concrete în care acesta este utilizat, semnificația fiind obiectul perceptibil, deci concret, pe care semnul îl desemnează.

Enunțul-eres e dominat, în schimb, de semnificația sa primară, relația dintre el și obiectul pe care îl semnifică fiind mai apropiată de relația dintre semnificant și semnificat, la nivelul limbii, decât de relația dintre proverb și contextele lui funcționale. Raportarea

enunțului-eres la contexte denotative ar putea fi probată numai printr-o cercetare sistematică a unor medii folclorice cu trăsături arhaice, lucru puțin posibil astăzi, când aceste tipuri de enunț nu mai funcționează nici cu valoarea lor primară.

Există, însă, și enunțuri-eres care probează cu evidență expansiunea funcțională prin chiar modul în care sunt formulate: „Cucul cântă până-i frunza verde, iar nu când pică de bătrână”, „Cucul până nu vede mugurul nu cântă” și, mai ales, „Blestemul nu cade niciodată pe pietre”. În astfel de formulări, enunțul nu mai descrie credința, ci o reprezintă, asimilând termeni denotativi care îi deschid posibilitatea de a funcționa într-o mare varietate de contexte aparținând, însă, clasei circumscrise prin relațiile evidențiate de sensul lor primar.

NOTE

- ¹ H. Mehlberg, *Aspecte teoretice și empirice ale științei*, în *Logica științei*, Editura Politică, 1970, p. 176-191.
- ² Explicații suplimentare în P. Ruxăndoiu, *Proverbele ca gen folcloric, în Folclor literar*, Universitatea din Timișoara, I, 1967, p. 183-198. Unele aspecte din acest studiu sunt reluate în lucrarea de față.
- ³ J. Krzyanowski, *Sursele anecdotice ale proverbelor*, în *Literatura Ludowa*, nr. 2, Varșovia, 1957, p. 24-31.
- ⁴ V.P. Anikin, *Despre stabilirea epocii de creare a proverbelor, zicătorilor și ghicitorilor*, în *Sovetskaia Etnografia*, 1960, nr. 4, p. 44-52.
- ⁵ Cf. C. Negreanu, *Structura proverbelor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 16.
- ⁶ Cf. I.C. Chițimia, *Paremiologie*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor* IX, 1960, nr. 3, p. 468.
- ⁷ I. Zanne, *Proverbelor românilor...*, I, București, 1895, p. XVII.
- ⁸ A.J. Greimas, *Despre sens*, București, Editura Minerva, 1975, p. 324.
- ⁹ A. Jolles, *Formes simples*, Paris, Seuil, 1972, p. 124-126.
- ¹⁰ G. Coșbuc, *Nașterea proverbiilor*, în *Despre literatură și limbă*, București, ESPLA, 1960, p. 201-208.
- ¹¹ V.P. Anikin, *op.cit.*
- ¹² *Ibidem.*

- 13 Exemplele sunt selectate din E.B. Mawr, *Analogous Proverbs in Ten Languages*, London, 1885, p. 19.
- 14 L. Martel, *Petit recueil de proverbes français*, 2ème éd., Paris, 1884, p. XI.
- 15 A. Jolles, *op.cit.*, p. 129-130.
- 16 G. Gheorghe, *Proverbele românești și proverbele lumii romanice*, București, Editura Albatros, 1986, p. 21.
- 17 G.L. Permjakov, *Logiko-semiotičeskij plan poslovic i pogovorok*, în *Norody Azii i Afriki*, 1976, nr. 6 (citare selectivă).
- 18 A. Jolles, *op.cit.*, p. 123-124.
- 19 A.A. Potebnea, *Iz lekciï po teorii slovestnosti*, Harkov, 1894, p. 92-93.
- 20 G. Coșbuc, *art.cit.*, p. 207.
- 21 G.Dem. Teodorescu, *Cercetări asupra proverbelor române*, București, 1877, p. 64-65.
- 22 I.A. Zanne, *Proverbele românilor...*, vol. I-X, București, 1895-1912 (citatul în vol. I, p. XX).
- 23 S.Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, vol. I, Cernăuți, 1883, p. 45.
- 24 *Ibidem*, vol. II, p. 37.
- 25 *Ibidem*, vol. I, p. 394.
- 26 G.L. Permjakov, *op.cit.*
- 27 Cf. Pavel Ruxăndoiu, *Proverbul, element de educație, în Educație și limbaj*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 171-176.

IV

Contextul generic

1. Deși conceptul de context generic nu a fost utilizat, sub această denumire, în studiile paremiologice*, realitatea culturală desemnată prin el a fost adeseori subliniată. În definițiile mai vechi, revine frecvent ideea că proverbele exprimă un adevăr general, „confirmat prin mărturia și experiența secolelor trecute”¹ sau că reprezintă „cugetarea tuturor secolelor redusă în formule”². După P.M. Quitard, proverbele sunt rezumatul celor mai prețioase cunoștințe cucerite, verificate și consacrate de bunul-simț și experiența tuturor secolelor³ și, după expresia lui Erasmus, citată de Quitard, compendiumul adevărurilor umane. Este interesantă, în acest sens, și distincția făcută de I. Zanne între proverbele „universale, care exprimă un adevăr recunoscut oriunde și în orice timp, și proverbele particulare, care se reazemă pe un adevăr constatat prin experiență, însă o experiență specială și locală, la cutare și cutare popor”⁴.

Grigore Ureche introduce frecvent, în cronica sa, expresii de iz paremiologic prin formule (originale?) de tipul „cum se întâmplă” sau „ci pururea se întâmplă”, indicând categorii sau clase de „întâmplări” care stau sub semnul unei semnificații comune. El are intuiția relației proverbelor cu o semnificație generală de largă audiență, pe care noi o numim context generic.

* L-am întâlnit o singură dată utilizat de Paul Zumthor într-un studiu publicat în 1976 (*L'épiphonème proverbial*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1976 - 3, nr. 163; *Rhétorique du proverbe*, p. 316), cu o semnificație, însă, diferită de cea pe care i-am dat-o în studiul nostru din 1966, *Aspectul metaforic al proverbelor*, în *Studii de stilistică și poetică* (București, E.P.L., p. 94-113), semnificație pe care o dezvoltăm în lucrarea de față. P. Zumthor avea în vedere un caz particular, al celui mai vechi text paremiologic francez, considerând generic un context determinat exclusiv prin raportare intratextuală, pe când definiția noastră presupune un context idiomatic extratextual.

În proza lui Ion Creangă, conștiința funcționării proverbelor în raport cu sensurile generale ale existenței este asumată plenar. Copilăria, tinerețea, maturitatea și bătrânețea, moartea, etica, familia, biserica și școala – toate își găsesc expresia clară și concentrată în proverbe ca o esență a lor. Înțelepciunea este structurată în funcție de om și de relațiile lui. Pentru povestitorul humuleștean, satul este așezat undeva între Bine și Rău, cu oameni neidealizați, care se zbat între cele două principii ce stau la baza universului; relațiile om/om, om/societate sunt diverse și se structurează în funcție de proporția acestor principii. Tot în funcție de ele, afectul uman variază: oamenii se bucură sau se întristează, iubesc sau urăsc. De la copilărie la bătrânețe, în funcție de experiența de viață, proverbele capătă concentrare și înțelepciune, se esențializează. Această tendință nu poate fi interpretată, la povestitorul humuleștean, ca o manifestare spontană, ci ca un act conștientizat de creație.

În cercetarea paremiologică, ideea de *context generic* este implicată mai pregnant în studiile care abordează limbajul proverbial ca limbaj filosofic. V.I. Cernov, de exemplu, constată existența unui număr mare de proverbe în care raportul dintre cauză și efect poate fi urmărit „în toate nuanțele”; aceste nuanțe limitează posibilitățile de aplicare metaforică a proverbului la contexte funcționale care prezintă afinități cu structura lui semantică. Un proverb ca *Nu iese fum dacă nu faci foc* poate fi aplicat alegoric la un context concret, numai dacă fenomenul desemnat de el poate fi comparat cu fumul, iar cauza, cu focul sau personificarea lui.⁵

Adevărurile generale, experiențele și cugetările seculare nu reprezintă, însă, simple sensuri ale proverbelor, ci entități care se situează în afara lor și la care ele se raportează. Această relație, de natură contextuală, a fost sesizată de A. Jolles, care sublinia faptul că utilizarea proverbelor se face „ori de câte ori *clasăm o experiență, o arhivăm* fără să o abolim în ea însăși”. În concepția aceluiași autor, proverbul este o concluzie, e „parafa și sigiliul vizibil aplicate unei idei și care îi impun caracterul de experiență”.⁶ Înaintea lui Jolles, acest tip de relații contextuale a fost relevat de A.A. Potebnea, cu referire, însă, la fabulă. Un enunț precum: „Maimuțele nasc doi pui, pe unul îl iubesc mai mult, pe celălalt – nu; pe primul l-au înăbușit în îmbrățișări și a trăit mai mult cel urât” (după Esop), ar putea fi socotit ca exprimând o situație

generală, un fapt firesc istoricește, o situație științifică (în sensul de adevăr). Lessing arătase însă că, pentru transformarea acestor „situații firești” în fabule, trebuie generalizată întâmplarea, trebuie exprimată unicitatea pornind de la o întâmplare separată. În enunțul narativ propus ca exemplu, se înțelege nemijlocit că ceea ce se spune despre toate maimuțele se poate spune despre fiecare maimuță în parte, dar nu și despre alte ființe; or, în fabule, tocmai această trecere la alte sfere este necesară. Pentru a stabili legăturile între aceste generalizări și fenomenele altor serii, este necesar un efort mental mai mare decât se cere pentru stabilirea legăturilor între un fenomen unic, singular, care, prin corectă generalizare (prin raportarea la un context generic, am spune noi), ne conduce spre diferite clase de fenomene. Problema unicității și a concretismului este foarte importantă, capitală, fiindcă în această însușire constă diferența dintre poezie, căreia îi aparține și fabula, și formele generale ale gândirii științifice.⁷ Aceste observații pot fi aplicate, cu același folos teoretic, și la proverbe.

Considerând proverbele și dictioanele ca elemente semnificante ale unui cod particular, A.J. Greimas admite faptul că, „...alese în limitele unei limbi și ale unei perioade istorice date, ele constituie *serii finite*. De aceea e posibilă studierea lor, concepută ca descriere a unui *sistem de semnificații închis*. Va fi de ajuns să le considerăm pe toate ca niște semnificații și să se postuleze că au un semnificat global: descrierea schematică și structurală a planului semnificantului va explica configurațiile semnificatului lor”. Stabilirea corelațiilor între secvențele articulate prin repetiția aceluiași element lexical sau prin perechi opoziționale ar putea duce la „constituirea unor *clase mari de corelații*”, care pun în evidență raporturile „de cauzalitate, de determinare, de dependență”, care „aparțin sistemului, și nu comportamentelor individualizate”. Studiul acestor corelații și al cuplurilor de opoziții „ar permite stabilirea tematismului și a structurii sistemului de semnificații închis pe care-l constituie ansamblul proverbelor și al dictoanelor unei comunități lingvistice la o epocă dată”.⁸ Considerațiile lui A.J. Greimas au o valoare teoretică deosebită pentru definirea conceptului de context generic, spre semnificațiile căruia converg conceptele de *serii finite*, *sistem de semnificații*, *semnificat global*, *clasă de corelații*, *tematismul și structura sistemului de semnificații* – dar nu și o valoare practică, pentru că

„ansamblul” proverbelor și dictoanelor aparținând unei comunități într-o epocă dată nu poate fi reconstituit cu precizia necesară.

Paremiologul rus G.L. Permjakov a încercat un examen de acest fel nu în sensul formulării unui număr restrâns de propoziții fundamentale care să sintetizeze adevărurile particulare exprimate de fiecare proverb, ci în sensul determinării unui număr foarte restrâns, de numai patru tipare logice sau modele semiotice, la care s-ar reduce toate proverbele, independent de imaginea lor exterioară sau de limba în care sunt formulate. Autorul pornește de la interpretarea expresiilor paremiologice ca semne ale unor situații determinate sau ale unor raporturi determinate dintre obiecte. Fiind semne, nu este atât de importantă configurația lor exterioară, cât ce anume reprezintă, care este situația vitală sau conceptuală ce se comunică prin ele; semnificația lor este, deci, independentă de imaginea exterioară, proverbul, ca semn, având un caracter arbitrar. Cele pentru invariante logico-semiotice sunt stabilite în funcție de caracterul legăturilor logice, determinate, la rândul lor, de caracterul raporturilor dintre termenii despre care se vorbește în proverb:

- (i) $P(x) \mapsto P(y)$: dacă un obiect (P) are proprietatea (x), atunci el are și proprietatea (y) (raportul între obiect și calitățile lui): *Fiecare început are și un sfârșit;*
- (ii) $P \rightarrow Q$: dacă există obiectul P, atunci există și obiectul Q (raportul între două obiecte): *Dacă avem capră, avem și lapte;*
- (iii) $(P \mapsto Q) \rightarrow (Px) \mapsto Q(x)$: dacă obiectul Q depinde de obiectul P și dacă obiectul P are o proprietate (x), atunci și obiectul Q are această proprietate (raporturile dintre proprietățile diferitelor obiecte în funcție de raporturile dintre obiecte): *Dintr-un izvor murdar și apa curge murdară;*
- (iv) $(P \mapsto x) \wedge (Q \mapsto \bar{x}) \mapsto (P/Q)$: dacă obiectul P are o proprietate (x), iar obiectul Q nu are această proprietate (x), atunci P este superior față de Q (raportul dintre obiecte în funcție de existența unor proprietăți determinate): *Mai bine un câine viu decât un leu mort.*⁹

Din analiza făcută de Permjakov însuși, reiese că proverbele cu o structură logico-tematică similară (aceasta fiind o a doua treaptă

de clasificare) se încadrează în variante logico-semiotice diferite; înseamnă, așadar, că aceste invariante nu aparțin unei semiotici paremiologice, ci sunt modele aplicabile oricărei fraze enunțiative. Opinia noastră este că semnificația proverbului nu se reduce la desemnarea unei situații generale, ci reprezintă și o atitudine a seriei practic infinite de inși care au trăit această situație sau o trăiesc repetat, transformând-o în experiență.

Proverbul ar fi, deci, mai curând semnul unui *experiment social*, fiindcă el nu descrie, ci reprezintă acest experiment printr-o formulă mai mult sau mai puțin concentrată. Astfel judecând lucrurile, înseamnă că microstructura semantică a semnului, care trebuie considerată ca *semnificant*, și nu ca *semnificat*, nu este arbitrară în raport cu universul său semnificativ, pentru că, de regulă, ea derivă din termenii care au condiționat efectuarea primară a experienței.

Referindu-ne la *Buturuga mică răstoarnă carul mare*, am afirmat că sensul direct al proverbului (atribut al semnului) poate fi considerat ca o variantă particulară a lui, cu totul depășită de sfera semnificativă foarte largă implicată de proverb în realizările lui succesive (atribut al „situației generale” – cf. Permjakov).¹⁰ Dar această largă sferă semnificativă este puternic reprezentată în termenii care alcătuiesc expresia și în relația semantică dintre ei. Generalizarea țâșnește din această experiență primară, care, dacă nu mai este actualizată, nu poate fi considerată ca arbitrară. Ea devine un exemplu parabolic pentru toată seria de experiențe care, implicând termeni diferiți, se înscriu în același univers semantic.

Sistemul lui Permjakov este supus unei critici destul de severe de H. Meschonnic, care îi reproșează autorului că, dominat de structură și semiotică, caută esența proverbului în clișeu. De la tipurile sintactice, el trece la o clasificare logică, pentru că proverbele sunt reprezentate prin toate tipurile sintactice posibile, exceptând propozițiile nominative. În taxinomiile marcate prin opozițiile bine/rău, mare/mic etc., proverbul este considerat semn, în care situația este invariabilă. În felul acesta, nu mai sunt clasificate proverbe, ci situații. Un proverb, concluzionează criticul, nu e proverb prin logica sau prin structura care i se recunoaște, pentru că această logică și această structură se găsesc și în afara lor.¹¹

Această totală invalidare a structurilor logice ca factor posibil pentru definirea proverbului și ca suport al modului lui de funcționare nu se susține. R. Barthes afirmase că este „legitim să postulăm între frază și discurs un raport «secundar», care se va chema omologic, pentru a respecta caracterul pur formal al corespondențelor”.¹² Prin extrapolare, am putea recunoaște un raport „omologic” între structura logică a proverbului, structura „situațiilor generale” pe care le reprezintă și structura contextului funcțional ca discurs. Relevanța aspectului formal al proverbelor a fost subliniată de numeroși paremiologi. L. Martel, referindu-se la o categorie mai largă de expresii, susținea că „uneori, în aceste expresii, *mai frecvent în proverbe*, sensul se desprinde cu ușurință din formă”.¹³ Această idee este dezvoltată mai explicit de George Milner, într-un studiu privind taxonomia semantică a locuțiunilor proverbiale, în care consideră că „la faveur universelle” (a proverbelor) este explicată prin armătura simetrică; ea ar fi efectul unui paralelism logico-gramatical. Valoarea (deci „la faveur”) unei locuțiuni proverbiale este funcția directă a măsurii în care simetria formei reproduce simetria fondului.¹⁴

Și această ipoteză este supusă obiecțiilor lui H. Meschonnic: în opinia sa, „la faveur universelle” nu poate fi explicată printr-o „armătură simetrică”, pentru că re-enunțabilitatea nu este o semnificantă, emisiune de sens prin organizarea semnificațiilor; ea nu poate fi, deci, un efect al unui paralelism sintactic. Proverbele notează contradicțiile (multiple, nu binare), fără a le rezolva, ci păstrând tensiunea lor.¹⁵

Nici aceste obiecții nu par consistente în raport cu ipotezele lui Milner, ci chiar le confirmă, dar din altă perspectivă. Un argument practic în favoarea unora dintre ipotezele formulate îl găsim, de exemplu, în *D'Abuzé en court* (édition J. Dubuis, Droz, Geneva, 1943). Monologurile ironice ale lui D'Abuzé constau în șase strofe, dintre care primele cinci încheiate printr-un *micro-récit proverbial descriptif*, cărora le răspunde, în stofa a șasea, o sentință ce le conferă un sens global, generalizare a semnificațiilor parțiale produse până atunci. Forma sintactică a proverbului final o determină, aproximativ, pe cea a versurilor precedente.¹⁶

Evident, aceste construcții speciale aparțin autorului colecției, ele abundă în literatura medievală și este greu de presupus că sunt

în consonanță cu modul de funcționare naturală a proverbului în contextele orale, dar și scrise (cărturărești).

De esența acestei „funcționări naturale” se apropie, în schimb, Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, referindu-se la rolul substanțial al „argumentării” în relația dintre orator și auditoriu în desfășurarea unui discurs, indiferent de natura lui, dar marcat de apelul constant la mijloace auctoriale.¹⁷ Principiile unei teorii a argumentării, formulate de autori, pot fi aplicate, prin adecvare, și la limbajul paremiologic, proverbele putând fi interpretate și ca forme de argumentare.

Autorii pornesc de la aserțiunea că argumentația adresată unui auditoriu universal trebuie să-l convingă pe acesta de caracterul constrângător al noțiunilor furnizate, de evidența lor, de validitatea lor atemporală și absolută, independentă de contingențele locale sau istorice. Dar fiecare cultură, fiecare individ are concepția sa asupra auditoriului universal.

Aspectul universal al valorii la care aderă un grup particular determină un statut distinct față de „adevăruri” (situație întâlnită frecvent și în proverbe). Adevărurile generale, prin generalitatea lor (adevăr, bine, frumos), sunt valori de persuadare. Pentru acceptarea argumentației este necesar, în primul rând, acordul asupra *premiselor*. Există, în acest sens, tipuri de obiecte de acord: *categoria realului* (fapte, adevăruri, prezumții); *categoriile relative la preferabil* (valori, ierarhii, „lieux de préférable”).

Faptul, ca premisă, este un fapt necontroversat (acord universal); când nu e folosit ca punct de plecare, ci ca o concluzie, faptul își pierde statutul. Ca premise, faptele sunt admise *de observație* sau presupuse. Aici se pune problema relației dintre fapte și adevăr.

Adevărurile, sisteme mai complexe decât faptele, sunt relative la legăturile dintre fapte. La acordurile asupra faptelor se asimilează cele care privesc probabilitatea evenimentelor unei specii, în măsura în care se vorbește de o probabilitate calculată.

Prezumțiile, spre deosebire de fapt, a cărui justificare riscă să-i diminueze statutul, implică un „renforcement”. Prezumția cea mai generală este că există, pentru fiecare categorie de fapte sau comportamente, *o stare normală, care poate servi ca bază raționamentului*. Noțiunea de normal depinde întotdeauna de un

grup de referință („la categorie totale en considération de laquelle il s'établit"), care este foarte adesea un grup social niciodată explicit conturat.

Între fapte și adevăruri intervin acorduri proprii unor argumentații, bazate pe ceea ce Perleman – Olbrechts-Tyteca au numit *consensus comun*, care stă la baza anumitor auditori particulari. Consensusul comun reprezintă o serie de credințe admise în rândul unei societăți determinate și pe care membrii grupului și le propun a fi împărtășite de toate ființele rezonabile. Există și acorduri specifice unui anumit domeniu particular, cu auditori care au un limbaj tehnic propriu, pentru a intra într-un grup specializat fiind necesară o inițiere. Există chiar și acorduri consensuale proprii fiecărei discuții.

În mod similar *adevărurilor generale*, sentințele și mai ales proverbele îndeplinesc și ele o funcție de persuadare. Enunțarea lor nu trebuie să-l oblige pe auditor să le creadă, ci să-l convingă de valabilitatea lor.

Sunt anumite categorii de proverbe care recurg la fapte ca mijloc de acord (mai ales de persuadare), pe care le interpretează ca modele exemplare pentru alte fapte ce se referă la subiecte și obiecte diferențiate (proverbe parabolice). Proverbele pe care le-am numit „generice” recurg în schimb la *adevăruri*, care privesc, însă, nu o *posibilitate calculată* a evenimentelor asumate, ci sunt investite cu certitudine; nu: ziua bună *poate fi cunoscută...*, ci: ziua bună *se cunoaște* de dimineață. Există, însă, și proverbe care înscriu evenimentele în sfera probabilității.

Proverbele în care prezumția este mai consistent folosită sunt cele construite pe schema sintactică: mai bine X decât Y: *Mai bine mai târziu decât niciodată; Mai bine ceva decât nimic; Mai bine o vrabie în mână decât o mie pe gard; Mai bine un iepure în frigare decât doi pe câmp; Decât la anul un bou, mai bine astăzi un ou; Mai bine un ban în pungă decât fâgăduială multă; Mai bine sărac lipit / Decât avut prăpădit; Decât slugă la ciocoi / Mai bine cioban la oi*. Ele reprezintă și locuri ale preferabilului, despre care vom vorbi mai jos.

Am remarcat în capitolele anterioare că *consensusul*, ca suport al acordului între adevăruri și fapte, este una dintre condițiile oricărui proverb. El nu poate avea valoare individuală, ci presupune o relație comunicativă între cel puțin doi indivizi, între care consensusul poate funcționa sau nu. Nefuncționarea

consensului nu presupune invalidarea proverbului, datorită stabilității și circulației lui comunitare, de la grupuri foarte restrânse până la comunități foarte largi.

Consensul colectiv nu impune, în actele concrete de comunicare, o decodare exactă a intenției locutorului; există în acest sens o multitudine de situații posibile, printre care:

– interlocutorul cunoaște proverbul și înțelege exact semnificația intenționată de locutor;

– interlocutorul cunoaște proverbul, dar nu înțelege sau decodează incert semnificația (aluzia) locutorului (uneori nici nu-și dă seama dacă proverbul se referă la el);

– interlocutorul nu cunoaște proverbul, dar intuește intenția locutorului;

– interlocutorul nu cunoaște proverbul (uneori nici nu sesizează caracterul paremiologic al expresiei) și nu-l înțelege;

– interlocutorul cunoaște proverbul, dar îi respinge sensul și aluzia sau manifestă o atitudine ironică, uneori dezaprobatoare, față de locutor.*

În ceea ce privește acordurile specifice unui anumit domeniu particular, dacă pentru o teorie generală a argumentației problema limbajelor tehnice, inaccesibile de la un grup la altul, este evidentă și are un caracter general (care nu se limitează la limbajele profesionale), pentru limbajul proverbial ea este mult relativizată. În seria de proverbe pe tema raportului dintre meseriaș și produsul meseriei lui (vezi cap. III)¹⁸ nu se pune problema neînțelegerii unei expresii de către interlocutori din alte meserii decât cea la care se referă expresia. Un interlocutor cărturar înțelege cu ușurință proverbele rurale, dar nici interlocutorul rural nu întâmpină dificultăți prea mari pentru decodarea sentințelor și maximelor cărturărești.

Spuneam la începutul acestui capitol că proverbul este un semn al unui *experiment social*, pentru că el nu descrie, ci reprezintă acest experiment printr-o formulă mai mult sau mai puțin concretă. Se impune, așadar, precizarea raportului dintre reprezentare și semn. Gottlob Frege consideră că, între reprezentări și cuvinte sau enunțuri (ca semne), relația este nesigură; o

* Vezi, pentru exemplificare, analizele de caz din capitolele III – *Contextul genetic* și V – *Contextul funcțional*.

persoană poate observa într-un obiect o deosebire pe care o altă persoană nu o observă, deci reprezentările sunt diferențiate. Situații similare pot apărea și în relația dintre locutor și interlocutor în utilizarea concretă a unei expresii paremiologice. Frege leagă, însă, în mod exclusiv reprezentările de expresia artistică, îndeosebi de poezie; deci reprezentarea despre un obiect nu poate fi obiectivă, ci o imagine interioară.¹⁹ În ceea ce privește limbajul paremiologic, această asumare diferențiată a reprezentării este mult diminuată de relația dintre Emițătorul-Tradiție (ET) și Receptorul Colectiv (RC), nivel la care consensul colectiv funcționează mai autoritar, datorită presiunii pe care contextul generic o exercită asupra contextului funcțional, care pune în valoare semnificația unui proverb.

Situația se complică dacă ne gândim la afirmația Sandei Golopenția că proverbul, străbătând limbaje, ascultătorul este liber să-l interpreteze în limbă, în ethos sau în „semiotică naturală”, decroșajul de limbaje mijlocind astfel o ambiguitate strategică.²⁰ Ambiguitatea nu anulează, însă, consensul și nici nu-i reduce forța de acțiune, dar introduce un joc în interiorul lui, provocând, de exemplu, fenomene de refracție (care vizează o terță persoană) sau întorcându-l împotriva locutorului însuși. Interlocutorul are libertatea să interpreteze proverbul, nu să-l decodeze în sensul exact intenționat de locutor. Când cineva spune: „Banu-i ochiul dracului”, i se poate răspunde: „Așa o fi, dar *Cinstea fără bani e sărăcie goală*”.

Proverbele traversează, însă, nu numai limbaje, ci și limbi. Identitatea semantică și structurală cu care un proverb apare în mai multe limbi este atât de izbitoare, încât pare să fie rezultatul unei traduceri, pe cale orală sau scrisă. Circulația internațională a colecțiilor pare să fi avut un rol important în această privință, dar nici circuitul oral nu e de subestimat. Întrebarea care se pune este dacă, în cazul acestor proverbe, consensul „internațional” funcționează în modul în care l-am definit. Sunt, de exemplu, în total consens variantele etnice ale unor proverbe ca:

Timpul este bani

Time is money

Le temps c'est de l'argent

*Zeit ist Geld.*²¹

Lăsând la o parte faptul că multe populații băștinașe din teritoriile descoperite de europeni nu cunoșteau acest mijloc de schimb și, deci, nu puteau avea un astfel de proverb, întrebarea este dacă, în cele patru limbi europene în care sunt realizate proverbele citate, acestea funcționează într-un consens internațional *comun* sau apar diferențe cel puțin de nuanță? Problema a mai fost studiată, dar nu pe baze științifice suficient de riguroase.

Pentru înțelegerea adecvată a acestui fenomen, ar trebui să facem apel la distincțiile pe care E. Coșeriu le făcea între contextul idiomatic, contextul cultural și universul discursului.²² Ce însemnau pentru români cuvintele „timp” (vreme) și „bani”, ce contexte culturale și sisteme de semnificații regizau integrarea lor în enunțuri sau în discursuri? Pentru țăranul român, vremea (timpul) își are cursul său natural, pe care nu-l poate modifica (decât cel mult imaginar); de aceea, orice lucru trebuie făcut la timpul său, pentru că nu omul stăpânește vremea, ci vremea îl stăpânește pe om. Relația timp / muncă funcționa, deci, cu mai multă putere decât relația timp / bani. Același tip de relație „idiomatică” se impune și în cazul cuvântului *bani*; un fragment liric popular confirmă această afirmație: „Banii nu se fac așa / Banii se fac la pădure, / Din firez și din secure / ... / Vai, săracu stânenariu, / Cu amar câștigă banu. / ... / Ploaie, ninge, viscolește, / El taie și grămădește. / Banii, banii !”²³ În gândirea tradițională a românului, relația timp / bani este intermediată de relația timp / om (vremea îl constrânge pe om) și bani / muncă (grea).

Printre categoriile obiectelor de acord, Perelman și Olbrechts-Tyteca menționează și *preferabilul*, pretinzând adevăzarea unui grup particular la valorile, ierarhiile și „lieux de préférable”. Archer Taylor utilizase, în 1965, noțiunea de „convenabil”, mai adecvată pentru proverbe decât aceea de „preferabil” omului obișnuit: „Proverbele, spunea el, exprimă o *morală convenabilă* omului obișnuit”²⁴ Este firesc, însă, ca, pentru o teorie generală a argumentației, conceptul de „preferabil” să fie mai pertinent. Aspectul non-universal dă preferabilului un statut distinct în raport cu adevărurile. În această categorie intră *ierarhiile*, care pot fi concrete (omul superior animalului) sau abstracte (adevărul superior utilului), dar și *locurile* – premise de ordin foarte general

care permit fondarea ierarhiilor și valorilor (la antici, ele reprezentau rubrici de clasare a argumentelor). Există *locuri* comune mai multor științe, cu un grad înalt de generalitate, și *locuri* specifice unor științe particulare (similar situației consensurilor).

Autorii operează cu următoarea clasificare a „locurilor” (valabilă, cel puțin parțial, și pentru proverbe):

a) *Locuri ale cantității* (A superior lui B prin cantitate); sunt confirmate prin postulatul că „ceea ce se face normal trebuie să se facă”, și atunci se produce trecerea de la normal la normativ.

b) *Locuri ale calității*, care contestă virtutea numărului; valoarea unicului e confirmată prin opoziție cu comunul, banalul, vulgarul. Precaritatea acestei categorii este determinată, însă, de opoziția cu cantitatea duratei, care implică iremediabilul, ireparabilul; unicul, ca original și rar, presupune existența precară și pierderea iremediabilă.

c) *Alte locuri*, dintre care ne interesează:

– *existența* – superioritatea a ceea ce există, este actual, real, față de posibil, eventual;

– *persoana*; valoarea persoanei: demnitate, merite etc.

Locurile cantității sunt definitorii pentru un număr mare de proverbe cu *intensificatori generici* care exprimă totalitatea: *Tot ce se fură iese la soare*; *Tot păcatu / Își cată vinovatu*; *Soarele ne încălzește pe toți*; *Din același aluat sunt făcuți toți oamenii*; *Fiecare trebuie să trăiască*; *În fiecare om șede un dobitoc*; *Cine nu lucrează să nu mănânce*; *Cine sădește vie din rodul viei trăiește*; *Unde sunt bucate și pâne, sunt și șoareci*; *Unde e lac, s-adună broaștele*; *Când se naște fata, plâng părinții*.

Superioritatea calității asupra cantității este subliniată și ea ostentativ într-un număr relativ mare de proverbe: *Leoaica numai un pui face și bun*; *Decât zece trebi și rele, mai bine una și bună*; *Mulți chemați, puțini aleși*; *Câte flori sunt pe lume, dar puține miroase*; *Mai mulți mărăcini cât trandafiri*; *Nu toate muștele fac miere*; *Cine-ncepe multe, puține sfârșește*; *Cine umblă pe toate drumurile nu ajunge nicăieri*; *Cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul*.

Există și reversul proverbelor care dau câștig de cauză cantității (nu în sensul totalității): *Copacul nu cade dintr-o singură lovitură*; *Multe cioare bate uliul*; *Ce nu poate face un singur om fac mai mulți împreună*. Nu este vorba aici de contradicții, ci de dialectica

vieții însăși, de caracterul dispersat al faptelor și semnificațiilor pe care omul le percepe.

În ceea ce privește „existența”, proverbele, în mod direct sau imaginar, postulează superioritatea a ceea ce există prin însăși natura lor, prin particularitățile care le definesc. Contextele funcționale la care sunt raportate sunt fapte reale, actuale (sau presupuse a fi așa), proverbele substituindu-le contextul genetic, despre care se presupune că a reprezentat și el o existență reală, și semnificându-le prin trimiterea la contexte generice, care ar reprezenta și ele o evidență reală, un sistem de adevăruri generale crezute, prin consens colectiv, cel puțin ca plauzibile. Exemplele ar fi inutile, pentru că toate expresiile paremiologice (în mod deosebit modelele lor exemplare) atestă această calitate, dar ne vom referi, pentru argumentare, la trei expresii cu structură și conținut similare: *Printr-o crăpătură mică străbate apa în corabia mare; O scânteie e de ajuns ca să ardă gireada întreagă; Bobiță cu bobiță se umple traista (sacul).*

Valoarea persoanei (demnitate, merite etc.) este foarte puternic subliniată în proverbele despre om: *Omul sfințește locul; Omul îi mai tare ca fierul, că din fier poți rupe, dar din om ba; Omul cuminte liniște aduce.* Exemple similare găsim în proverbele despre bărbat, femeie, înțelept, drept (omul drept) etc.... Mult mai numeroase sunt, însă, după cum vom vedea, proverbele care contestă virtuțile omului, bărbatului, femeii, subliniindu-le răutatea, defectele și comportamentele nocive.

Multe dintre conceptele pe care Perelman și Olbrechts-Tyteca le folosesc în teoria argumentării: premisele, categoriile realului și categoriile preferabilului, faptul și adevărurile, prezumțiile, acordurile și, mai ales, consensul comun – concepte pe care am încercat să le aplicăm și la expresiile paremiologice, acestea exercitând, printre altele, și o funcție de argumentare în contextele concrete în care sunt folosite – pot fi considerate ca fiind elemente utile pentru definirea conceptului de context generic.

Dar, atunci când ajung direct la acest domeniu, referindu-se la clișee în general, autorii manifestă reticențe și scepticism (p. 223-225). Pentru ei, clișeele sunt valori de mijloace facile, uneori prea facile, de comunicare cu auditoriul. Clișeul este în același timp fond și formă. Este obiectul unui acord care se exprimă cu

regularitate într-un anumit mod, o formulă stereotipă care se repetă. Este suficient, deci, ca o expresie să fie percepută drept clișeu, ca să ne dăm seama că există un mijloc de a spune la fel de bine, chiar mai bine, același lucru altfel. Auditoriul care face această constatare a operat o disociere între fond și formă, a oscilat la nivelul limbii (contextul idiomatic). Când respinge valorile pe care le exprimă clișeul, auditoriul va oscila la nivelul gândirii (asociem aici ceea ce E. Coșeriu numea universul discursului). În ambele cazuri, auditoriul percepe o neadecvare, își dă seama că este ceva imperfect adaptat la situație.

Maximele se bucură de o apreciere mai favorabilă din partea autorilor. Ele nu condensează numai înțelepciunea națiunilor, ci sunt, de asemenea, unul dintre mijloacele cele mai eficiente de a promova această înțelepciune și de a o face să evolueze. Folosirea maximelor face palpabil rolul valorilor admise (context generic) și procedeele de transfer al acestora.

Cea mai favorabilă apreciere este acordată, însă, de autori proverbelor, definite tradițional ca maxime scurte, devenite populare. Ei consideră o trăsătură esențială a acestui „tip de maxime” faptul că proverbul exprimă un eveniment particular și sugerează o normă. Pentru că este perceput ca ilustrând o normă, proverbul ar putea servi drept punct de plecare raționamentelor, cu condiția ca această normă să fie admisă de auditoriu. Deși marchează un acord tradițional, proverbele se nasc și astăzi; dar ele își împrumută imediat statutul de proverb de la proverbele existente, fie prin imitație pur formală, fie pentru că noul proverb nu este decât o nouă ilustrare a aceleiași norme pe care o ilustra deja un proverb anterior. Autorii emit, însă, această ipoteză într-un cadru teoretic prea restrictiv (proverbul nu exprimă numai un eveniment particular și nu sugerează întotdeauna norme). Convingerea noastră este că nașterea unui proverb prin imitarea unui proverb existent se produce sub impulsul unui context generic în contact cu particularitățile unui context funcțional dat. Exemple în acest sens am putut urmări în capitolul III al prezentei lucrări.

2. Capitolele mari sub care sunt ordonate proverbele în unele cărți populare, colecții mai vechi sau mai noi, sau chiar în studii teoretice, pot fi interpretate ca încercări empirice de stabilire a

unor serii de categorii pe care noi le-am desemnat sub titlul de context generic. În *Floarea darurilor*, cea mai veche carte populară moralizatoare citită de români, expresiile paremiologice sunt grupate în 35 de capitole, care tratează virtuțile paralel cu viciile opuse:

- pentru dreptate / păcatul nedreptății
- pentru adevăr / păcatul minciunii
- pentru putere / păcatul temerii etc.²⁵

Această tradiție este continuată și în antologii sau colecții (majoritatea), în care expresiile paremiologice sunt ordonate în funcție de subiectele sau obiectele la care se referă. Oferim, spre exemplificare, sumarul unei astfel de antologii, apărute în 1977²⁶: I. Foamea și somnul; II. Sănătatea și boala; III. Viața și moartea; IV. Vârstele; V. Ale dragostei; VI. Despre măritiș, însurătoare și traiul în căsătorie; VII. Despre părinți și copii; VIII. Rude; IX. Casa omului, ghimpele din casă, vecinii, chiriașii; X. Prietenul și dușmanul (Prietenie și dușmănie); XI. Locul de baștină, străinătățile, foloasele statorniciei; XII. Buna-cuviință, vorba, gura lumii, numele rău și omenia; XIII. Despre omul rău, omul bun și facerea de bine; XIV. Despre greșeli și slăbiciuni; XV. Despre defecte și calități (În general, Mânia, Fudulul, Despre laudă, lingușire și fățarnicie, Despre omul care se dă după vreme, despre coada de topor; Fricosul și voinicul, Lăcomia, ochii mari, scumpul și risipitorul, Despre mincinos și izbânda adevărului, Despre hoție și tâlhărie); XVI. Despre patimi (patima în general, beția, fumatul, plăcerea / dezmațul, preamultul / puținul bun, necumpătat / cumpătarea); XVII. Chibzuiala (Cumpătarea în judecată, Despre pripeală, răbdare și chibzuință, Despre economie și prevedere, despre cumpănirea peste măsură; Despre prilejul bun și cutezare; Despre cele fără putință și despre cele la îndemână, Rânduiala muncii și ponoasele chibzuinței); XVIII. Despre lene, hărnicie și roadele muncii; XIX. Meseria; XX. Munca câmpului; XXI. Păstoritul; XXII. Timpul; XXIII. Despre câștig, folos și pagubă; XXIV. Banul și hatârul; XXV. De la vlădică la opincă; XXVI. Despre săraci și bogați; XXVII. Despre legi, judecăți, ocârmuitori, strâmbătate și dreptate; XXVIII. Despre armată; XXIX. Despre anaghie și lipsuri; XXX. Despre suferințe și necazuri; XXXI. Experiența și omul pățit; XXXIV. Nebunul și înțeleptul; XXXIV. Despre

firea omului și cunoașterea de sine; XXXV. Soarta omului (Scrisul, Ursita, Datul, Norocul și mintea, întâmplarea, vremea / timpul); XXXVI. Despre firea lucrurilor și despre câte toate.

Aceste titluri, de altfel neunitare în ceea ce privește criteriul care stă la baza formulării lor, nu pot reprezenta totuși contexte generice din următoarele motive:

– contextul generic, așa cum l-am definit, nu se referă numai la subiectul sau obiectul implicate în enunțul proverbului. Este adevărat faptul că unele proverbe, îndeosebi cele generice (dar nu toate), îndeplinesc această condiție (de ex.: *Vremea bună se cunoaște de dimineață*; dar *Pisica blândă zgârie rău* se poate referi și la pisică, dar și la o ființă umană). În foarte multe proverbe, subiectul sau obiectul enunțate nu se referă, însă, la ele însele, ci substituie simbolic o mulțime mai mare sau mai mică de alte subiecte (obiecte), situate în tipuri de relații pe care enunțul paremiologic le pune în evidență (de exemplu, *Buturuga mică răstoarnă carul mare*, *Scânteia mică face pâlălaia mare*, *Picătura cu picătură se face lacul mare* = pun în evidență același tip de relație prin subiecte și obiecte total diferite);

– există și subiecte (obiecte) care pot fi încadrate în contexte generice diferite (nu ne referim la proverbele contradictorii, care pot constitui aversul și reversul aceluiași context), exemplele care urmează ilustrând această afirmație: *Câinele care latră nu mușcă*; *Câinele nu intră dacă nu-i ușa deschisă*; *Câine pe câine latră și nici unul nu aude*; *Câinele latră, ursul joacă*.

Este evident că toate aceste proverbe aparțin, prin sensul lor, unor contexte generice (universuri semantice) diferite, deși au același subiect.

Pentru economie de spațiu, vom discuta un singur exemplu, referitor la Minciună și Adevăr, care nu sunt valori absolute și, deci, nu pot fi raportate la un context generic comun.

Minciuna este rea, dar pentru scurt timp bună (*Minciuna este scurtă de picioare... poate până la un loc*), dar are și siguranța ei (*Și minciuna prinde loc*) sau poate deveni periculoasă pentru cine o suportă (*Minciuna sparge și case de piatră*), dar și pentru cel care o spune (*Minciuna te dă de gol*). Adevărul este o valoare mai puternic relativizată, până la paradox. El poate fi bun (...*plutește ca untul de lemn*) sau rău (...*ustură*, ...*poate fi întors împotriva lui*, ...*umblă cu*

capul spart). Acestea nu mai sunt numai perechi binare de opoziții subordonate aceluiași context generic, ci aserțiuni subordonate unor semnificații generale diferite. Asupra acestui aspect vom reveni.

Mai semnificative decât clasificările pe care specialiștii le-au folosit în colecții sau în dicționarele lor (vezi în acest sens și considerațiile asupra clasificării operate de I. Zanne, în primul capitol al acestei lucrări) sunt scrierile lui Anton Pann, care a surprins proverbele în manifestarea lor vie, cu rosturile lor și cu felul în care sunt necesare omului, categorisindu-le în capitole ce urmăresc aspectele principale ale vieții individului sau mediului social. Capitolele inserate de acest „fin al Pezelei” în *Povestea vorbii* nu sunt rezultatul unei sistematizări minuțioase și atente, care să respecte rigurozitatea unor criterii și să evite repetările, ci reprezintă o organizare spontană, investită cu puterea geniului de a sistematiza și distinge mai mult prin analogie – fără să neglijăm, însă, faptul că se resimte aici și o anumită continuare a tradiției cărților populare.

Capitolele *Poveștii vorbii* se referă la aspectele fundamentale ale existenței omului. Pe primul loc stă omul moral, cu calitățile și defectele lui: „Despre cusururi sau viciuri”, „Despre minciuni și flecării”, „Despre năravuri rele”, „Despre prostie”, „Despre beție” etc.

Calitățile și defectele sunt urmărite apoi în anumite împrejurări, care se impun omului în mod obișnuit, sau sunt raportate la comportamente cu caracter de deprinderi. În acest caz, proverbele se referă la vorbire, mâncare, nenorocire, căsătorie, vizite, pricini sau judecăți etc. Omul este urmărit și în raport cu condițiile și limitele pe care mediul social sau natura existenței însăși i le impun: despre nevoiaș, sărăcie, timp și vârstă, sănătate și boală etc. Mai puține, nu cu totul neglijate, sunt referirile la activitățile omului, la lucrare; preocuparea principală este negoțul, căruia i se dedică multe capitole, dar foarte mult se insistă și asupra învățaturii. În sfârșit, toate aceste aspecte îi pun pe oameni în relații unii cu alții, ceea ce obligă la un anumit comportament social. Vor exista, deci, proverbe care se fixează îndeosebi asupra acestui aspect, vorbind despre stăpân și slugă, despre căsătorie, despre neunire și neînțelegere, despre conversații sau petreceri și glume, despre prietenie, despre vrășmășie și ură, despre făgăduieli sau daruri etc.²⁷

Observațiile referitoare la sistemele de ordonare a proverbelor în colecții pot fi reluate, însă, parțial, și în legătură cu aceste capitole pe care Anton Pann le ordonează în capodopera sa, fiecare titlu începând cu un „despre” care ne trimite la subiect. Ele nu pot reprezenta, deci, contexte generice, dar se apropie mai mult de condiția acestora, pentru că nu este vorba de o organizare defectuoasă, ci despre o intuiție pozitivă, care ignoră ordinea riguros științifică, opera lui Anton Pann fiind creație artistică, rod al unui comportament imaginativ.

Într-un capitol destinat proverbelor, N. Iorga încearcă și el o incursiune tematică în domeniul acestor „rămășițe de literatură gnostică”, disociind, sub raportul conținutului, șapte mari categorii:

- respectul față de ordinea monarhică;
- satira lăcomiei de mărire;
- prețuirea omului liber;
- prețuirea casei;
- atitudinea critică față de femeie;
- filozofia vieții;
- morala.²⁸

Prin aceste categorii, marele cărturar se apropie în cea mai mare măsură de ideea de context generic, obiecția care i se poate aduce fiind, însă, numărul excesiv de mic al categoriilor fixate și, ca o consecință, cuprinderea lor exhaustivă.

3. Întrucât proverbele, în totalitatea lor (estimativă), au fost definite ca un sistem închis de semnificații (Greimas), sau ca un sistem universal de semnificații căruia îi aparține un discurs (sau un enunț) și care determină validitatea și înțelegerea acestuia (funcționează, deci, ca un context supraordonat), fie oricât de empiric și dispersat acest univers (Jolles), pentru a ajunge la unele considerații mai pertinente referitoare la contextul generic, o analogie cu sisteme similare în alte limbaje nu poate fi decât utilă, dacă respectăm criteriile care le separă. Cele mai adecvate acestui scop sunt sistemele teoretice ale diverselor domenii, în special științifice.

După D. Hilbert, faptele unui domeniu științific pot fi puse într-o anumită ordine, obținută cu ajutorul unui sistem de concepte care reprezintă o teorie a domeniului științific respectiv.

Fiecărui obiect individual îi corespunde un concept, iar fiecăruia fapt îi corespunde o relație între concepte. La baza construcției sistemului stau un număr de *propoziții speciale* ale domeniului științific respectiv, pe temelia cărora poate fi construit, conform principiilor logice, *întregul sistem*.²⁹

Pentru ca teoria unui domeniu științific să corespundă destinației sale orientative și ordonatoare, se cer îndeplinite două cerințe:

- a) analiza dependenței, respectiv independenței axiomelor;
- b) non-contradicția tuturor propozițiilor teoriei.

La rândul său, H. Mehlberg definea Teoria ca un sistem deductiv cu un număr finit de axiome, un sistem de aserțiuni de genul unor legi. Condiția este ca adevărul acestor aserțiuni (ca legi) să fie stabilit pe baza datelor de observație de care dispunem.³⁰

Și limbajul proverbial reprezintă un fel de „teorie a vieții”, o teorie raportată, așadar, la un domeniu foarte larg, greu de definit și de delimitat (spre deosebire de domeniul unei teorii științifice). Acest limbaj alcătuiește și el un „sistem de semnificații” (nu de concepte sau aserțiuni), dar nu un sistem închis – cum l-a definit Greimas –, decât în măsura în care selectăm numai modele exemplare ale unităților sintagmatice care exprimă aceste semnificații. Cum am văzut în primul capitol al acestei lucrări, considerând totalitatea expresiilor incluse în colecții, dar și pe cele aflate în circuitul oral, sistemul este prin excelență deschis, presupunând zone de graniță și zone de tranziție, care determină un flux continuu de intrări și ieșiri din sistem. Acest „sistem” este format dintr-o mulțime indefinită de propoziții (frazе), care nu alcătuiesc propriu-zis un sistem, ca repertoriu și prin relațiile dintre unitățile lui disparate (precum conceptele și aserțiunile unui domeniu științific), ci un conglomerat cel puțin aparent dispersat, greu de pus într-o anumită ordine (am discutat în capitolele anterioare câteva sisteme de clasificare, deficitare prin criteriile utilizate).

Un studiu atent relevă, însă, afinități de natură semantică și structurală, sintactică și chiar morfologică între expresiile paremiologice aparținând unui grup (etnic) și unui moment dat (deși aceste afinități depășesc în multe cazuri – așa cum menționam anterior – granițele etnice și temporale, ajungând

uneori până la universalitate). Problema este dacă, pe baza acestor grupuri, se pot formula, ca și în domeniile științifice, „propozițiile speciale”, fundamentale, care să le ordoneze prin raportare la un context (nu concept) general (în terminologia noastră, context generic). Dificultățile decurg din anumite particularități ale expresiilor paremiologice:

– fiind adevăruri empirice, nu pot fi supuse unui examen logic (în sensul logicii formale);

– le este caracteristică contradicția (opus non-contradicției, ca cerință pentru propozițiile unei teorii științifice);

– dispersarea foarte pronunțată – nu a sistemului, ci a repertoriului de expresii paremiologice – este de așa natură, încât pot fi puse alături câte două enunțuri sau grupe mai mari de expresii care par să nu aibă nimic comun, în stare să justifice similitudinea lor semantică și structurală.

În schimb, cele două domenii au funcții similare (evident, cu deosebiri de sistem), care favorizează încercarea de ordonare a repertoriului paremiologic, utilizând adecvat metodele din domeniile științifice, cu precizarea că în domeniul paremiologic funcționează destul de frecvent excepția, mai cu seamă în zonele periferice și de tranziție:

– **funcția rezumativă**: capacitatea de a da o mulțime relativ infinită de aserțiuni informative într-o formulă unică, operantă; în cazul proverbelor, această mulțime – la nivel de grup – este infinită în cazuri rare, iar uneori e foarte redusă;

– **funcția de control** asupra mediului înconjurător, posibilitatea de a-l modifica în sensul dorit prin aplicarea procedeelelor indicate de teorie; în cazul proverbelor, această funcție este relativă și depinde în mare măsură de efectele perlocuționare și de înțelegerea/neînțelegerea sau de acceptarea/neacceptarea enunțului proverbial de către interlocutor; în ansamblu, însă, ele asigură în comunitățile umane această funcție de control asupra lor însele și asupra mediului înconjurător, posibilitatea de dirijare și modificare, prin aplicarea cerințelor ce decurg din adevărurile exprimate;

– **funcția explicativă** – de a stabili de ce un fapt, despre care se știe că a avut loc, a avut loc într-adevăr; la proverbe, această funcție se raportează la contextele concrete în care sunt utilizate.

Pentru a putea stabili afinități între categorii de proverbe și unele sisteme de semnificații (contexte generice), cele mai eficiente

funcții sunt cea de control (asupra căror categorii de fapte, situații etc. se realizează această funcție și cum se manifestă sensul în context, care este relația dintre sens și semnificație) și cea explicativă (relația dintre sensul proverbului și semnificația contextului în realizarea acestei funcții). Funcția rezumativă poate fi asumată și ea, dacă ne referim nu numai la repertoriul integral (teoretic), ci și la categorii de evenimente, situații, fapte explicate (deci, semnificate).

Contextele generice sunt, am mai spus, contexte de *semnificații*, iar proverbele – unități sintactice, unități cu *sensuri* în contexte particulare, pe care le *reprezintă*.

Vom încerca, în consecință, să urmărim distincția pe care o face Gottlob Frege între sens, semnificație și reprezentare. Autorul recunoaște trei grade de diferențiere a cuvintelor, expresiilor și propozițiilor întregi, la nivelul: (i) reprezentărilor; (ii) sensului; (iii) al sau nu al semnificației.

Despre relația dintre reprezentare și cuvinte am discutat. Legătura dintre semn, sensul și semnificația acestuia este astfel încât semnului îi corespunde un sens determinat, iar acestuia, la rândul său, o semnificație determinată, pe când semnificației (unui obiect) nu-i corespunde numai un singur semn. Propoziția asertorică în totalitatea ei conține un gând (conținutul ei obiectiv, care poate fi proprietate comună mai multor oameni). Acest gând este însuși sensul propoziției. Semnificația apare numai atunci când ne interesează valoarea de adevăr a propoziției.³¹

Confruntarea ipotezelor lui Frege cu opiniile formulate de noi în legătură cu *Relațiile contextuale* (vezi cap. II) întâmpină unele dificultăți, datorită unor diferențieri în utilizarea terminologiei. Există puncte de convergență, dar și divergențe determinate de natura obiectelor abordate (limbajul comun și limbajul proverbial).

Proverbele sunt și ele propoziții, în mare parte asertorice, care conțin un gând, deci au un sens. Acest sens este latent, marcat prin contextul generic care îl integrează, manifestarea lui concretă fiind realizată numai într-un context funcțional. Aplicarea la contexte diferite poate modifica sensul propoziției-proverb, până la polarizare (exemple în capitolul următor).

Ca semn al unui experiment social, sensul este determinat primar de contextul genetic, dar, aplicate la un număr mai mare sau mai mic de contexte funcționale, proverbele își pot modifica sensul în raport cu natura acestor contexte. El este, deci, un semn cu mai multe sensuri. De exemplu, proverbul *Femeia e mai rea decât dracul* (pe care l-am mai comentat) poate fi comparat cu variante ce relevă sensuri diferite (cel puțin nuanțe diferite) în contexte concrete pe care le bănuim a fi și ele diferite:

– ...*baba a fost mai a dracului decât dracu* (pentru că a reușit să despartă doi tineri pe care dracul n-a reușit – T.D.M., II, p. 377)

– ...*femeea-i femeie, îi huață și ea, și-i mai huață ca omu de multe ori, unde nu răușești cinci uamini, trimete-o fimeii, aia răușăști* – T.D.M., II, p. 475)

– *Fimei, fimei, mai păcate / Când bărbatul nu te bate* (G.N., p. 540)

– *Muierea-i poale lungi și minte scurtă*

– *Femeia se cunoaște și la bine și la rău*

– *S-a suit scroafa-n copac*

– *Lelea sărind într-un picior, s-a tăiat într-un cosor.*

– *A fost la mure odată și a venit cu rochia spartă*

– *La râu n-a ajuns și poalele și le-a ridicat.*

Dar, chiar și sub o formulare unică, precum cea dată ca model inițial, proverbul poate funcționa cu sensuri diferite (deci nu cu sens unic, determinat), pentru că „*Femeia este mai dihai decât dracul*” (comentat anterior) sau „...*este calul dracului*” pot releva în raport cu contextul sensuri apreciative, chiar admirative, dar și sensuri depreciative, chiar reprobatorii (cum se poate vedea în exemplele de mai sus).

Toate aceste proverbe se înscriu în același context generic. Când trecem, însă, la *Femeia bună*, care *zidește casa* sau *își întreține casa cu fusul*, intrăm în alt context generic. Deci nu relația femeie bună/femeie rea reprezintă un sistem unitar de semnificații, fiecare termen al relației reprezentând un univers semnificativ propriu.

În ceea ce privește relația dintre sens și semnificație, situația este foarte diferită. În cazul limbajului paremiologic, nu poate fi vorba de un semn cu un sens determinat, reprezentând un obiect (Frege), ci de un sistem de semnificații (univers semnificativ), care își asumă o multitudine de semne și, deci, de sensuri.

Chiar dacă este emis *hors discours* sau *hors langage* (H. Meschonnic), re-enunțarea (repetabilitatea) într-un număr nedefinit de contexte nu invalidează proverbul, sensul fiind conferit de contextul generic și nu de cel funcțional, de acesta din urmă fiind marcată semnificația cu care funcționează, sensul care se aplică.

4. Existența contextelor generice este dovedită de un număr relativ mare de proverbe combinate, care, deși au subiecte diferite, implicând determinări și nuanțări de sensuri, chiar sensuri diferite, se înscriu în același sistem de semnificații (context semnificativ):

*Leneșul mai mult aleargă, scumpul mai mult păgubește;
Unii nu merg la biserică, alții nu merg la cârciumă.*

O dovadă și mai puternică o constituie existența unor serii de proverbe cu subiecte diferite, dar cu structură identică de tipul:

*Nu e om fără cusur;
Nu e răsur fără cusur;
Nu e trandafir fără spin;
Nu e grâu fără neghină;
Nu e vin fără drojdie.*

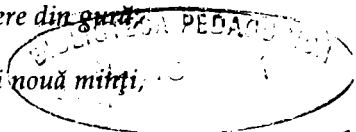
Semnificații similare pot avea și proverbe cu subiecte comune sau variabile, dar cu structuri diferite: *Nu se poate pădure fără uscături; În pomul mare afli și crengi uscate; Tot calul bun are câte un nărav rău; Buruieni se găsesc și în cea mai bună grădină; Și spinele are umbră; Trandafirii se scutură, dar spinele rămâne; Toți copacii înfrunzesc, dar mulți dintre ei nu rodesc.*

O problemă mai deosebită o reprezintă așa-numitele proverbe contradictorii, observate de mulți specialiști, care au încercat să explice rațiunea și cauzele lor. Unele dintre aceste contradicții vizează foarte transparent absurdul, prin caracterul absolut al diferențelor de opinii:

*Mai bine un dram de minte decât un car de noroc
Decât un car de minte, mai bine un dram de noroc;*

sau:

*Ai carte / ai parte;
Omul cu învățătură / îi curgă miere din gură;
Omul învățat are stea în frunte;
Ai de știe carte are patru urechi și nouă mîni;*

față de:

*Unde e învățătură multă e și nebunie;
Cu cartea în mână și cu minciuna-n gură;
N-am învățat carte și tot am mâncat sărat*

etc.

Dintre explicațiile cauzale atribuite acestui aspect consemnăm următoarele, ca fiind mai frecvente și mai pertinente:

– comunitățile folclorice nu reprezintă unități amorfe de indivizi, ci societăți structurate de grupuri, care manifestă atitudini diferite față de valorile culturale, sisteme comportamentale diferite și, deci, și opinii diferite față de problemele mai mult sau mai puțin importante ale vieții comunitare (inclusiv religioase, de viziune asupra existenței etc.), diferențe care determină nu rareori situații conflictuale;

– proverbele s-au născut în epoci diferite, care au implicat modificări, uneori accentuate, de mentalitate, concepții și comportament, modificări implicate și în semnificațiile lor.

Deși aceste explicații sunt evident verosimile, ele nu pot fi reduse la aceste proporții, fenomenul fiind mult mai complex. Cum am mai arătat, proverbele notează contradicții nu (sau nu numai) binare, ci și multiple, fără a le rezolva, ci păstrând tensiunea lor, contradicții care nu pot fi explicate numai prin cauzele enumerate mai sus. Am văzut într-un fragment al acestui capitol cât de diferite sunt concepțiile despre Minciună și Adevăr, diferențe care nu mai pot fi explicate prin disensiuni între indivizi și grupuri sau prin mișcări diacronice, ci prin natura sistemului însuși. Revenim în acest sens la afirmațiile lui Lucian Blaga, care considera că proverbul nu este expresia omului cu experiență în general, care privește lumea ca spectator, ci rostește înțelepciunea omului care pătimește, a omului pășit. Pățimiriile reprezintă, însă, experiențe diferite, uneori diametral opuse, contradicțiile care apar în exprimarea lor fiind justificate prin reacțiile individului față de sistemele de viață și de trăiri.

Sistemele de semnificații (pe care le-am numit contexte generice) ale repertoriilor paremiologice nu reprezintă un repertoriu de semnificații comune și unitare, prin adevărurile pe care le exprimă, ci un sistem complex de aserțiuni mai mult sau mai puțin divergente, tributare domeniului de fapte la care se

referă, el însuși complex și diversificat, dar și opțiunilor mai mult sau mai puțin constante ale grupurilor și indivizilor față de enunțurile afirmative, negative sau imperative din care sistemul este constituit. Vom avea ocazia să discutăm, în capitolul următor, mai multe exemple legate de această problemă.

Prin corelare intercontextuală, contextul generic al proverbelor interferează, indiferent de aria lor genetică, cu alte categorii (subsisteme) ale spațiului cultural în care sunt înscrise, conturând mari zone (nuclee) de semnificație comună.

În proverbele despre dreptate și nedreptate, apar cinci concepte în raport de antinomie sau relativă sinonimie, marcate prin construcție și sensuri similare sau identice, implicând cugetări despre ce sau cum sunt, ce și cum se fac:

Dreptatea-i după cum o fac oamenii;

Legea-i după cum o fac oamenii;

sau:

Dreptatea umblă cu capul spart;

Adevărul umblă cu capul spart.

Asemenea corelații semnificative pot apărea și între proverbe cu structuri uneori pronunțat diferențiate, prin congruență semantică:

Dreptatea umblă cu capul spart;

Judecata-i cu nasul de ceară;

Spune adevărul, că ți se sparge capul.

La proverbele despre învățătură se realizează cele despre carte, școală, minte, experiență și, prin antinomie, prostie:

Învățătura se dobândește (Nimeni nu se naște învățat);

Ai carte, ai parte;

Școala face omul, om / Ș-altoiul pomul, pom;

La un sac de învățătură trebuie un car de minte;

Omul învățat, dar nepătit, ca pușca fără praf (experiența);

S-a dus bou și s-a întors vacă (prostia).

În acest context se înscriu și opiniile despre „învățătura vieții” (empirică), școala vieții – cum îi spunem noi – căreia i se acordă o importanță capitală:

- Cu cât $\left\{ \begin{array}{l} \text{vezi} \\ \text{auzi} \\ \text{umbli} \end{array} \right\}$ mai mult, cu atât mai mult înveți;

- *Cine întreabă învață;*
- *Orbul cu întrebarea a nimerit Vașcăul.*

Repertoriul paremiologic este și el implicat, prin adevărurile empirice pe care le exprimă și chiar prin contradicțiile pe care le reliefează, în acest gen de învățătură (școală) a vieții.

Deși am precizat că contextele generice ale proverbelor nu pot fi definite numai prin subiecte, fie ele și în sistem binar (Greimas), exemplele enumerate confirmă existența unor interfețe și corelații contextuale în raport cu același subiect, dar nu până la identificări sau suprapuneri totale de contexte. Ele nu exclud ca proverbe cu structuri similare, dar semnificații deosebite să aparțină unor contexte generice diferite, după cum nu exclud, cum am văzut, contradicțiile între enunțuri aparținând aceluiași context generic sau unor contexte diferite.

Elemente ale contextelor generice se corelează, uneori, prin elemente gramaticale sau chiar de natură sintactică, cu însăși structura expresiilor paremiologice. Fenomenul este mai perceptibil în cazul proverbelor generice, dar se manifestă cu frecvență destul de mare și în proverbele parabolice.

Există o serie întreagă de factori gramaticali, dar și lexicali, care, indiferent de natura metaforei care domină proverbul, au funcția de a sublinia sensul lor general, prin impunerea ideii de totalitate, prin excluderea oricărei excepții de la adevărul formulat. Acest lucru este realizat fie prin includerea ideii de total (Tot cocoșul pe gunoiul lui cântă; Toată pasărea pe limba ei piere), fie prin eliminarea, excluderea sau negarea totală a unei posibilități, subliniindu-se în felul acesta imposibilul (Urzica nu va fi soare niciodată; N-a văzut nimeni gunoi de pâine).

Asemenea *intensificatori generici* apar cu o frecvență foarte mare și relevă o relativă sinonimie în cadrul celor două situații pe care le-am semnalat:

a. Totalitatea: *fiecare* (*Fiecare-i dator cu o moarte*), *cine* (*Cine se frige cu ciorbă suflă și în iaurt*, *Cine seamănă vânt culege furtună*), *cât* – *tot* (*Câte flori sunt pe pământ, toate se duc în mormânt*), *când* (*Când pisica nu-i acasă, șoarecii joacă pe masă*), *unde* (*Unde nu-i cap, e vai de picioare*), *niciodată* (*Dragostea împrumutată nu se strică niciodată*), *nicăieri* (*Nicăieri ca la casa omului*), *nimic* (*Nu e nimic ca sănătatea și banii*), *nici un/o* (*Nici un răsor fără cusur*).

b. Negarea unei posibilități: *nici... nici* (*Nici din salcie pere, nici din răchită micșunele; Nici nora fată, nici soacra mamă; Nici lupul flă-mând, nici oaia cu doi miei*). Sărăcia de intensificatori generici la această categorie este compensată cu formule expresive de forță similară, precum *nu se poate, nu s-a pomenit* etc.: *Scară la cer și pod peste mare nu se poate; Și lupul sătul, și mielul întreg nu se poate; Două trăiști goale nu pot să trăiască; Noapte cu soare nu s-a pomenit; Și slănina-ntreagă, și varza unsă nu se poate.*

Rostul unor astfel de intensificatori generici este stimulat și de faptul că implică în proverb o anumită stereotipie sintactică, determinând o evidențiere mai puternică a acesteia în context și favorizând selecția exemplarelor-model față de cele periferice sau de tranziție. Mai sunt și alte formule de acest tip, cu funcție modelatoare consistentă, dar care nu introduc ideile de totalitate sau imposibilitate, ci o ambiguă situație de fapt parțial: *numai* (*Numai proștii se tem de moarte*), *nici* (*Nici la rai nu-i bine singur*).

Aceste formule stereotipe au o circulație generală și nu pot fi implicate în stabilirea unor categorii structurale, semantice și funcționale, în care să identificăm contexte generice. Am definit aceste contexte ca sisteme de semnificații sau univers semantic existente în afara repertoriului paremiologic, dar care îi canalizează sensurile cu care funcționează în contextele concrete. În studiile mai noi, folcloristul care s-a apropiat cel mai mult de această concepție a fost G.L. Permjakov, dar nu prin cele patru invariante logico-semiotice pe care le-a postulat, ci prin ceea ce a numit *grupe logico-tematice*, delimitabile în funcție de situații determinate. Aceste grupe, mai apropiate de ideea de context generic, însumează expresii asemănătoare nu numai prin structură, ci și prin caracterul obiectelor. Ele exprimă, în ultimă instanță, o relație semnificativă între subiectul și obiectul la care se referă, cum ar fi, de exemplu, raporturile dintre:

- producătorul de bunuri față de bunurile produse (*Cizmarul, fără încălțăminte*);
- mărimea obiectului și însemnătatea lui (*Păduricea este mică, dar protejează munții*);
- cauză și efect (*Nu există fum fără foc*);
- iubire și frumusețe (*Dacă există iubire, există și frumusețe*);
- acțiune și reacțiune (*Dacă strigi într-o pădure, ai să ai răspuns*);
- invariabilitate și variație (*Diamantul strălucește și în noroi*).³²

Unele dintre aceste perechi relaționale sunt prea generale pentru a putea delimita câmpuri semantico-structurale cu caracter relativ definit; dacă relația dintre producători și produsul lor oferă un sistem mai bine definit de semnificații, pentru că și termenii relației sunt mai concret determinați, în ceea ce privește relația dintre cauză și efect sau cea dintre acțiune și reacțiune, acestea domină întreg limbajul paremiologic, fiind practic imposibilă delimitarea unor categorii semnificative distincte pe baza lor.

Printre primii paremiologi români care au preluat conceptul de context generic, descriindu-l pe larg, a fost Constantin Negreanu. El nu a aplicat practic acest concept, ci a preferat să-și contureze un sistem practic și teoretic propriu, utilizând termenul de *etno-câmp*, care ar cuprinde toate proverbele aparținătoare aceluiași concept.³³ Dacă componentul „câmp” (al termenului) este motivat prin sinonimia sa cu ideea de concept, dar și prin aserțiunea că „proverbele ar putea fi considerate structurile de semnificații ale unei vaste structuri de adâncime”, componentul „etno-”, aparent derutant, este justificat prin faptul că proverbele „reflectă marea înțelepciune a poporului (român), învățămintele desprinse din viața și istoria lui zbuciumată”.³⁴ Fiecare proverb fiind considerat un etno-semn, autorul ajunge la concluzia că etno-câmpul este identificabil cu câmpul conceptual, termen cu un rang mai înalt de universalitate.

În totalul de 5.994 de proverbe pe care le analizează, autorul identifică 22 de etno-câmpuri: înțelepciune, ironie, muncă, prudență, inteligență, dreptate, educație, demnitate, bunătate, cunoaștere, noroc, adevăr, cinste, cumpătate, prietenie, voinicie, frumusețe, resemnare, respect, economie, soartă.³⁵

Dacă unii dintre acești termeni sunt mai adecvați conceptului de etno-câmp (prudență, noroc, voinicie, respect, soartă), integrarea celorlalți termeni poate fi motivată numai prin faptul că Negreanu își propune, prin însuși titlul cărții, să se ocupe exclusiv de proverbele românești (pentru că înțelepciunea, inteligența, adevărul etc. sunt, cel puțin ca aspirație, atribute general-umane). De asemenea, multe dintre ele nu au calitatea de a delimita câmpuri conceptuale diferite, deoarece funcționează cu un grad înalt de generalitate în cultura fiecărei unități etnice. De altfel, însuși autorul afirmă despre conceptul de înțelepciune că este

definitoriu pentru structura sufletească a poporului român (p. 9-10), condiție în care proverbele despre înțelepciune nu se pot grupa într-un câmp conceptual distinct, apărând frecvent și în alte asemenea câmpuri (o anumită conduită morală, spirit rațional, simțul dreptății etc. – câmpuri cuprinse în lista enumerată de autor).

5. Nominalizarea contextelor generice prin subiecte sau obiecte, oricât de largă ar fi semnificația lor, nu este, deci, relevantă și nu poate contribui la delimitarea adecvată a unor categorii (clase) de fapte cu trăsături distinctive suficient de pertinente. Fiind considerate, așa cum le-am definit, sisteme de semnificații (nu de concepte sau aserțiuni), contextele generice ale limbajului paremiologic pot fi nominalizate și ele prin *propoziții speciale*, fundamentale, ca și în limbajul științific, cu diferențele specifice pe care le-am remarcat citându-i pe Hilbert, Mehlberg și Frege, dintre care cele mai importante ar putea fi:

- aceste propoziții speciale nu presupun constituirea întregului sistem conform principiilor logicii, ci relevarea unui sistem cu părți coerente și părți necoerente (mai ales în zonele de graniță și de tranziție);

- nu definesc categorii fixe ca repertoriu, implicând frecvent interferența și posibilitatea co-raportării unei expresii la două sau mai multe contexte generice diferite;

- nu exclud contradicția nici între ele, ca sisteme, nici în interiorul lor (subcategorii sau expresii în sine).

În consecință, aceste „propoziții speciale” vor avea un caracter convențional, putând fi substituite, în multe cazuri, în mod pur simbolic, chiar printr-un enunț paremiologic care să acopere în mai mare măsură granițele contextului generic respectiv.

Particularitățile menționate derivă din însăși definiția generală a categoriilor folclorice, explicată în primul capitol al acestei lucrări. Aceste categorii, repet, nu reprezintă compartimente cu limite decisiv marcate, ci cadre funcțional-structurale care pot genera, dar și asimila sau adapta din alte zone, teme, subiecte, motive, expresii etc. Am definit apoi contextul generic al proverbelor ca sisteme de semnificații, care reprezintă un consens colectiv instituit prin structura tradiției; el este, deci, exterior enunțului proverbial, dar îi conferă, din afară, o semnificație generală.

Între enunțul proverbial și contextul generic nu se poate vorbi, deci, de o relație categorială, ci de o relație contextuală specifică. Această specificitate constă în faptul că:

– contextele funcționale care le implică sunt concrete, diferențiate și capătă această calitate numai în cazul în care, în cadrul unui act concret de comunicare, este integrat, în mod facultativ și prin selecție, un enunț proverbial;

– contextul generic, ca sistem de semnificații cu o organizare interioară complexă, asigură o independență relativă acestui enunț, prin semnificația generală pe care i-o conferă, în condițiile dependenței lui de varietatea uneori foarte mare a contextelor funcționale care îl utilizează: această varietate este limitată de contextul generic, rezultând de aici clase diferențiate de fapte la care proverbele pot fi aplicate.

Trebuie observat, însă, că această organizare nu depinde doar de contextul generic, ci și de opțiuni și preferințe individuale sau de grup, care se constituie ele însele într-o anumită tradiție, dar nu pot depăși cadrele contextului generic.

Din aceste considerații ar rezulta că, între proverb și contextul *lui* generic, ar trebui să se instituie o relație univocă și individuală, determinată de datele concrete ale contextului funcțional în care proverbul este integrat, singularizând astfel însăși existența contextului generic.

Și totuși, după cum am văzut, referindu-se la acest aspect, specialiștii vorbesc despre „clase de fenomene” (Potebnea), „clase mari de corelații” (Greimas), „grupuri logico-tematice” (Permjakov), „serii finite care descriu un sistem de semnificații” (Greimas) etc., concepte care ne conduc la ceea ce noi am numit „contexte generice”, ipotezând și corelarea unor astfel de contexte cu grupuri, categorii de expresii proverbiale, ceea ce ar presupune un sistem de clasificare.

Aceste contexte sunt argumentate prin observarea unor afinități structural-semantice între grupuri mai mici sau mai mari de proverbe, accentul căzând vizibil pe aspectul semantic. Definind contextul idiomatic prin limba însăși ca fond al vorbirii (orice semn realizat în discurs semnifică în sisteme de opoziție și asocieri formale și semantice cu alte semne, care nu sunt rostite, deși aparțin achiziției lingvistice a vorbitorilor), E. Coșeriu a

introdus un element de restricție, subliniind că „orice cuvânt semnifică într-un context mai restrâns, care este *câmpul lui semnificativ*”.³⁶ Pentru relația proverb-context funcțional, această restricție ar duce la ideea de context generic, implicând, însă, nu numai sensul denotativ al elementelor lexicale, ci și sensurile conotative și, mai ales, relațiile metaforice dintre cuvinte.

Sunt de consemnat mai multe aspecte caracteristice în realizarea acestui proces; ne vom limita la descrierea sumară a câtorva aspecte mai importante, sub raportul frecvenței lor, care pot duce la conturarea unor câmpuri de semnificație diferite (A, B, C, D).

A. Un cuvânt de bază, cu funcție de subiect, căruia i se dă aceeași semnificație generală prin corelarea lui cu elemente lexicale diferențiate: *Lupii se ceartă pe dobitocul sângerat; Lupii se țin după oi și corbii după hoit; Lup îmbrăcat în piele de oaie; Lupul își pierde măselele, dar nu obiceiurile; Lupul cioban și capra grădinar; Lupul duce mielul și însemnat; Lupul își schimbă părul, dar năravul ba; Lupul moare de bătrân și de rele tot e bun etc.* – toate sub genericul (convențional): *Lupul lup rămâne.*

B. Paradigme de proverbe care pun în relație metaforică termeni care nu au nici o legătură semantică între ei. Am semnalat această situație în legătură cu proverbe de tipul: *Nu e om fără cusur*, care, printr-o serie de expresii metaforice, având aceeași semnificație, pun în funcție două paradigme corelate de termeni:

răsur – cusur	pădure – uscături
trandafir – spin	pom – crengi uscate
grâu – neghină	cal bun – nărav rău
vin – drojdie	grădină – buruieni etc.

Toate aceste proverbe și multe altele similare stau sub semnul aceluiași context generic.

Există și alte paradigme cu structuri asemănătoare, care pun în lumină alte semnificații:

*Buturuga mică răstoarnă carul mare;
Apele mici fac râurile mari;
Cu râma mică se prinde peștele mare;
Țânțarul pișcă armăsarul;
Printr-o crăpătură mică străbate apa în corabia mare;
O scânteie e de ajuns ca să ardă gireada întreagă;
Scânteia mică face pălălaia mare.*

Prima serie de proverbe semnifică natura contradictorie a ființei umane, dar vizează și sensul de imposibil; a doua serie semnifică superioritatea lucrului mic (neînsemnat) în contextul opoziției mic/mare, dar împinge uneori această superioritate până la absurd, atribuindu-i calitatea posibilului. O altă serie de proverbe, construite tot pe relația de opoziție mic/mare, puțin/mult, accentuează ideea de reușită prin răbdare și perseverență:

*Încetul cu încetul se face oțetul;
Bobiță cu bobită se umple traista (sacul);
Păr cu păr se face cergă;
Picuș cu picuș, până se face căuș.*

Semnificațiile de imposibil, posibil exagerat (absurd), reușită le găsim și în alte proverbe, corelate cu alte semnificații (adiacente) decât cele prezentate în textele de mai sus. Iată, de exemplu, proverbe care semnifică imposibilul, corelat cu alte semnificații suplimentare diferite:

*Piatra la deal nu merge;
Nu poți fi și cu pui și cu ouă, și cu cloșcă grasă;
O vrei lănoasă și lăptoasă și cu coada groasă, să vie și devreme acasă;
Două trăiști goale nu pot să trăiască;
Nici lupul flămând, nici oaia cu doi miei;
Scară la cer și pod peste mare nu se poate;
Nu se poate și în căruță și în teleguță;
Noapte cu soare nu s-a pomenit;
Mal de mămligă și pârău de lapte nu s-a văzut etc.*

Există, deci, nu numai interferențe între contextele generice, ci uneori și o ierarhizare a lor, în sensul că un sistem de semnificații cu o arie mai largă își poate subordona (integra) sisteme de semnificații cu o cuprindere mai restrânsă, fără ca proverbele raportate la aceste contexte să aibă în mod obligatoriu tipare structurale identice sau relativ identice.

C. Cuvinte utilizate cu valori diferite, în funcție de poziția pe care o ocupă în structura sintactică a enunțului proverbial, desemnând, deci, câmpuri semnificative diferite:

*Soarele nu răsare numai pentru un om;
Soarele de e soare și tot nu poate încălzi toată lumea;
Soarele de e soare și tot nu poate lumina toate văile etc.*

față de:

*La omul bogat și soarele-i luce în prag;
Cine se încălzește la soare nu-i pasă de lună;
Urzica nu va fi soare niciodată;
Noapte cu soare nu s-a pomenit etc.*

Numai în acest sens se poate vorbi de o corelare a structurii cu elementele semantice în delimitarea contextelor generice. Nu rareori s-a remarcat, în lucrările de paremiologie, efectul puternic al topicii asupra caracterului expresiei proverbiale.

D. Serii diferențiate de contexte generice corelate într-o ordine ierarhică, în funcție de natura subiectului și determinările lui multiple. În această categorie intră îndeosebi contextele generice ale proverbelor care au ca subiect ființa umană în toate ipostazele ei, luând în considerație și situațiile în care subiectul „om” este reprezentat prin substitute metaforice (cu mențiunea că acestea pot funcționa și în alte contexte generice).

Algoritmul este deschis prin proverbe care semnifică superioritatea absolută a ființei umane, sub genericul „Omul e om”, întărit prin proverbe ca *Omul sfîntește locul* sau *Omul îi mai tare ca fierul; căci din fier poți rupe, dar din om ba*. Expresiile de acest gen sunt foarte puține și ar putea fi completate cu proverbe care exprimă aprecieri neangajate din punct de vedere etic, asupra omului ca ființă unitară (*Din același aluat sunt făcuți toți oamenii*), asupra diversității (*Om cu om nu se lovește; Câți oameni, atâtea păreri; Îi mare oborul lui Dumnezeu*) și despre păstrarea omeniei în condiții precare (*Supt frunza cea mai proastă se găsește poama coaptă; larba buniă în spini se găsește*).

O a doua categorie ar constitui-o proverbele ce vorbesc despre natura contradictorie a ființei umane, sub genericul „Nu e om fără cusur”, cu toate variantele metaforice pe care le-am consemnat, la care se adaugă multe alte expresii diferențiate structural (*Om sfânt nu se poate în contradicție cu Omul sfîntește locul*). Ponderele contradicțiilor evoluează treptat, de la forme mai ușoare, acceptate ca normale (*Fiecare are câte o meteahnă; În cel mai bun grâu găsești și câte un fir de neghină*), ajungându-se până la forme extreme, care semnifică anormalul (*Om bun, dar cu năravul dracului; În fiecare om șede un dobitoc; Ce drac mai mare, și mai rău, și mai fără inimă îți trebuie ca omul?*).

Polarizarea contradicțiilor trimite la o nouă serie de contexte generice, care îi împarte pe oameni în buni și răi, contexte mai restrânse în al căror câmp semnificativ sunt semnalabile, ca prezente în limbajul proverbial, elemente lexicale de tipul omul bun, bunătatea, binele, binefacerea, fapta bună – respectiv omul rău, răul, răutatea, la care se adaugă o multitudine de variante metaforice. Restrângerea contextului se realizează, deci, corelând subiectul om (și substitutele sale metaforice) cu un atribut sau comportament specific:

*Omul bun după fapte se cunoaște;
Omul bun încapă oriunde;
Omul bun îi ca pâinea cea de grâu;
Binele cu bine se răsplătește etc.*

față de:

*Omul bun e prost;
Pe omul bun îl calcă și vacile;
Binele așteaptă și rău;
Fă bine (ca) să-ți auzi rău;
Cu bunătatea mori de foame etc.*

sau:

*Omul rău e ca un cărbune, dacă nu te arde te înnegrește;
Pe omul rău nici dracul nu-l vrea;
E mai ușor a face rău;
Răul se învață lesne etc.*

față de:

*Rău faci, rău întâmpini;
Răul nu rămâne nepedepsit;
Tot răul înspre bine.*

Împărțirea oamenilor în buni și răi necesită, pentru conviețuirea socială, cunoașterea omului de către om după aspecte exterioare:

*Pomul se cunoaște după roade, și omul după fapte;
Oamenii se cunosc după vorbe;
Oamenii se cunosc după ochi;
Omul se cunoaște după umblat și după vorbă;
Omul se cunoaște când intri cu el în plug etc.*

Relația bine/rău, respectiv bun/rău, ca semnificație de mare generalitate, domină clase întregi de proverbe subsumate unor contexte generice diferențiate, contexte care se referă la ființa

umană sub aspectele ei cele mai semnificative, în funcție de starea omului, de calitățile și defectele lui, de atitudini și comportamente specifice unor categorii umane etc. Pe lista acestora ar putea fi înscrise proverbele despre bogat și sărac (respectiv bogăție, avere, avuție sau sărăcie); prieten și dușman (respectiv prietenie / dușmănie); nebun și înțelept (nebunie/înțelepciune); omul prost (prostie), asociat de multe ori cu nebunul și corelat antagonic tot cu înțeleptul; minciuna și adevărul (în relație cu purtătorii lor); dreptatea și nedreptatea (dreptul, judecătorul și judecata, vinovatul și nevinovatul); hoțul și păgubașul (hoția); bețivul (beția). Toate aceste contexte generice au scheme structurale similare cu cea descrisă pentru „omul bun / omul rău”.

Sub genericul „Apa lină sapă adânc” pot fi înscrise proverbele despre lăudăros (lauda de sine), lingușitor (lingușeala), fățarnic (fățarnicia), omul tăcut (care ascunde ceva, deci în sensul rău al cuvântului, pentru că, într-un alt context generic, „Tăcerea e de aur”).

Relația dintre bărbat și femeie, ca formă de reprezentare a omului într-un nou context generic, semnificând instituția căsătoriei ca nucleu social, evoluează și ea de la expresia unor forme de conviețuire armonioasă, bazată, însă, pe o anumită ierarhie (*Bărbatul este stâlpul casei sau cheia casei*), până la aceea a unor forme conflictuale, atunci când această ierarhie este încălcată (*Vai de casa unde bărbatul e muiere; Vai de boul care-l împunge vaca; Bărbații numai atunci sunt domni când nu sunt muierele acasă*). Dihotomia bun/rău caracterizează și bărbatul și femeia, evoluând și în acest caz de la forma îngăduitoare la situații conflictuale:

Bărbatul să fie ca dracul, numai bărbat să fie;

Bărbatul să fie puțințel mai frumos decât dracul etc.

față de:

E mila de la bărbat / Ca frunza de pom uscat;

Bărbat bun și usturoi dulce... etc.

În schimb, sub genericul „femeia tot femeie”, contextul „rău” apare, în caracterizarea femeii mult mai frecvent decât contextul „bun, bine”, pentru că *Femeia l-a scos pe om din rai*, de aceea ea este tot femeie și în ziua de Paști. Apare frecvent, cu valoare semnificativă ambiguă, asocierea femeie-drac (*Muierea e dracu, numai coarnele-i lipsesc; Unde e femeia e și dracul; Femeia e calul*

dracului; Muierea a îmbătrânit și pe dracu; Ce femeia leagă nici dracu nu dezleagă etc.). Despre ambiguitatea unora dintre aceste expresii am vorbit mai sus.

Răul din femeie poate reprezenta firea ei naturală sau poate fi determinat de calitățile superioare bărbatului (*Femeia vede chiar unde bărbatul abia zărește; Bărbatul multe zice, femeia la dos le duce*). Răutatea naturală ajunge până la forme grave, care vizează uneori absurdul: *Femeia nebună casa își dărmă; Limba muierii, cuțit cu două tăișuri; Muierea poștește și la urdă de curcă și la lapte de cuc; Ce e mai rău decât o femeie? Două* etc.

Rolul negativ al femeii în relațiile ei cu bărbatul este pus adeseori pe seama frumuseții. Sub genericul (convențional) „Nevasta frumoasă e belea la casă” apar numeroase proverbe cu semnificație similară: *Femeia frumoasă este pagubă la casă; Calu bun și nevasta frumoasă își pun capu; Femeia numai după urs nu se duce; N-am mai văzut femeie să lase voinic să pieie* – de unde concluzia: *De-ar ști bărbatul cât știe satul, până-i lumea n-ar ținea casă*.

Atitudinea bărbatului față de năravurile femeii este apreciată de colectivitate prin opinii diametral opuse:

Femeia nebătuță e ca moara neferecată;

Nevastă nebătuță și bani nenumărați nu-i bine să ții la casă,

față de:

Cine-și bate nevasta își bate capul;

Femeia cine-și lovește, norocul își oropsește.

Contextul generic admite, deci, contradicții în cadrul aceluiași sistem de semnificații, în funcție de diferențele de opinie sau concepții care există în modul de a gândi al grupului uman, dar și în funcție de natura contextului funcțional (de exemplu, o femeie nevinovată bătută de un bărbat rău, gelos sau bețiv).

Proverbele despre femeia *bună*, mai puține la număr, deschid o paradigmă de atribute similare, femeia putând fi înțeleaptă (...*își zidește casa*), cuminte (*Femeia care-i cuminte îi mai mare decât un bărbat*), gospodină (*Casa e casă, când ai o gospodină în casă*), harnică (... *ține casa cu fusul*), vrednică (*O femeie vrednică e comoara casei*), bărbată (*Femeia bărbată e avuția casei*).

Așa cum s-a putut observa, proverbele despre bărbat și femeie implică, în calitate de context generic, și noțiunea de casă, în sens de familie și relații familiale, interferată cu semnificațiile căsătoriei

ca act care dirijează în bine sau în rău destinul uman, polul negativ putând semnifica situații dramatice: *Cine are fete multe însoară mulți măgari; Nu pot trage bine caii când nu sunt de aceeași iuțelă; Bagi pe dracu-n casă cu lăutari și nu-l poți scoate cu o sută de arhieriei* etc.

Casa ca locuință, ca spațiu familial, implică un alt sistem de semnificații, pornind de la genericul „Fiecare e stăpân în casa sa” și de la sentimentul statorniciei (*Nicăieri ca la casa omului; E mai bine în coliba ta decât în palatul altuia*) și ajungând la relațiile cu musafirii, vecinii și chiriașii, care de regulă sunt rele (*Dumnezeu face casa, dracu aduce musafirii; Atâta ține pacea, cât vrea vecinul*).

Serii diferențiate de contexte generice corelate într-o ordine ierarhică, similare celor referitoare la ființa umană sub toate aspectele ei, pot fi reconstituite și descrise în legătură și cu alte complexe de contexte generice ale unor categorii de expresii paremiologice cu un repertoriu foarte bogat, precum cele despre destinul natural al ființei umane (trecerea timpului, tinerețea și bătrânețea, nașterea și moartea), Sănătatea și boala, Munca (cu foloasele, greutățile și dificultățile ei), Limba (vorba, graiul) în sens de comunicare, cu aspectele ei benefice și malefice etc. Deși se referă în ultimă instanță tot la om, subiectele în funcție de care se organizează sistemele de semnificații sunt altele.

De exemplu, în cazul proverbelor despre muncă, genericul care domină sistemul ierarhic de contexte diferențiate ar putea fi socotit, convențional, enunțul paremiologic *Munca e brățară de aur*; în cazul celor despre vorbire – *Limba e dulce ca mierea și amară ca fierea*, în cazul celor despre naștere și moarte – *Câte-n lume nasc, mor toate* etc.

Mai complicată este descrierea și nominalizarea (cât de convențională) a contextelor generice în cazul proverbelor parabolice, acestea putând fi aplicate la o varietate mai mare de contexte funcționale, diversificată fiind în aceste condiții și relația proverb-context generic. Această diversificare este determinată în mare măsură de micro-structura enunțului proverbial, de ponderea elementelor lexicale în funcție de poziția lor în organizarea microcontextului. Astfel de proverbe au fost implicate și în categoriile menționate mai sus, fără să le aparțină în exclusivitate.

În ceea ce privește contextul cultural, definit de E. Coșeriu ca reprezentând tot ce aparține tradiției culturale a unei comunități date, situația este mai complexă, necesitând raportarea actului concret de comunicare, respectiv proverbul și contextul său funcțional, la datele acestui context implicate mai mult sau mai puțin direct în actul comunicării. Ne vom referi, spre exemplificare, numai la proverbele despre dimineața ca început al zilei, despre moarte și despre somn.

Dimineața sau zorile, ca început al zilei, se înscrie, în creația folclorică, într-un sistem complex de organizare și reprezentare a timpului, cu rezonanțe mitice sau cel puțin protocolare, care își asumă valori legate de semnificația oricărui început (Anul nou, luna nouă etc.). Orice mare călătorie sau acțiune, ca să fie dusă la bun sfârșit, trebuie începută dimineața. Voinicul pleacă în aventura sa eroică în zorii zilei, cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare. Gospodarul din poezia plugușorului se scoală de asemenea dis-de-dimineața ca să-și aleagă locul de lucrat și să înceapă aratul. Un întreg complex de ritualuri, legate de colindat și de poezia acestei datini, sunt menite să provoace trezirea protocolară a gospodarului și a familiei în dimineața primei zile a Anului nou. De aceste semnificații se leagă și mitul opririi timpului. În cântecele ceremoniale de înmormântare zorile sunt rugate să-și întârzie apariția, pentru ca dalbul de pribeag să-și termine pregătirile pentru marea lui călătorie în țara fără dor și fără milă. În basme, când eroul trebuie să încheie o acțiune importantă până a nu se ivi zorile, îl prinde pe Zorilă (convenție epică) și îl leagă zdravăn de un copac până își termină acțiunea. Strigoii ieșiți noaptea din mormintele lor sunt obligați să se reîntoarcă la loc înaintea de ivirea zorilor.

Sunt numai câteva exemple, desemnând un context cultural care conferă proverbului *Ziua bună se cunoaște de dimineață* rezonanțe mai adânci decât cele derivate simplu din sensul literal al cuvintelor care îl compun. Semnificațiile lui nu se referă numai la aspectul meteorologic, ci și la reușita sau nereușita unei acțiuni umane, în funcție de modul în care este începută în zorii zilei.

Moartea pare să apară în proverbe cu semnificații distincte față de sensurile cu care este încărcată în obiceiurile de înmormântare și cântecele integrate lor. Tragismul care domină acest complex

cultural este vag reprezentat în limbajul paremiologic (ireversibilul: *Cine moare nu mai vine*; necunoașterea anticipată a ceasului morții, jalea și uitarea: *Lacrimile nu s-ar mai usca, dacă morții nu s-ar uita*), fiind subliniat în schimb aspectul normal al fenomenului în derularea destinului uman: *Omul are și viață și moarte; Câte-n lume nasc, mor toate; Fiecare-i dator cu o moarte* – de aceea *Numai proștii se tem de moarte*.

În gândirea curentă, *somnul* este conceput ca o stare normală și necesară a omului, dar care, prelungit, devine păgubos: *Cu somnu nu faci car și boi; Somnul dulce / Nimic n-aduce*. În unele proverbe însă, semnificațiile converg spre o reprezentare mitică a somnului, care consonează cu reprezentări din alte contexte culturale: *Somnul ca vameșul: viața pe jumătate ne-o ia*, sau *Cine doarme mult, trăiește puțin*.

Universul discursului, menționat de E. Coșeriu printre elementele ambiante similare contextelor extraverbale – ca sistem universal de semnificații căruia îi aparține un discurs (sau un enunț) și care determină validitatea și înțelegerea sa, acesta reprezintă o problemă care nu poate fi gândită numai în raport de relațiile proverbului cu contextul lui generic ci și, mai ales, cu contextul funcțional, care constituie obiectul capitolului următor.

NOTE

- ¹ J.P. Leroux, *Dictionnaire comique, satirique, critique, burlesque, libre et proverbial*, 1786, I, p. VII.
- ² Rivarol, *apud* P.M. Quitard, *Dictionnaire étymologique, historique et anecdotique des proverbes et de locutions proverbiales de la langue française*, Paris, 1842, p. VII.
- ³ P.M. Quitard, *Études historiques, littéraires et morales sur le langage proverbial*, Paris, 1860, p. 419-422.
- ⁴ I. Zanne, *Proverbele românilor...*, I, București, 1895, p. XX.
- ⁵ V.I. Cernov, *Folclorul și filozofia*, Saratov, 1964, p. 11-27.
- ⁶ A. Jolles, *Formes simples*, Paris, Seuil, 1972, p. 127, 137.
- ⁷ A.A.Potebnea, *Iz lekciï po teorii slovesnosti*, Harkov, 1914, p. 30-34.

- 8 A.J. Greimas, *Proverbele și dictioanele*, în *Despre sens*, București, Editura Univers, 1975, p. 318, 324.
- 9 G.L. Permjakov, *Despre aspectul logic al zicătorilor și proverbelor*, în *Proverbium*, 1968, nr. 10.
- 10 P. Ruxăndoiu, *Proverbul, element de educație*, în *Educație și limbaj*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 171-176.
- 11 Henri Meschonnic, *Les proverbes, actes de discours*, în *Revue des Sciences Humaines*, Lille III, 1976 - 3, nr. 163 (*Rhétorique du proverbe*), p. 419-430 (referiri la Permjakov la p. 424-425).
- 12 Roland Barthes, *Introduzione all'analisi strutturale dei racconti*, în R. Barthes et al., *L'analisi del racconto*, Milano, Bompiani, 1969, p. 11.
- 13 L. Martel, *Petit recueil de proverbes français*, IIème édition, Paris, 1884, p. X.
- 14 George Milner, *De l'armature des locutions proverbiales. Essai de taxonomie sémantique*, în *L'Homme*, IX-3, p. 49-70 (citat la p. 54).
- 15 Henri Meschonnic, *op.cit.*, p. 420.
- 16 Apud Paul Zumthor, *L'épiphonème proverbial*, în *Revue des Sciences Humaines*, Lille III, nr. 163 (*Rhétorique du proverbe*), p. 324-325.
- 17 Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Paris, P.U.F., 1958.
- 18 Comentat de G.L. Permjakov, *loc.cit.*, p. 225-226.
- 19 Gottlob Frege, *Sens și semnificație*, în *Logică și filozofie*, București, Editura Politică, 1966, p. 54-79.
- 20 Sanda Galopenția, *Buzele mute vorbesc pe tăcute*, în *Educație și limbaj*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 186.
- 21 După E.B. Mawr, *Proverbele românilor, English Proverbs, Proverbes français, Deutsche Sprichwörter*, București, Tipografia Curții Regale..., 1882, p. 13.
- 22 E. Coșeriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1969 (ed. II).
- 23 Apud Ov. Papadima (editor), *Cu cât cânt, atâta sunt. Antologie a liricii populare*, București, Editura pentru Literatură, 1963, p. 444-445.
- 24 Archer Taylor, *The Study of Proverbs*, în *Proverbium*, 1965, nr. 1, p. 7.
- 25 *Cărțile populare în literatura română*, ediție îngrijită de I.C. Chițimia și D. Simonescu, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- 26 *Ghicitori și proverbe* (culegere alcătuită de Monica Rahmil), București, E.S.P.L.A., 1957.
- 27 Anton Pann, *Povestea vorbii*, orice ediție completă.
- 28 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, Vălenii de Munte, 1925.

- 29 David Hilbert, *Gândirea axiomatică*, în *Logică și filozofie*, București, Editura Politică, 1966, p. 92-104.
- 30 Henrijck Mehlberg, *Aspecte teoretice și empirice ale științei*, în *Logica științei*, București, Editura Politică, 1980, p. 176-191.
- 31 Gottlob Frege, *op.cit.*
- 32 G.L. Permjakov, *op. cit.*
- 33 C. Negreanu, *Structura proverbelor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 5, 9.
- 34 *Ibidem*, p. 30.
- 35 *Ibidem*, p. 48-49.
- 36 E. Coșeriu, *op.cit.*, p. 120.

V

Contextul funcțional

1. Am definit contextul funcțional ca reprezentând actele concrete de comunicare, de tip oral sau scris, în care sunt utilizate expresii paremiologice, implicând relații cu componentele mesajului sau situației care le integrează și în raport cu care enunțarea lor comportă o valoare semnificativă, deci în raport cu care se realizează rațiunea lor de funcționare. Pentru a da mai multă precizie acestei definiții, trebuie să reamintim faptul că proverbele (spre deosebire de zicători) pot fi utilizate nu numai în contexte verbale, ci și în contexte extraverbale, prin care Eugen Coșeriu înțelege toate circumstanțele nonlingvistice care sunt percepute direct sau cunoscute de vorbitori, enumerând ca subtipuri contextul fizic, empiric, practic sau ocazional, istoric, dar și un context cultural.

Contextul verbal presupune, însă, componente similare celor enumerate pentru contextul extraverbal, după cum și contextul extraverbal este integrat, prin utilizarea proverbului, unui act concret de comunicare. Pentru că în prezenta lucrare ne vom referi exclusiv la contexte funcționale verbale, pornim de la premisa că nu există deosebiri substanțiale în privința modului de funcționare a expresiei paremiologice în cele două tipuri de contexte, tipurile de relații implicate și raportul dintre locutor și interlocutor fiind, în esență, asemănătoare. Contextele extraverbale presupun și ele în mod obligatoriu un interlocutor, pentru că proverbul nu este enunțat de locutor pentru sine, ci pentru a fi auzit de o persoană vizată. Există, așa cum vom vedea, și situații în care vorbitorul comunică cu el însuși, situații care apar nu numai în contextele

extraverbale, ci și în cele verbale. Să ne reamintim, în acest sens, afirmația lui H. Meschonnic, potrivit căreia „...proverbele, metaforice sau nu, au aceeași funcționare: ele presupun și instalează *dialogul în monolog*, ca și în narațiune”.

Pornind de la axioma că fiecare gen în folclor își are propria sa funcție caracteristică (un scop particular), Archer Taylor evaluează contextele funcționale ale proverbelor prin aserțiuni cu caracter de definiție:

- ghid în *problemele de viață*, proverbele rezumă o *situație*, prezintă o judecată sau oferă cursul unei acțiuni;
- (sunt) o consolare mai mare sau mai mică în *împrejurări grele*, un ghid când trebuie făcută o alegere;
- exprimă o morală convenabilă omului obișnuit, garantată și conservatoare, care, recomandând calea de mijloc, nu este o chemare la acțiune.¹

Pentru Antichitate și Evul Mediu, proverbele reprezentau:

- reguli de morală;
- călăuze pentru *viața practică*;
- mijloace de împodobire a *cuvântului*.

Aceasta era părerea aproape unanimă a paremiologilor din secolul trecut. Dacă valoarea morală și practică (în definirea proverbelor apare frecvent ideea că ele reprezintă o „filosofie practică a vieții”) se înscriu în *sfera funcției educative*, calitatea de podoabe ale limbajului implică mai degrabă o *intenție estetică*. Pentru antici, proverbele și maximele au constituit una dintre resursele expresive ale stilului retoric, stil prin excelență propriu mesajelor cu valoare educativă.

Opinii mai vechi sau mai noi în ceea ce privește funcția proverbelor, scopul utilizării lor în actele concrete de comunicare, au fost frecvent formulate în efortul de definire a acestei categorii (comentate în capitolele anterioare ale prezentei lucrări), fiind considerate în seria criteriilor de bază pentru delimitarea domeniului de fapte pe care le subsumează.

Rezultă, din aceste opinii, că funcția proverbului se manifestă numai în relație cu contextele concrete în care este utilizat și că această funcție este variabilă în raport cu natura contextului:

Funcția	Context funcțional
ghid	probleme de viață
călăuză	viața practică, cursul unei acțiuni
consolare	împrejurări grele
normativă	raporturile interumane
	în viața de toate zilele
generalizare	experiențe individuale / de grup
efecte perlocuționare	acte concrete de comunicare
împodobirea (îmbogățirea)	discurs
stilului	
subliniere	discurs
explicare	fapte (situații) concrete
exemplificare	fapte (situații) concrete

Statutul categoriilor folclorice prin excelență sincretice (poezie rituală, fabulă, proverb), în sensul conexiunii text-context funcțional, și situația textului „literar” în acest complex sincretic, mai precis autonomia sau neautonomia lui în raport cu contextul sincretic, pot fi explicate, cel puțin parțial, similar modului în care estetica generală rezolvă problemele autonomiei și eteronomiei artei. Principii estetice și puncte de vedere utile demersului nostru au fost formulate convingător de Tudor Vianu: „Se poate spune că, privită în totalitatea ei, opera de artă reprezintă produsul unei îndoite subsumări, a unor materiale în sfera feluritelor valori și ale bunurilor care rezultă în sfera valorii estetice. [...] Expresivitatea artei, adâncimea ei spirituală sunt făcute din aceste felurite valori de ordin eteronomic întreșute în unitatea ei. Din punct de vedere al teoriei valorilor, opera de artă are, așadar, o structură ierarhică. Ea reprezintă subsumarea mai multor valori sub categoria largă a valorii estetice. Și ea devine un scop în sine, o unitate autotelică, numai după ce a înglobat o serie de alte scopuri și mijloace”.²

Rezultă, din aceste teze, că opera de artă nu este indiferentă față de realitatea care o înconjoară. Această realitate poate fi considerată dintr-un punct de vedere foarte general, acela al raporturilor operei cu valorile general-umane, dar și din perspective specifice, în esență acelea ale legăturii operei cu trăsăturile particulare ale unei anumite epoci care a generat-o, cu mediul social propriu ei și, prin aceasta, cu însuși autorul ei și cu

publicul care o receptează. Pentru că aceste legături cu fenomene specifice sunt mai sensibil variabile, explicarea operei presupune în mod necesar explicarea fenomenelor care au generat-o și care condiționează receptarea ei.

Opera de artă include, însă, aceste realități de care se leagă în însăși structura ei, în sfera ei de valori, sau le „izolează” în conținutul ei. Acest fapt a determinat, după opinia lui Tudor Vianu, două modalități de analiză a operei de artă: din afară spre interior și, respectiv, de la cercetarea structurii interne spre valorile eteronome. Nu se poate stabili o ierarhie valorică între aceste modalități, dar lucrul care trebuie considerat atent este faptul că, subsumate operei literare, realitățile și valorile eteronome nu mai rămân ele însele, ci devin o realitate specifică a operei; realitatea artistică nu este o simplă oglindire a realității exterioare, ci o transfigurare a ei, în ultimă instanță crearea unei alte realități, cu un univers propriu, circumscris și, deci, cu o existență relativ independentă, suficientă ei însăși. De aici posibilitatea operei literare de a se desprinde de „realitatea eteronomă” specifică ei și de a fi receptată în contextul altei „realități eteronome”.

Trecând acum la problema și mai specială a legăturii operei literare cu transmițătorul (autorul) și cu destinatarul ei (cititorul, ascultătorul), și a modului în care această legătură devine manifestă în însăși structura operei literare, ajungem la un șir de întrebări privind contradicția dintre sinceritatea autorului și tendința lui spre originalitate, pe de o parte, și nevoia de a se face înțeles, pe de altă parte.

Referindu-se la acest aspect, Mihai Ralea observă că: „Obligată să reproducă momentele mereu inedite ale vieții, arta nu poate fi decât specifică, ca și modelul ei. Pentru a ne împărtăși stilul individual, creațiunea artistică se servește de *expresie*, care e forma specificității. [...] Ca să fie comunicată, ea trebuie să îmbrace o formă. Dar dacă fondul este în adevăr specific, original, ireductibil, această expresie va fi o expresie unică. Către această expresivitate tinde orice operă de artă. [...] Dar aceasta înseamnă tocmai revelarea a ceea ce e mai intim, mai ascuns, mai personal în sufletul artistului”.

Dacă arta e expresivitate, [...] atunci ea trebuie să suporte aceleași legi ca și oricare expresie emotivă. Expresivitatea fiind

comunicativitate specială [s.n.], creațiunea artistică, la fel ca orice expresie, e adresată cuiva, ea are o direcție socială: artistul nu scrie pentru el însuși fiindcă are ceva de spus; în realitate, scrie pentru o societate dată, pentru un anumit public. „Încetul cu încetul, arta devine limbaj. Ea transpune impresiile strict personale prin cuvinte, imagini, formule de multe ori încercate deja. [...] Oricât de original ar fi un artist, el nu poate rupe complet cu tradiția. [...] Va trebui atunci, pe lângă creațiunile sale de expresie, să întrebuinteze și altele mai vechi, utilizate de alții până la el”.³

Acest punct de vedere necesită unele precizări suplimentare. Valorile expresive strict individuale, oricât de originale, ale autorului, nu rămân indescifrabile pentru destinatar și nici nu se poate spune că sunt decodabile numai prin raportarea lor la valori expresive tradiționale. Ele sunt asimilate în virtutea a ceea ce am putea numi „rezonanța (lor) umană” sau „rezonanța (lor) socială”. O metaforă cu totul nouă nu reprezintă neapărat o enigmă totală; ea presupune un efort de descifrare, dar tocmai acest efort este unul dintre izvoarele emoției estetice. Unele valori originale pot avea un grad de particularitate mai mare, legat de anumite împrejurări istorice concrete, sau de loc, sau de structuri culturale particulare – ceea ce face ca necesitatea studiului condițiilor exterioare operei să devină imperioasă, mai ales în ceea ce privește operele aparținând unei anumite perioade istorice, receptate într-o epocă îndepărtată, sau de la o structură etnică la alta, sau chiar, în cadrul aceleiași structuri etnice, de la un sistem cultural la altul.

Aici sunt implicate diferențieri de metodă între interpretarea operei literare „culte” și a celei folclorice. Unii esteticieni consideră etnicul ca elementul care mediază contradicția între individual și social în artă: „Etnicul e oarecum locul geometric între individual și uman. [...] Etnicitatea nu e un caracter auxiliar artei. Intermediară între particularul extrem și generalul vag, ea este presupusă, este oarecum intrinsecă însuși momentului realizării artistice”.⁴

Acest criteriu este aplicabil, însă, numai la opera literară aparținând unui autor individual; în folclor, intervin probleme legate de caracterul colectiv, de raportul dintre individ și colectivitate – cu implicațiile pe care le au în structura textului literar. S-ar putea spune că, în literatura populară, etnicitatea echivalează cu origi-

nalitatea. Intervin, însă, și nuanțele regionale sau strict locale, provocate de fenomenul adaptării creației la condițiile concrete ale interpretării ei. Dar aceste nuanțe reprezintă partea cea mai instabilă a operei literare folclorice, pentru că fiecare interpret poate face abstracție de ele, introducând nuanțele specifice proprii mediului și momentului în care interpretează el.

Mai mult decât atât, în cazul operei literare folclorice, și mai ales în cazul categoriilor pe care le-am numit *sincretice*, angrenajul textului cu contextul sincretic care îl încadrează este mult mai strict determinat și are o stabilitate mai mare; exemplele cele mai pertinente le reprezintă relațiile textului ritual cu ceremonialul care îl încadrează sau ale proverbului, fabulei, snoavei – cu tipul de contexte concrete la care pot fi aplicate.

2. În raport cu un context concret dat, care reprezintă pentru el o „realitate exterioară”, proverbul ar îndeplini, după opinia lui A.A. Potebnea, o funcție de explicare, fiind investit cu valoare de adevăr. Savantul ucrainean dă explicații detaliate cu privire la această funcție, referindu-se în mod special la fabulă, dar extrapolându-le mai sumar și la statutul proverbelor. Țelul fabulei este fixarea punctului de vedere asupra întâmplării reale particulare (A), prin compararea ei cu o altă asemenea întâmplare particulară povestită în fabula (B), unde (A) = subiectul psihologic, iar (B) = predicatul psihologic. Explicarea primei întâmplări particulare (A) se atinge, astfel că din ea se disting sau se subliniază numai acele trăsături care se află în concordanță cu (B), deci cu fabula însăși.⁵

Pentru a fi realizată, funcția de explicare a fabulei (proverbului) implică, deci, în mod obligatoriu conexiunea celor doi termeni; în caz contrar, „explicantul” nu-și exercită sensul și are el însuși nevoie de explicație.

Când este spusă, deci legată de faptul la care se referă, fabula nu necesită ea însăși explicații; dacă este ruptă, însă, de obiectul la care se aplică (cum se întâmplă în colecții), se resimte nevoia clarificării faptelor la care se referă.

Această clarificare se poate face în trei moduri:

– narațiunea inclusă în fabulă este explicată prin altă narațiune, destul de particulară;

- este explicată printr-o situație generală cunoscută, la care fabula poate fi aplicată; uneori, acest fapt general încheie narațiunea (mai rar o începe), printr-un enunț cu caracter de morală;
- povestitorul apelează la ambele posibilități.⁶

Aceste cerințe se impun, de regulă, și în alcătuirea colecțiilor de proverbe. Pentru a lămuri funcția și sensul proverbelor antice, Erasmus din Rotterdam a recurs frecvent la povestiri, anecdote, apoftegme, glume. Prin aceste succesive adaosuri lămuritoare, *Adagiile* au devenit, de la o ediție la alta, o colecție bogată de anecdote foarte variate. Tot ceea ce în proverb a fost schițat în mod general, prin comparație cu un material corespunzător, de pildă anecdotic, a căpătat o explicație istorică; proverbele care nu puteau fi înțelese au căpătat sens deplin numai prin îmbinarea cu termenul care le era propriu, reprezentat prin anecdote corespunzătoare.

Pentru îndeplinirea acestei cerințe, Iuliu Zanne adoptă o metodă de lucru care stă la baza organizării voluminoasei sale colecții:

- transcrierea proverbului (cu variante);
- citarea locurilor în care apare;
- explicarea sensului sau a schimbărilor lui;
- citate care îl conțin sau istorioare care îl ilustrează.

După paremiologul polonez Krzyanowski, proverbul trebuie în mod obligatoriu explicat numai atunci când a ieșit din memoria folclorică (nu mai e funcțional), fiind conservat numai în colecții.⁷

De multe ori, însă, explicația este inclusă, prin variante, în însăși microstructura semantică a expresiei paremiologice, prin completări motivatoare care fac trecerea la contextul funcțional. Se poate spune că, în aceste cazuri, proverbele asimilează un element de context funcțional, limitându-și, în variantele respective, câmpul semnificativ, deci clasa de contexte concrete la care pot fi aplicate.

Proverbul *Nu lăsa lucrul de azi pe mâine*, de exemplu, apare, în unele variante, cu completări care îl motivează, întărindu-i autoritatea și valoarea de normă: „Nu lăsa lucrul de azi pe mâine / *Că nu mai nojești* (= aduni) *pâine*”. Surplusul de semnificație, în această formulă, este determinat de apropierea mai pregnantă a proverbului de mentalitatea țaranului legat de munca câmpului, pentru care pâinea devine un simbol al existenței. Acest lucru implică, însă, și o limitare a categoriei de contexte la care poate fi aplicat. Sensul normativ pe care proverbul îl pune în valoare se

corelează apoi cu constatări care îl motivează, subliniind consecințele dezastruoase ale delăsării. În felul acesta, în jurul unei idei sau atitudinii generale, care funcționează ca un nucleu, se concentrează un număr mai mare sau mai mic de proverbe apropiate ca sens, dar diferențiate prin elementele de experiență concretă la care apelează. Iată, de exemplu, câteva proverbe care explică de ce nu e bine să lași lucrul de azi pe mâine: *Lași vreun lucru pe mâine, / Vezi că tot așa rămâne* (este subliniată stagnarea); *Zăbava / strică treaba* (este subliniat un pericol mai mare, pentru că și ce ai apucat să faci se deteriorează prin lipsă de stăruință); *Cu cât te lași, / Cu-atât te lasă* (pericolul cel mai mare, pentru că amânarea se repetă, devine obișnuință și deformează însuși caracterul omului).

În uzul curent, relația „explicativă” a proverbului cu un context funcțional este o relație organică (nu creată experimental, precum în colecții), și se pare că, la unele populații arhaice, proverbele erau nu însoțite *de*, ci componente *ale* unor discursuri (mitice) care le stabileau sensul în mod implicit și le confereau autoritatea.

El. Finbert, autor al unei colecții de proverbe malgașe, nota că, la această populație, în provinciile unde societățile nu erau încă transformate (sub acțiune colonială), continuau să subziste proverbele vechi, purtând autoritatea strămoșilor care le-au acceptat; ele încheiau povestirile – constituind, deci, fraza care închidea orice discuție. În cursul evoluției care i-a făcut să se diferențieze de alți malgași, membrii populației *merina* (din centrul insulei) au început, însă, să inventeze proverbe; acestea nu mai erau legate de o povestire pe care, în mod logic, ar fi trebuit s-o evoce: ele devin astfel „ele însele”, fabule având valoarea lor proprie.

Ele fac aluzie uneori la realitate, adesea simbolismul lor fiind legat de viață; este semnificativ faptul că aceste proverbe ale populației *merina* erau mai numeroase decât cele conservate de celelalte populații malgașe, mai puțin evolute.⁸

Cercetări efectuate ulterior la aceeași populație confirmă, însă, că această legătură cu „realitatea” nu este chiar facultativă, în orice caz nu este numai un „uneori”, așa cum a crezut Finbert. Astfel, J. Paulhan notează un adagiu malgaș care constată că un orfan nu este înțeles când spune ceva, oricât de juste ar fi afirmațiile pe care le face; aceasta pentru că el este privat de siguranța pe care o dă

afecțiunea părinților. Când Paulhan cere sensul unui proverb, i se răspunde cu întrebări: Dar de unde l-ai auzit? Despre ce este vorba? „Astfel, pentru a da sens proverbului, trebuie mai întâi să-l situezi, să-l anturezi cu aceleași cuvinte despre care a fost vorba în discuție. În afara acestor raporturi, el se refuză înțelegerii.”⁹

Pe baza acestei „analize de caz”, H. Meschonnic își argumentează concluzia că există o interacțiune reciprocă a limbajului cu situarea interlocutorului. Paradoxal, spune el, în proverb nu este vorba de înțelepciune (un concept frecvent utilizat în definirea lui; El. Finbert își intitulase colecția *Sagesse malgache*), ci de un adevăr specific al discursului, care nu este formă. Proverbul, ca și poemul, este o activitate de limbaj, un act de discurs al cărui referent este enunțiatorul și re-enunțiatorul în raportul lor cu o situație. De aceea, înțelepciunea nu este suficientă pentru a descrie nici ce este, nici ce face proverbul; un proverb se înscrie într-o situație și înscrie în el, prin fixitatea formei sale, această situație, fapt care îl particularizează în raport cu alte activități ale discursului care sunt doar înscrise în situația lor. Proverbul este frază și a-l separa de funcția lui înseamnă a trece la contra-proverb, la contra-limbaj. Simplul fapt că *este repetat*, aproape neschimbat (sintaxa lui poate fi, însă, modernizată), precum și intonația sa fac din el un *hors-texte dans le texte*.¹⁰

Acest *hors-texte* este interpretat de Sanda Golopenția în termenii unui dublu hiat, care implică o discrepanță între proverb și context. Referindu-se la proverbele de tipul: *Omul e om; Slujba-i slujbă, / Drujba-i drujbă; Șofranul nu-i păsulă; Nici nora – fată / Nici soacra – mamă*, autoarea observă că acestea nu pot apărea ca replici într-un discurs lingvistic autonom, care nu se referă la un dialog anterior; fără un dialog prealabil (în planul altui limbaj), este de neconceput ca un vorbitor să-i adreseze unui interlocutor una dintre aceste replici. Proverbele de acest tip nu se inserează în contextul lingvistic, pentru că între replica-răspuns și o eventuală replică anterioară există un *hiat semantic*, care dublează *hiatul semiotic* de limbaje: replica anterioară se situează exclusiv și neambiguu în limbajul limbii române, în timp ce proverbul este o „replică” polivalentă în limbă, în ethos și în semiotica generală. Proverbele menționate au o poziție finală relativă, în măsura în care, chiar dacă nu încheie întreaga discuție, încheie subiectul de

discuție respectiv. Welerismul, foarte răspândit în culturile germană și engleză, s-ar întemeia structural pe sublinierea discrepantei proverb/context.¹¹

La aceste observații se poate face contra-observația că hiatul semantic, în sensul menționat, nu reprezintă o situație de neinserare în context, ci, dimpotrivă, constituie o formă specială de inserare, marcată frecvent (dar nu obligatoriu) și prin formule de introducere, iar caracterul polivalent al replicii-proverb ține de raportarea lui la un context generic.

Explicând relația dintre faptul particular (B), reprezentat de fabulă, și faptul particular (A), reprezentat de context (explicatul), A.A. Potebnea introduce o ordine ierarhică între cei doi termeni, precizând că faptul particular – fabulă (B), *altul decât cel care este explicat* (A), reprezintă deja *un anumit gen de abstracție*. Această abstracție se constituie ca ceva ulterior, ca rezultat al comparării cu particularul contextual (A); ea rămâne, însă, strâns legată de întâmplarea povestită în fabulă (B). Imaginea fabulei găsește permanent noi și noi aplicări; eternitatea ei decurge din faptul că în așa măsură se eliberează de întâmplător și în așa măsură se leagă de el, încât foarte greu cedează schimbărilor, din faptul că e capabilă, la prima întrebuițare, să devină schema generală a fenomenelor confuze ale vieții și să le clarifice.¹²

În ceea ce privește proverbul, acest „gen de abstracție” este implicat, cum am văzut, prin raportarea contextului concret – faptul particular (A) – la un context generic. De asemenea, e de reamintit faptul că nu toate proverbele sunt formulate în termenii unui alt fapt particular (B), existând o categorie mare de expresii paremiologice enunțate în termeni mai apropiați de contextul generic. În raport cu faptul particular (B) la care este aplicat, proverbul nu îndeplinește numai / și nu întotdeauna o funcție de explicare, ci îl investește cu o anumită semnificație sau îl raportează la ea, astfel încât din relația proverb – context funcțional să reiasă o concluzie.

Rezultă din cele de mai sus că semnificația pe care proverbul, ca semn, o produce se individualizează și, ca atare, există (se manifestă) numai în raport cu contextele concrete în care acesta e utilizat (semnificația fiind obiectul perceptibil, deci concret, pe

care semnul îl desemnează). În raport cu contextul concret, proverbul îndeplinește și o funcție de *exemplificare*, în baza valorii de adevăr cu care este investit. În opinia lui Iorgu Iordan, „citarea unui proverb înseamnă recunoașterea adevărului conținut în el și, totodată, confirmarea acestui adevăr printr-un fapt nou, descoperit de vorbitor, care își manifestă astfel solidaritatea cu cei ce au făcut aceeași experiență de-a lungul veacurilor”.¹³

Prin clasificarea logico-tematică pe care o operează, din perspectivă structuralistă și semiotică, G.L. Permjakov caută esența situației (situațiilor) traduse în clișeu (proverb), pornind de la tipurile sintactice identificate în structura proverbelor. El aranjează „tipurile de situații” (sociale, psihologice etc.) după o logică a propozițiilor, care, prin cupluri binare (bine / rău, mare / mic etc.), cu transformări de forme afirmative / negative, constituie un număr delimitabil de combinații posibile. Tabloul astfel obținut ar cuprinde, după părerea autorului (ca și tabloul elementelor chimice elaborat de Mendeleev), toate formele identificate sau predictabile.¹⁴ Algoritmul, în măsura în care poate fi validat, ar face perfect previzibilă totalitatea situațiilor concrete la care proverbul poate fi aplicat și clasificarea lor în sistem ierarhic, corespunzător invariantelor logico-semiotice (nivelul primar, generic), grupelor logico-tematice (al doilea nivel de clasificare), tipurilor și subtipurilor constructive (nivelele trei, patru) și transformărilor posibile.

H. Meschonnic constată, însă, o dublă contradicție în alcătuirea acestui sistem taxonomic, în care proverbul e considerat ca semn:

a) situația determinată (semnificatul) este considerată ca invariantă (situația-tip), iar proverbul (semnificantul) ca variabil; ce unitate poate fi, însă, acest semn în care situațiile, deși invariante, variază prin figura lor exterioară la infinit și, mai ales, care este unitatea lingvisticului cu extralingvisticul? Diferențele dintre proverbele care au același sens nu sunt determinate de situația-tip, ci de realitățile la care proverbul se referă; dar astfel semnificatul este confundat cu referentul;

b) prin clasificarea logico-tematică preconizată, regăsim ceea ce cunoașteam deja, structura proverbelor (care nu face sens), nu înțelegem nimic despre funcția și funcționarea lor; taxonomia

logică nu descrie decât aranjamentul distribuțional al enunțului, ignoră activitatea semnificațiilor (nu mai sunt clasificate proverbe, ci situații).¹⁵

Prima contradicție imputată sistemului este falsă și rezultă dintr-o neînțelegere a construcției logice propuse de Permjakov, care reprezintă o aplicare pe deplin corectă a definiției semnului lingvistic în concepția lui Saussure. Proverbul, ca semnificant, este constituit din *realii* (figuri exterioare), diferite de la o limbă la alta sau chiar în interiorul aceleiași limbi, dar are un semnificat unic, care este situația-tip, și nu situația concretă (referentul) la care proverbul poate fi aplicat, așa cum semnul lingvistic presupune o structură sonoră care variază de la o limbă la alta sau în interiorul aceleiași limbi (sinonimie) în raport cu un semnificat comun.

S-ar putea imagina, pe această bază, un model fundamental al relațiilor de ordonare și subordonare între contextul generic, expresia paremiologică propriu-zisă și contextul funcțional, considerând:

1	2	3	4	5
Nivelul de clasificare	logico-semiotic	logico-tematic	realii (figuri exterioare = expresii)	funcțional (contexte concrete)
Aspectul cantitativ	patru modele	mulțime finită	mulțime teoretic finită	mulțime indefinită, nelimitată
Aspectul calitativ	invariabile	limitat variabilă și predictabilă	variabilă previzibilă	cu elemente previzibile; ocurența spontană și efemeră

Între coloanele 3 și 4 pot fi prevăzute și alte cel puțin trei nivele, cu determinări cantitative și calitative proprii, considerate de Permjakov *tipuri constructive*, *subtipuri constructive* și *transformări*.

Cea de-a doua obiecție a lui Meschonnic își pierde efectul dacă redefinim proverbele nu ca semne ale unor situații generale tip (cf. Permjakov), ci ca semne ale unor experimente sociale (umane).¹⁶ Este implicată, prin această definiție, și funcția formativă, educativă, a proverbilor, frecvent subliniată în cercetări mai vechi sau mai noi, uneori însă negată categoric. Funcția

educativă poate fi concepută și într-un sens foarte larg („înțelepciune” transmisă din generație în generație), dar și într-un sens mai restrâns, ca funcție de „control” (despre care am mai vorbit), ce implică în mod special proverbele cu caracter prescriptiv, normativ.

În colectivitățile rurale tradiționale, repertoriul de proverbe deținut a constituit unul dintre elementele fundamentale, alături de alte categorii ale literaturii și culturii orale, prin care mediul social acționa formativ asupra individului, transmițându-i o experiență verificată și confirmată de generații întregi. Fiind folosită, în limbaj, în contextul unor experiențe individuale (sau de grup), funcția formativă și integratoare a proverbelor este potențată de faptul că ele transmit, în momentul experienței directe, rezultatele unei experiențe sociale. În raport cu momentul (situația) transmiterii experienței sociale (umane) către individ (grup), proverbele funcționează ca modele care mediază experiența socială și cea individuală, având o valoare de cunoaștere (înțelegere a lumii) sau normativă.

S-ar putea estima, în cadrul unui repertoriu paremiologic tradițional, funcționarea unor sisteme normative, care ar putea fi considerate, alături de alte categorii de fapte, în cadrul unei tipologii funcționale a proverbelor.

Negând opinia lui F. Seiler privind caracterul didactic al proverbelor, A. Jolles demonstrează că locuțiunea (în sens de proverb) nu este didactică (nu are, deci, valoare educativă, formativă, cum am menționat mai sus), nu în sensul că experiența nu poate fi învățată, ci în sensul că nu este concepută ca un lucru din care trebuie trasă o lecție; fiecare realitate didactică e un debut, baza unei construcții mai vaste, în timp ce, în locuțiune, experiența este o concluzie. Absența sensului moral se explică prin faptul că empirismul ignoră moralul.¹⁷ Prin caracterul lor concluziv, ca și enigma și mitul, ar fi o tentativă de a pune lumea în ordine.¹⁸ În această idee se înscrie și opinia lui Jolles că „utilizarea proverbului se face ori de câte ori clasăm (ordonăm) o experiență; o *arhivăm* fără să o abolim în ea însăși.

De asemenea, A. Jolles consideră că în relația proverb/context nu se înlocuiește un concept cu altul: în *Trebuie să bați fierul cât e*

cald (în loc de „trebuie să apuci ocazia când ea se prezintă”), nu se compară ocazia cu bucata de fier, nici mâna care apucă cu ciocanul care bate. Aceasta este formula care țâșnește plecând de la un adevăr constatat de mult și care, în momentul în care redevine experiență, îi retrage posibilitatea de a deveni abstracție și îl retrimite la universul empiric.¹⁹

Această ipoteză a lui Jolles este infirmată, nu prin atac direct, în multe dintre cercetările mai noi, care scot în evidență relația de izomorfism și interacțiunea dintre proverb și contextul funcțional în care este utilizat, precum și calitățile suplimentare pe care acest context le acumulează prin inserarea proverbului.

Considerând proverbul ca activitate a discursului, în care sensul nu este separat de modul de a semnifica, în și printr-o semnificație, Meschonnic precizează că el fixează un *hors-langage* printr-o „motivație mutuală (ritmică, prozodică, sintactică, lexicală) a elementelor limbajului”.²⁰

Paul Zumthor explică mai detaliat aceste relații, printr-o analiză complexă de caz. El se referă la *Proverbes au vilain*, cel mai vechi text paremiologic francez, care cuprinde 285 de proverbe precedate de o sextină, în formă relativ elaborată, conținând o scurtă povestire cu caracter *indeterminat* (subiectul gramatical este *chacun, on, celui qui, nul* sau un *je* prezentativ ca din afara discursului: *je vois/sais que...*). Proverbul, apărând ca al șaptelea rând, explică sensul povestirii și este urmat de formula *ce dit li vilains* – referindu-se la uz; el este neritmat și nu este redus la măsura versului, dar „închide, ritmic și fonic, discursul”.

Efectul explicativ este observabil la două niveluri: sintactic sau figurativ. În primul caz, subiectul proverbului nu trimite la același actant indeterminat al povestirii, ci este asumat de o structură retorică marcată, la care este raportată predicția; el este exprimat fie printr-un termen abstract, fie printr-un termen concret (la gradul zero al concretizării). În primul caz, proverbul generalizează referința, operează o transformare de la indefinit la universal, de la anecdotic la axiomatic. În al doilea caz, structura binară a unităților textului comportă soluții posibile, raportul dintre proverb și narațiune (contextul funcțional) putând fi *comparativ* (proverbul confirmă conținutul povestirii), *metaforic* (proverbul confirmă conținutul povestirii, dar îl transpune într-un alt registru,

deci confirmarea prin analogie), sau *ironic* (proverbul inversează conținutul povestirii). Indiferent de manieră, proverbul *subsumează* conținutul versurilor care îl precedă și îl confirmă cu un „adevăr”: o propoziție virtual universală, în mod fictiv admisă ca nefalsificatoare.

Autorul subliniază faptul că această tehnică compozițională, de încheiere a unui text cu un proverb, devenise în secolul XV francez o modă, mai ales la retoric, dar îi atribuie un caracter mai general: încorporat într-un text, proverbul reproduce analogic procesul prin care, în grupurile umane arhaice, aforismele înțelepte ale bătrânilor informau gândirea personală, menținând-o într-o perspectivă stabilă, reducând sau diminuând divergențele.

Poziția finală a proverbului în discurs (discuție), căreia Sanda Golopenția îi atribuia un caracter relativ și pe care o raporta la un tip limitat de proverbe, este ridicată de Paul Zumthor la prestigiul unui statut optim, cu implicații profunde asupra modului lui de funcționare. Epifonemul ar constitui, după părerea sa, modul de întrebuintare opțională a proverbului; grație lui, faptul particular al discursului se regăsește asumat într-o modalitate sentențioasă: finitul prin infinit. Dar „infinitul proverbial”, spre deosebire de cel al sentinței, este, odată integrat textului, prezent în acesta ca un *hors-texte*, ca *parole concrète*; el nu se confundă cu universul, ci i se conturează aptitudinea de a întâmpina finitul, de a-l degaja cert de constrângerile temporale cele mai aparente, fără a i se răpi în întregime actualitatea.

Text și *hors-texte*, punct de inserție în discurs a cunoașterii comune a colectivității pentru care se rostește, proverbul implică o instituție socială, care implică la rândul ei o situație de enunțare convențional definită. Funcția „pragmatică” a proverbului (în sens semiotic) *determină astfel funcția întregului text care îl încoronează*. Proverbul fixează o strategie a discursului; el funcționează ca un *embrayeur*, referind în mod expres textul la intertext, integrându-l în mod manifest pe unul în celălalt. Proverbul ajunge să devină un fel de model, forma indiscutabilă și abstractă a textului precedent.²¹

Într-un context similar de idei, care conferă proverbului autoritatea unui *model* în raport cu discursul (contextul lui funcțional), se înscrie și efectul lui arhaizant, subliniat cu

pregnanță de Greimas: „Formularea arhaizantă a proverbelor și dictoanelor intercalate în lanțul discursului actual le trimite [...] la un trecut nedeterminat”, conferindu-le un fel de „autoritate care ține de înțelepciunea bătrânilor”. Acest caracter ar constitui „o scoatere din timp” a semnificațiilor lor, procedeu comparabil cu formula „a fost odată” din povești, destinată „să situeze în vremea zeilor și a eroilor adevărurile dezvăluite în povestire”. Paradoxal, punerea în evidență a locului „inșolit pe care-l ocupă proverbul sau dictonul în discurs” este realizată prin indicativul prezent, devenit „timpul anistoric prin excelență, care ajută să se exprime sub forma unor simple constatări *adevăruri eterne*, și prin imperativ, care „înstituie o reglementare în afara timpului”, asigurând „permanența *unei ordini morale fără variații*”.²²

Insuficient fundamentate pe o analiză concretă de cazuri, aceste interesante observații par să alunece în domeniul speculației. Ele privesc nu atât modul de funcționare a proverbelor în actele concrete de comunicare („lanțul discursului actual”), ci poziția lor privilegiată în raport cu sistemele generale de gândire și comportament. Am văzut și vom mai vedea că proverbele nu exprimă numai adevăruri eterne sau o ordine morală fără variații, ci și adevăruri relative sau chiar conjuncturale, admitând opinii contradictorii, respectiv o morală convenabilă omului obișnuit, recomandând „calea de mijloc”. Nici una dintre aceste constatări nu poate fi absolutizată. Ar mai fi de observat că sensul sau funcția aceluși „a fost odată” din basme este exercitată nu atât de proverb în sine, cât de formulele de inserare în context („vorba aceea” etc.), față de care proverbul are o poziție similară cu aceea a basmului însuși față de formula lui introductivă.

Opiniile lui Greimas au, însă, meritul incontestabil de a reafirma mai convingător ideile privind funcția formativă a limbajului paremiologic în societățile arhaice și tradiționale. Considerarea proverbelor ca elemente de argumentație deschide o nouă perspectivă în înțelegerea relațiilor lor cu contextul funcțional, în care accentul cade pe cerințele și calitatea auditoriului (deci, pe calitatea contextului funcțional). După Perelman și Olbrechts-Tyteca, argumentația vizează o adeziune spirituală, un contact intelectual între vorbitor și auditor, realizarea unei comunicări de spirit afective, care necesită acordul

inițial asupra acestei comuniuni (fiindcă auditoriul este cel pe care vorbitorul vrea să-l influențeze prin argumentația sa). Pentru realizarea comuniunii, se impun condiții precum: (a) existența unui limbaj comun și a unei tehnici care să permită comunicarea; (b) adeziunea, consimțământul și concursul interlocutorului.

Auditoriul, care este o construcție mai mult sau mai puțin sistematică, determină calitatea argumentării și comportamentul autorului, pentru că impune adaptarea comunicării la condiționarea ei. Perelman și Olbrechts-Tyteca disting trei tipuri de auditoriu: universal, interlocutorul, subiectul însuși – în funcție de care argumentația trebuie să fie rațională, respectiv, persuasivă.

Argumentația adresată auditoriului universal trebuie să-l convingă pe acesta de caracterul constrângător al rațiunilor furnizate, de evidența lor, de valabilitatea lor absolută și atemporală, independentă de contingențele locale sau istorice, deci argumentația are un caracter universal. Pentru auditoriul particular (interlocutorul), argumentația persuasivă are, în schimb, o valoare mai mare decât convingerea. Argumentația, rațională sau persuasivă, funcționează numai în măsura în care se realizează contactul vorbitor-auditor prin elementele comune de limbaj (consens) care o face explicită.²³

În cazul utilizării proverbelor, limbajul comun și acordul inițial sunt realizate prin consensul colectiv instituit de tradiție, dar și prin autoritatea cărții. *Floarea darurilor*, „carte foarte frumoasă și de folos fieștecărui creștin care vrea să se îmbogățească pe sine cu bunătăți”, folosește, de fapt, proverbele și mai ales maximele, în cele 35 de capitole despre virtuți și vicii, ca element de argumentare. Nerecunoașterea de către interlocutor a izomorfismului proverb/ context poate însemna un eșec înregistrat de locutor, sau o lipsă de competență din partea interlocutorului. Performerul propune acest izomorfism prin însăși utilizarea proverbului, interlocutorul îl acceptă sau nu, în mod deliberat, sau nu-l realizează. Cu alte cuvinte, cineva bate șaua, iapa pricepe sau nu.

Prin funcțiile pe care le îndeplinesc în context și, respectiv, prin funcțiile și calitățile suplimentare pe care însuși contextul concret și le asumă, între cei doi termeni (proverb/context funcțional) se instituie relații ierarhice interschimbabile. Aceasta înseamnă că, prin folosirea unui proverb într-un act concret de comunicare, acesta, devenit contextul funcțional al proverbului,

capătă o calitate nouă, și invers, calitatea contextului funcțional influențează și calitatea expresiei paremiologice. Valoarea nouă, sau plusul valoric al contextului funcțional față de restul discursului este realizată nu numai prin plusul de semnificație pe care proverbul i-l conferă, prin generalizarea elementelor lui semnificative, la care se adaugă aportul de valoare stilistică, ci și prin conectarea segmentului respectiv la întreg complexul de relații contextuale despre care am vorbit, implicând aportul contextelor genetice și generice.

Superioritatea proverbului față de contextul său funcțional este asigurată în primul rând de însăși relativa lui stabilitate, aspect remarcat de Potebnea în legătură cu fabula: „Înfățișarea fabulei și, în general, imaginile poetice sunt predicate stabile față de subiecte variabile [...], explicații stabile față de explicații variabile”.²⁴ Potebnea sublinia însuși faptul că imaginea inclusă în fabulă este cu mult mai simplă și mai clară decât evenimentul pe care îl explică; pe aceste calități se bazează semnificația practică a fabulei.²⁵

Unitatea proverb/context funcțional, odată realizată, reprezintă acea „comunicativitate specială” prin care Mihai Ralea definea expresivitatea; utilizarea proverbului mărește gradul de expresivitate a contextului, apropiindu-l de propriul său nivel expresiv. La rândul lor, contextele funcționale largesc, în grade diferite, câmpul semnificativ al proverbului, prin raportarea în fiecare caz la o nouă experiență; prin variabilitatea lor nelimitată (teoretic), contextele funcționale determină, în sistem progresiv, pluralitatea de sensuri a expresiei paremiologice; uneori, un fapt particular calitativ nou, la care proverbul este aplicat aproape în mod imprevizibil, surprinzător, poate modifica substanțial sensul acestuia.

3. Din cele spuse mai sus, se poate constata că studiile paremiologice s-au mulțumit să consemneze în mod constant existența și importanța unui context concret la care proverbul este raportat, insistând asupra faptului că enunțarea lui este condiționată în mod obligatoriu de prezența unui astfel de context, precum și asupra rolului pe care proverbul îl îndeplinește în coordonatele lui. Mai puțin s-a insistat, cel puțin în cercetările românești, asupra caracterului și calității acestor contexte funcționale, asupra

relațiilor specifice dintre ele și expresiile paremiologice pe care le integrează, pe baza analizei unui număr suficient de cazuri concrete. Accentul s-a pus mai mult pe rolul pe care proverbul însuși îl îndeplinește în cadrul acestor contexte, pe funcția lui generalizatoare, de explicare, de argumentare, educativă, de fixare, transmitere și impunere a unor precepte morale, juridice sau religioase și, mai ales, pe rolul lui expresiv, stilistic.

Considerarea proverbului ca semn face posibilă analiza dintr-o dublă perspectivă:

(a) studiul intern al structurilor sale (deci organizarea micro-contextuală);

(b) studiul extern al articulațiilor lui (deci relația proverb/context funcțional, care constituie obiectul capitolului de față).

Relațiile macrocontextuale ale proverbului, sensurile și modul lui de funcționare au fost estimate, de regulă, prin deducții sau intuiții fundamentate, cum s-a văzut, pe studiul intern al micro-structurilor sale. Cele câteva analize de caz pe care le-am semnalat nu abordează acte concrete de comunicare, ci elaborate de colecții care au, am putea spune, valoarea unui experiment.

Această situație se datorează în mare parte faptului că, la nivel folcloric, textele înregistrate și, mai ales, publicate, oferă prea puțin material pentru astfel de exegeze, folcloristul fiind obligat să se limiteze practic la textele dialectale și la foarte puținele colecții de proză populară în care textele sunt transcrise după înregistrări sonore, redând mai fidel stilul autentic al povestitorului.

Din analizele efectuate, s-a constatat, însă, că proverbele și zicătorile apar foarte rar în textele dialectale înregistrate de lingviști. Cezar Tabarcea face această observație referindu-se la antologia de texte *Graiul din zona „Porțile de Fier”* (București, 1967), în care, după o cercetare atentă, identifică cu dificultate cinci-șase proverbe la un volum de 308 pagini.²⁶ Aceeași constatare am făcut-o și noi, examinând la fel de atent primele două volume ale antologiei *Texte dialectale. Muntenia* (București, Editura Academiei, I – 1973; II – 1975), în care am identificat 17 proverbe, 9 zicători și 17 formule de tip proverbial la 50 de informatori dintr-un total de 503 chestionați, textele înregistrate însumând 474 + 905 (deci 1.379) pagini.

S-ar putea presupune că o asemenea situație este determinată de stilul textelor înregistrate, majoritatea lor reprezentând stilul popular non-artistic, în care mijloacele expresive sunt solicitate de obicei mai rar. Pentru a aprecia frecvența mijloacelor expresive în limbajul popular, ar trebui să ne adresăm, deci, textelor aparținând stilului artistic, dar la subdiviziunea proză nu ne putem referi doar la speciile folclorice moștenite, ci și la alte forme de manifestare cu intenție artistică, dintre care cea mai frecventă pare să fie nararea unei întâmplări, de obicei cu caracter autobiografic.

Ovidiu Bârlea observă, însă, că și povestitorii populari folosesc incidental un proverb sau o zicătoare; exceptând „câteva snoave sau legende care au drept obiect explicarea [...] unui proverb (*Așa cap, așa căciulă; Mânia de azi las-o pe mâine* etc.)”, el identifică în „paginile întregi ale unei antologii” numai două proverbe: „Nu ie cu lopata, și ie cu judecata! Cu-ncetu, cu-ncetu să face oțătu”.²⁷ Constatări similare am făcut și noi examinând colecția publicată de O. Păun și S. Angelescu sub titlul *Folclor din Dâmbovița* (Universitatea din București, 1981), în care, la un volum de 362 de pagini cuprinzând 33 de basme, am identificat două proverbe și trei zicători (exceptând situațiile consemnate în capitolul privind contextul genetic al proverbelor).

Fenomenul poate fi explicat parțial printr-o sărăcire relativ recentă a limbajului popular, inclusiv a celui expresiv, de enunțuri proverbiale, pentru că în corpusuri mai vechi de texte acestea apar cu o frecvență ceva mai mare. În *Graiul nostru* (vol. I, II, București, 1906-1907), la cca 300 de pagini de texte în proză, culese din toate zonele locuite de români, au fost identificate 34 de proverbe, 19 zicători și 4 expresii cu statut paremiologic incert.

Fenomenul de sărăcire a limbajului paremiologic poate fi confirmat nu numai prin compararea statistică a unor corpusuri mai vechi de texte cu cele de dată relativ recentă, ci și prin identificarea unui „defect expresiv” pe care l-am întâlnit cu o frecvență semnificativă în textele înregistrate în ultimele decenii ale secolului trecut. Subiecții rămân cu un fel de „tic verbal”, utilizând formula tradițională de introducere a unui proverb în context, fără a enunța, însă, și proverbul aparent anunțat. Se poate vorbi, în acest caz, de *contexte funcționale vidate de proverb*. În *Texte dialectale. Muntenia*, vol. I, II, am identificat 26 de asemenea situații,

dintre care opt la un singur vorbitor: Bănică A. Ion, de 67 de ani, nu a urmat școală, a fost muncitor forestier, s-a deplasat în multe zone [...], excelent povestitor, expunere cursivă însoțită de numeroase gesturi. Vorbitorul a avut probabil deprinderea de a utiliza expresii paremiologice (experiența de viață și calitatea expresiei – cursivitate, bun povestitor ar fi o mărturie); dar și-a pierdut această deprindere, rămânând numai cu ticul verbal; în patru pagini de text, el nu enunță nici un proverb sau alte expresii de rezonanță paremiologică, dar le anunță în lipsa, am spune totală, a unor elemente de stil sentențios. Este semnificativ faptul că ticul verbal apare numai în relatări de întâmplări trăite (experiență personală), dar este absent în relatările despre originea satului:

„...s-au dus iei / au făcu nuntă / acolo / au petrecut / acuma băeatu-ăla i-a plăcut pă fată / fata *vorba ăluia* făcută bine / i-a plăcut pă fată” (I, 23);

„...iele nu / pune mâna pe cai / înhamă / fuge / la câmp / gospodărie / cum era atunci / *vorba ăluia* / acum sunt în colectiv...” (I, 23);

„...noi am dormit / osteniz după drum / ca să vii / *vorba ăluia* pă drum... / după ce... ne-am culcat am hi dormit ce-am hi dormit / ... / ne duceam... / ieream gherlani ieream / da ieream țepeni / *vorba ăluia* / pusăsarăm mâna pă... porg... / ... / am mai dormit noi / nuaptea mare dă tuamnă / *vorba ăluia* / dimineața ne școală unchiașu...” (I, 31).

În *Folclor din Dâmbovița*, am identificat acest aspect într-un singur basm. Înainte de a muri, o preoteasă îi cere preotului să-și caute, pentru recăsătorire, o altă preoteasă, care să semene cu ea: „Hee, a murit prioteasa. S-a dus. Fetița (preotesei), *vorba aia*, era mică, doișpe ani, la școală”. Negăsind altă femeie care să semene cu prima nevastă, popa își pune în cap să se însoare cu propria lui fiică. Aceasta fuge într-o pădure, unde este găsită de un fecior de împărat, care se însoară cu ea: „A luat-o fecioru’ dă-mpărat. A luat-o la casili lui, la castelu’ lui. A luat-o acolo, *vorba aia*, a venit timpu’ nu știu ce, a stat cu ea, a rămas însărcinată” (p. 286, 287).

Degradarea performanței în utilizarea limbajului paremiologic este atestată și de situațiile în care locutorul plasează un proverb sau o zicătoare într-un context care-i videază sensul parabolic și, deci, funcția proverbială, cum se întâmplă, de exemplu, în următorul segment extras dintr-un basm: „Zmeii, cum

o ajuns la locul lor, s-o băgat în stâncile acelea. Paroliță o poposit pe-un deal; o pus crăcile cum trebuie, o așezat ceainu pe foc, adică o pus de mămăligă. Flămânzise ș-avea de gând să-și puie pânțelele la cale” (Al. Vasiliu, p. 388)

Este evident faptul că povestitorul plasează o „zicătoare” cu încărcătură parabolică într-un context care o retrimite la semnificații strict denotative. A doua expresie subliniată, înregistrată și ea ca zicătoare, își conservă acest caracter, având, însă, un termen (de bază) conexas denotativ în context („pânțele”).

Sărăcia de proverbe în „textele” dialectale poate fi explicată, însă, și prin cauze ce țin de natura colecțiilor care le conțin, de criteriile care stau la baza alcătuirii lor și de intențiile cercetătorului.

Textele dialectale înregistrate de la un informator sunt în general scurte, uneori chiar foarte scurte, iar criteriile de selectare a informatorilor sunt strict determinate de intenția cercetătorului de a înregistra aspecte specifice graiului respectiv, mai ales în ceea ce privește particularitățile fonetice și lexicale, elementele de expresivitate rămânând pe un plan cu totul secundar. Din cauza aceasta, informatorul nu-și poate etala mai consistent calitățile stilului său comunicativ și mai ales capacitatea de a recurge la mijloace expresive. Am semnalat în capitole anterioare ale acestei lucrări, referindu-ne la *Texte dialectale. Muntenia*, existența unor informatori care dispun de calități deosebite, folosind scurtele caracterizări alcătuite de cercetători (povestește foarte colorat, dar concis; bună povestitoare; foarte vorbăreță și plină de vervă; deosebit de vioaie, povestește cu multă pasiune și afectivitate), comparativ cu informatori la care se indică numai vârsta și situația școlară. Am semnalat, de asemenea, cazuri de informatori cu o densitate relativ mare de expresii spontane de tip paremiologic la o cantitate foarte redusă de text. Asemenea situații, de genul cărora vom semnala în continuare și în prezentul capitol, ne permit să considerăm că, așa cum se întâmplă și în cazul altor specii folclorice, nu toți vorbitorii sunt înzestrați cu „competența” de a utiliza expresii paremiologice, existând și pentru această categorie indivizi mai dotați, mai buni cunoscători ai repertoriului ei și cu o capacitate mai mare de a le utiliza în actele concrete de

comunicare (sau în contexte concrete situaționale neverbalizate) – manifestând, deci, o anumită predilecție în acest sens. După cum pentru performarea poeziei rituale, pentru cântecul epic, pentru basmul fantastic etc. pot fi identificați interpreți dotați, aproape specializați (bocitoarele, bunii povestitori de basme, lăutarii etc.), care se detașează prin talent și o anumită măiestrie de comunitatea folclorică, mai ales rurală, în mediul căreia trăiesc și se manifestă, au putut exista și mai există (poate în proporții mai reduse) buni performeri ai limbajului paremiologic, pricepuți în a enunța un proverb (sau o zicătoare) în momentul cel mai potrivit cu semnificația sa. Or, cercetări sistematice pentru depistarea și examinarea unor astfel de performeri nu s-au făcut în mod consistent.

În ceea ce privește basmul fantastic și, în parte, legenda, este de presupus că nici în formele tradiționale ale povestitului nu se recurgea frecvent la limbajul paremiologic, aceste categorii dispunând de un stil formular propriu, cu forme multiple de manifestare, a cărui utilizare restrângea esențial necesitatea povestitorului de a recurge la alte categorii de „izolări” sau formulări relativ stereotipe. Frecvența mai mare a proverbelor în unele colecții de basme, ca acelea semnate de I. Pop-Reteganul, G. Catană, I. Rădulescu-Codin etc., se datorează în mare parte unui manierism propriu culegătorilor, influențați probabil de utilizarea mai consistentă, în trecut, a proverbelor în manualele școlare, deci în activitatea didactică, dar și – mai mult decât probabil – de poveștile lui Ion Creangă, care, oricât de mare și densă ar fi substanța lor folclorică, aparțin stilului cărturăresc. Deși nu există diferențe substanțiale în ceea ce privește modul de funcționare a proverbelor între textele orale și cele aparținând creatorilor cărturari, se poate vorbi totuși de diferențe calitative, determinate de faptul că scriitorii recurg într-o modalitate mai elaborată la conexarea expresiilor paremiologice în limbajul lor narativ, față de caracterul mai spontan observabil în textele propriu-zis folclorice (orale), precum și de nivelul calitativ mai ridicat în contextele cărturărești, datorită calității mai ridicate a acestor contexte însele (aceasta nefiind, totuși, o regulă generală).

În analizele de caz care urmează, ne vom confrunta cu dificultățile pe care le-am semnalat în legătură cu definirea

proverbelor, distincția între proverbe și zicători, precum și distincția între proverbele propriu-zise și alte forme de izolări (sentințe, maxime etc.). Se pune, de asemenea, problema identificării sau non-identificării enunțului respectiv în colecțiile publicate (pentru o foarte relativă probitate), operație care comportă dificultăți datorită numărului mare al acestor colecții și, mai ales, din cauza diversității și impreciziei sistemelor de clasificare și ordonare cu care operează autorii lor. Sistemul de ordonare alfabetică, de exemplu, în funcție de prima literă cu care începe proverbul sau zicătoarea (?!), este total arbitrar, deoarece un același proverb poate fi înregistrat în variante diferite. Proverbele de tipul: „mai bine X decât Y” pot fi formulate și într-o topică inversă: „decât Y, mai bine X”, și atunci locul în ordinea alfabetică se modifică. În antologia publicată de G. Munteanu, 171 dintre proverbele de acest tip sunt trecute la litera D, iar 76 la litera M.²⁸ Și, dacă în acest caz identificarea este ușor de făcut, neexistând decât două variante, în multe alte cazuri rezolvarea este mult mai dificilă. Printre proverbele identificate de Cezar Tabarcea în *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, sunt semnalate enunțuri neatestate în colecțiile consultate decât sub altă formă: „A lucrat o viață și pleacă într-o dimineață” (după modelul: *A muncit o vară și a băut într-o seară* – Zanne, VII, 567); „Omul petrece în viață multe” (apropiat de modelul *Multe trăiește, multe pătimește*, Zanne, II, 777).²⁹ Este greu de acceptat, însă, că expresiile atestate în colecția Zanne sunt modele ale proverbelor identificate de autor în context; în primul caz, este vorba de o structură sintactică similară, dar cu diferențe sensibile de sens, iar în al doilea caz, de o relativă similitudine semantică realizată în structuri sintactice diferite. De altfel, nu e obligatoriu să punem sub semnul întrebării enunțuri cu caracter proverbial neatestate în colecții, fiind greu de presupus că totalitatea acestor colecții au epuizat repertoriul paremiologic aflat în circuitul oral, după cum se poate semnală și cazul invers, unora dintre expresiile cuprinse în colecții putându-li-se pune sub semnul întrebării calitatea de expresie proverbială.

Din motivele expuse mai sus, unele dintre cazurile pe care le vom supune examinării vor comporta un anumit grad de relativitate. Acest fapt nu ne deranjează, însă, întrucât nu ne interesează în această intenție autenticitatea proverbului ca atare,

ci calitatea contextului funcțional. Și dacă o expresie luată în discuție, neatestată în colecții, evidențiază particularități specifice expresiei proverbiale, examinarea contextului funcțional nu presupune neapărat un eșec.

Pentru analizele de caz, vom utiliza, în ceea ce privește ordinea corpusurilor de texte și tehnica de analiză, criteriile similare cu cele utilizate în capitolul III al prezentei lucrări („Contextul genetic”), cu modificările implicate de faptul că accentul va fi pus pe analiza contextului funcțional, și nu pe expresia paremiologică în sine.

În *Graiul nostru*:

(a) *Un informator din Hunedoara*, relatând un episod de basm, în care fratele cel mic se întoarce acasă și-i spune tatălui că cei doi frați mai mari au încercat să-l omoare, continuă: „...și o zâs tată-so cătă hăi tri fraț c-o visat nuapt’ea că dacă s’omoare om pă om ște leje să-i deie. O zâs, că *cap pântru cap*. Ș-atunșa l-o scos pă hălălant dȝin casă că iăi n-or știut că și hăla iar o-nviat. Și s-o dat și i-o pușcat: *cap pântru cap*” (p. 119).

Contextul funcțional este reprezentat de toate episoadele care se referă la acțiunea uzurpatorie a fraților mai mari, restabilirea statutului eroului și pedepsirea uzurpatorilor, având reflexe și în episodul referitor la eșuarea fraților mai mari în încercarea de a îndeplini misiunea eroică pe care fratele cel mic a realizat-o, determinând invidia lor.

Reflexele funcționale ale proverbului se extind, deci, asupra unei mari părți din basmul relatat (și nu povestit la nivelul de performanță al unui povestitor „specializat”). Succesiunea de episoade afectate acestui motiv, care apare în multe basme populare, nu se încheie, de regulă, printr-un proverb, în povestitul tradițional fiind frecvent actul pedepsirii prin ordalii. Utilizarea proverbului poate fi un aport al informatorului și are ca efect actualizarea sensului etic al actului de pedepsire, apropierea lui de nivelul real al vieții, opus nivelului fantastic al basmului. Această opoziție o remarcăm și în limbajul informatorului, mai apropiat de limbajul cotidian, non-artistic, față de valențele stilistice ale basmului povestit de un interpret talentat.

Contextul nemediat, în concepția lui E. Coșeriu, este marcat prin reacția verbală a împăratului, în care se îmbină forme ale stilului indirect și direct legat, implicând și elemente de context cultural mai larg (revelația prin vis a modului de acțiune, precum în cântecele epice despre Meșterul Manole), iar după enunțarea proverbului, prin relatarea propriu-zisă a acțiunii (limbajul povestitorului), încheiată cu reluarea expresiei paremiologice în chip de concluzie.

Contextul mediat se referă la toate întâmplările (episoadele) asupra cărora se extinde semnificația proverbului, implicând astfel o dimensiune relativ mare a întregului context verbal comparativ cu relatarea integrală a basmului. În raport cu sensul general al basmului fantastic, întregul context funcțional verbal al proverbului are valoare pozitivă: pedepsirea exemplară a faptei rele (în sensul: binele învinge răul). Caracterul concluziv, marcat prin repetarea proverbului în final, se limitează la acest context funcțional, răsplătirea eroului pentru faptele săvârșite nefiind relatată, ci cel mult implicată. Calitatea suplimentară a contextului funcțional, marcată prin apropierea de nivelul vieții reale, se manifestă destul de vag la nivelul limbajului, datorită faptului că basmul este relatat, și nu povestit. O detașare mai accentuată față de restul discursului este realizată prin sensul moralizator pe care l-am semnalat.

(b) *Un informator din județul Vlașca, referindu-se la relațiile dintre comunitatea rurală și proprietar, ajunge la următoarea concluzie: „Proprietaru să duce la Austria sau Merica lui, ce-i pasă de țară? Tot din spinarea noastră și noi tot de răs suntem. Vez că Românii ie ca piatra, că să sparge, dar nu să-ndoie”* (p. 161).

Contextul funcțional este reprezentat de întreaga poveste a informatorului, care reprezintă o relatare socială privind opoziția dintre boier și țărani, încheiată printr-un proverb (sau expresie de tip proverbial) cu rol concluziv. Contrastul este marcat mai puternic în contextul nemediat (întreg textul transcris), care asimilează substanțial sensul generalizator al proverbului. Generalizarea depășește, însă, limitele cadrului semnificativ proiectat de contextul funcțional, lărgindu-i considerabil câmpul semantic și realizând astfel un efect perlocuționar mai puternic. Numitorul comun context-proverb fiind „rezistența la greu”

(rău), în interiorul lui se produce o conversiune semantică de la sentimentul „amarului” („tot din spinarea noastră”) la plenitudinea eroică („să sparge, dar nu să-ndoie”), iar sentimentul de rușine este eliminat.

(c) *Un informator din județul Ialomița* povestește despre doi frați care, plecând de la părți egale de moștenire, evoluează în sensuri opuse: unul dintre ei mărește partea sa de moștenire și se îmbogățește, celălalt devine sărac. În dorința de a-l ajuta pe fratele sărac, „...fratele bogat îi pune o pungă de bani pe un pod pe unde urma să treacă; tocmai atunci celui sărac îi vine gândul să vadă cum e când treci podul cu ochii închiși! Și nu a văzut punga”. În încheierea acestui fragment, informatorul enunță o concluzie, pe care o regăsim, ca tip formular, în cântecele lirice despre noroc: „*Cine n-are norocū n-are, di când naște până moare*”.

Contextul funcțional al acestui enunț de tip proverbial îl reprezintă întreaga povestire, dar este mai puternic marcat în textul citat (context verbal nemediat), prin introducerea unui element de surpriză. Întregul context funcțional presupune și integrează, ca *univers al discursului*, ideea de destin, care poate fi pentru ființa umană bun sau rău (informatorul nu insinuează prostia ca determinând nenorocul fratelui sărac, gestul care îl îndepărtează de șansă fiind numai curiozitatea). Ideea de destin este reprezentată substanțial în gândirea folclorică românească prin conceptele de soartă și noroc, reprezentate și printr-un sistem de credințe tradiționale. Credințele și structurile imaginare care înfățișează norocul, uneori personalizat, în basme, legende, snoave și, mai ales, în cântecul liric, pot fi considerate ca reprezentând contextul cultural al expresiei subliniate, context ale cărui semnificații se interferează cu întregul context funcțional verbalizat (deci cu întreaga povestire).

(d) Tot într-o relatare pe tema relațiilor dintre boier și țărani, corelate cu opoziția prezent/trecut, *un alt informator, din județul Ialomița* spune: „Boierii dă mai'nainte... ie drept că ne bătea, da' tot iei te-ntorcea cu vorba. Aști dă az nu te bate cu bățu, da te frige cu *fapta*. Ala te bătea, da te miluia; ai dă az habar n-are de tine și de nevoile tale”.

Avem, în acest caz, un model de context funcțional care influențează structura și chiar sensul proverbului, deviindu-i

contextul generic. Enunțul din text este format probabil din două proverbe diferite (am identificat numai prima parte a expresiei, sub forma *Dumnezeu nu bate cu ciomagul*, în G.M. 3318), restructurate pe tipul „nu cu X, ci cu Y”, în care Y este reversul lui X (nu cu bățul, ci cu fapta). Modificarea substanțială constă, însă, în schimbarea subiectului primului proverb (boierul de azi, față de boierul de ieri, care te bătea cu bățul), accentul semantic căzând pe partea a doua a expresiei (te frige cu fapta); aceste modificări determină o schimbare radicală a semnificației, valoarea pozitivă a proverbului atestat devenind negativă în expresia utilizată de informator. În primul caz, contextul generic implică ideea de pedeapsă divină dreaptă (de altfel, proverbul atestat presupune și el o continuare cu un *ci*, deci altceva decât „ciomag”), în timp ce, în al doilea caz, este implicată ideea de comportament negativ atribuit noului subiect.

(e) *Un informator din județul Brăila povestește despre un călugăr fără păcate, pe care dracul îl înșală: transformat în cal, călugărul încalecă pe el, iar dracul îl înalță foarte sus și-l amenință că-i dă drumul pe pământ dacă nu acceptă un păcat. Acceptă păcatul beției și este coborât încet la o cârciumă, unde se îmbată, dă „zor” la cârciumăreasă, cârciumarul începe să-l bată, călugărul scoate cuțitul și-l omoară. „D-aici încolo – continuă informatorul – țin-te pânză să nu te rupi” (în G.M., „Ține-te, pânză, să nu te spargi” – 7469); l-a legat fedeleș și l-a dus la pușcărie. „Uite-așa: din beție ies toate năravurile” (p. 255).*

Sunt cumulate în acest scurt text două proverbe care își împart contextele funcționale. Contextul funcțional al primului proverb este numai un context nemediat și de dimensiuni foarte mici. Prin integrarea proverbului, acest scurt context potențează caracterul dramatic al întâmplărilor relatate. Al doilea proverb, plasat ca o frază concludivă a întregului discurs, se raportează la un context funcțional de dimensiuni mai mari, începând cu momentul în care călugărul acceptă, de nevoie, păcatul beției, fără a implica, însă, și contextul primului proverb. De altfel, relația enunțului final cu contextul lui funcțional este mai vagă, pentru că protagonistul acțiunii acceptă beția sub presiunea amenințărilor diavolului, iar faptul în sine se manifestă ca eveniment unic, și nu ca deprindere. Informatorul a fost, așadar, mai puțin inspirat în folosirea acestui

enunț, pentru că efectul beției nu se referă atât la năravuri (călugărul dă „zor” la cârciumăreasă), cât la „necazuri” (deznodământul dezastruos al unui eveniment unic).

(f) *Un informator din fostul județ Tecuci*, referindu-se la contrastele comportamentale dintre prezent și trecut în relațiile erotice, afirmă dezaprobator: „Acu fete mari cu părinț și cu cochii și-i țin iele și părinții lor. Li-i mintea lor așa. Fișorii să duc la armată și dacă jin nu să mai uită la iele De! *Muiera-i poale lungi și minte scurtă*” (p. 393). Este un proverb de largă circulație, aplicat aici la un context funcțional mai restrâns, privind nu comportamentul femeii în general (enunțul poate fi interpretat ca model generic), ci comportamentul erotic necontrolat, care încalcă normele tradiționale, al fetelor mari. Acest comportament, semnat în context, și nu în enunțul proverbial, aderă la un sistem universal de semnificații (universul discursului), conform cărora relațiile sexuale înainte de căsătorie (pierderea fecioriei) erau considerate un păcat grav, cu consecințe la fel de grave. Regăsim această semnificație în multe sisteme mitologice arhaice, în sistemele normative comportamentale ale multor popoare. În spațiul nostru etnic, întâlnim rezonanțe ale acestor semnificații (context cultural) în cântecele erotice, în basme (nașteri miraculoase), dar și în literatura scrisă (*Sultănica* – nuvela lui Delavrancea, și chiar poemul lui Eminescu *Călin. File din poveste*). Nu deducem de aici faptul că textul examinat, prea modest de altfel, implică relații cu acest complex cultural, dar dramele erotice de acest gen au fost puternic resimțite în sistemele tradiționale de viață rurală și dezaprobată cu vehemență. Concluzia informatorului la care ne referim este mult mai modestă.

(g) *Un informator din județul Neamț* povestește despre un fecior de boier, care, plecat la studii în străinătate, se îndrăgostește de o fată de acolo și vrea să se căsătorească cu ea. Boierul se opune categoric. Atunci „...i s-a stricat inima băietului – că iăra tare inimos; nu multă zăbavă a fost, c-a hi fost două, trii luni, și s-o atacat băietu de scârbă și-o murit. Vorba șeia: *dă dragosti dzași și mori*” (p. 439-440).

Autenticitatea enunțului final ca expresie paremiologică este confirmată de informator însuși, prin formula consacrată de

introducere. Ca model generic convențional ar putea fi considerat un segment izolat din lirica erotică: „Nici o boală nu-i mai grea / Ca dorul și dragostea” (atestat ca proverb în G.M., 5218). Contextul funcțional acoperă întregul discurs narativ, modest (mai mult relatare decât povestire), intensitatea semnificației proverbului asupra lui fiind gradată și crescând după refuzul categoric al boierului. Contextul generic integrează elemente puternice de context cultural, relația semantică dragoste-boală, cu sau fără consecința „moarte”, reprezentând un sistem imaginar asociativ de largă circulație universală, care cunoaște, sub forme diverse, o frecvență apreciabilă și în folclorul românesc. În afara contextelor lirice, pot fi considerate în acest sens și legendele despre metamorfozarea în plante a fetelor pământene, fie ele și fiice de împărat, care aspiră la dragostea astrului suprem, soarele, tinzând astfel să-și depășească condiția umană (metamorfoza reprezintă aici o alegorie a morții), dar și în basmele în care fătul refuză nașterea înainte de a i se promite ca soție o fată fabuloasă prin frumusețea, dar și prin incertitudinea existenței ei. Asumarea acestor aspecte contextuale de către contextul funcțional depinde și de calitatea locutorului, dar mai ales de calitatea interlocutorului, de cantitatea valorilor culturale sedimentate în memoria lui folclorică.

(h) *Un informator din Suceava încheie o relatare etnografică despre „Vergelu” cu următoarea constatare: „După și s-o fârșit Verželu sî pun pi băuti și pi giucati să mai triaci din năduhurile omului și să duși. Amu fiicari-ș aduși-aminti di vorba șeia: Șeli buni să s-aduni, șeli răli să sî speli”.*

Contextul funcțional verbal implică întreaga descriere a acestui obicei foarte vechi, a cărui desfășurare prilejuiește blesteme ale fetelor rămase nemăritate la adresa flăcăilor care nu și-au respectat promisiunile sau nu au răspuns dorințelor lor maritale, „șeli răli” referindu-se la mobilurile răfuielilor dintre parteneri, dar este extins și prin cuprinderea unor elemente de context extraverbal, „șeli bune” referindu-se în mare parte la fapte și relații anterioare desfășurării obiceiului.

Calitatea suplimentară a contextului funcțional, verbal și non-verbal, constă în restituirea prestigiului tradițional al obiceiului

descrie, într-un discurs mai amplu, în care informatorul se plânge că „s-au stricat obiceiurile” și atribuie acestui fenomen de degradare consecințe dezastruoase.

Pentru un ins nefolcloric, semnificațiile întregului discurs, și mai ales relația dintre nivelul mai ridicat de generalitate al proverbului în raport cu dimensiunile semantice mai limitate ale contextului funcțional, reprezintă un mesaj închis, dificil pentru înțelegerea de profunzime la care poate ajunge numai insul folcloric, atât ca bun cunoscător al sistemului de obiceiuri tradiționale, cât și în calitate de martor la procesele de degradare a acestora.

(i) *Un informator din județul Roman* relatează cu nostalgie că, pe vremea lui Alecsandri, „merzém la biserică și pi urmă jucam, și iel [Alecsandri] ni chiama di drag, să prăvască. Da amu s-o strâcat lucru, amu-i ca amu” (p. 479). Am semnalat acest caz – indiferent dacă enunțul subliniat apare sau nu ca proverb în colecții (tipul de structură sintactică $x = x$ este frecvent în limbajul paremiologic) pentru valoarea semnificativă atât a proverbului, cât și a contextului său funcțional. Acest context semnalează contrastul dintre trecutul idealizat, trăit de informator în tinerețe, și prezentul de a cărui degradare informatorul este profund afectat. Referirea la prezent este un context verbal nemediat, care nu menționează nici un „lucru” concret supus degradării, mesajul menținându-se în limitele unei aprecieri generale, întărite de enunțul de tip paremiologic, în timp ce referirea la trecut reprezintă un context mediat și conține elemente mai concrete care-i imprimă un caracter evocator.

Contrastul dintre trecutul evocat nostalgic și prezentul înregistrat ca degradat, pentru insul care a trăit și înmagazinat în memoria și modul său de a gândi valorile trecutului, nu reprezintă, deci, o invenție sămănătoristă, cum de multe ori s-a afirmat, ci un aspect al gândirii folclorice și al tiparelor comportamentale specifice insului rural, aspecte care, prin evoluția lor, ne orientează spre modelul generic al conflictului dintre generații, ale cărui reflexe nu le regăsim numai în toate categoriile folclorice, ci și în structurile evenimentțiale ale vieții rurale. În creația folclorică apar, însă, și situații în care tânărul aderă la valorile trecutului, care devin pentru el simbolice. Exemplul cel mai elocvent îl reprezintă tânărul fecior de împărat, care, înainte de a porni în aventura sa eroică, solicită calul, armele

și hainele pe care împăratul le-a purtat în tinerețea sa. Aspectul conflictual este concretizat de cele mai multe ori în evenimente dramatice – de felul celor din baladele despre tinerii transformați după moarte în arbori îmbrățișați, sau despre aventurile eroului temerar, dar neexperimentat, din baladele despre Vidros, care încalcă sistemul tradițional de interdicții, cu grijă conservat și respectat de bătrâni – și are, de cele mai multe ori, un deznodământ tragic.

(j) *Un informator din județul Fălciu povestește despre un țigan căruia un român, simțindu-l că e prost, îi dă o oaie pe o comoară de aur. După ce duce oaia acasă, țiganul și familia lui „o juchirî și o fripsărî-ntreagî în sobî; mai halirî și o cofî din gin, dar poveste' șee: prostia din născari nișiodată leac nu ari” (G.M. 6329 – Prostia din născare / Leac nu mai are). Țiganul se duce cu toată familia lui să prindă niște pește; pe drum întâlnește un alt român căruia îi atrage atenția ca nu cumva să intre în casă la el, fiindcă are o oaie friptă și vin, dar „rumănu” intră în casă, întovărășit de alți câțiva oameni, mănâncă oaia, beau tot vinul, după care, „sătui di putei ușidi purișili pi pântișili lor o tulirî” (p. 501-502).*

Contextul funcțional implică două evenimente, unul anterior enunțului proverbial (țiganul dă o comoară de aur pe o oaie) și altul posterior (îi dă unui român o informație implicând o interdicție pe care românul o încalcă cu dezinvoltură, păcălindu-l și păgubindu-l pe țigan); ambele evenimente sunt anticipate de aprecieri directe asupra prostiei țiganului („șinstita păsăruică îi proastî di dă-n nas și-i mănâncă câinii din traistî”).

Densitatea de un proverb și trei zicători la două pagini de text confirmă un povestitor (textul reprezintă o snoavă) cu predilecție pentru utilizarea limbajului paremiologic și foarte iscusit în plasarea expresiilor corespunzătoare în momentele cele mai potrivite, realizând astfel o relație semantică foarte adecvată între proverb și contextul său funcțional. Zicătorile formulate la începutul snoavei, marcând în mod direct prostia protagonistului păgubit, aparțin contextului funcțional și sunt confirmate prin cele două evenimente menționate, enunțul proverbial imprimând întregului discurs un efect generalizator, referindu-se la prostie ca factor comportamental, nu ocazional, ci permanent („prostia din născare”, fără leac).

Înregistrăm aici și un caz semnificativ de transformare a unei zicători în proverb, nu prin alipirea imediată a subiectului aparținând contextului funcțional, ci printr-un efect la distanță, mediat printr-o formulă ea însăși încărcată de expresivitate: „șinstita păsăruică” este „prostul” (transfer concret-generic) căruia „îi mânăncă câinii din traistă”.

Motivul schimbului inechitabil de bunuri este destul de frecvent în folclorul românesc, fiind asimilat și în literatura scrisă de Ion Creangă prin *Dănilă Prepeleac* (o variantă apare și la Anton Pann, în *Povestea vorbii*). El poate fi interpretat, deci, ca un context cultural corelat nu cu enunțul proverbial în sine, ci cu elemente din contextul funcțional verbalizat.

(k) *Un informator din județul Botoșani relatează o întâmplare autentică despre o femeie din sat, Floarea lui Toader, care s-a „condrat” cu prefectul pentru că acesta i-a luat junca și i-a vândut-o. Este sfătuită de un consătean: „Floari, șădz, Floari, nu ti puni cu preșectu, Floari hăi. Capu plecat sabia nu-l tai. Ț-ai găsit. Moarî stricatî. O făcut și é ca țiganu când în loc di feștilî o pus buși la lumânari, de niși nu ardé. Amu-i mai ghini dacî o dat șinsté pi rușâni?”* (p. 529).

Și în acest caz întâlnim un povestitor cu predilecție pentru limbajul proverbial, demonstrat prin cumularea a patru expresii specifice acestui limbaj într-un text foarte scurt (două dintre acestea sunt consemnate de G.M. la nr. 1601 – *Capul plecat sabia nu-l taie* și nr. 287 – *A da cinstea pe rușine și pacea pe gâlceavă*).

Ambele expresii au același context funcțional, reprezentat prin întregul discurs înregistrat. Prima, care este un proverb propriu-zis de largă circulație, adresat protagonistei înseși, este un îndemn la resemnare, în contextul conflictului dintre femeie și prefect. Cea de-a doua, zicătoare, plasată la sfârșitul discursului în chip de concluzie, consemnează o morală prin care rezistența femeii care își apără drepturile într-un conflict inegal este dezaprobată și caracterizată ca rușine. Acest sens se proiectează asupra întregului context funcțional, ale cărui semnificații sunt astfel invertite, fenomen marcat și prin celelalte două zicători subliniate în text: femeia caracterizată ca moară stricată și nepricepută sau ca având comportamente anapoda (a pus „buși la lumânare în loc de feștilă”). Proverbul propriu-zis – *Capul plecat*

sabia nu-l taie – confirmă o atitudine mai îngăduitoare, prevenitoare, îndemnând la resemnare (dreptatea femeii este astfel recunoscută). Prin uzul său mai general, acest proverb presupune un context istoric (vezi în acest sens Bolintineanu), care în textul nostru este mult atenuat, fiind rezumat la „istoria” unei persoane concrete. Atitudinea dezaprobatore a locutorului presupune însă și un context extraverbal care justifică această atitudine: informatorul este conștient de faptul că, într-un conflict dintre un om simplu și un adversar puternic (autoritate de stat), câștigă întotdeauna cel puternic (se pot face referiri la proverbe ca *Dreptatea umblă cu capul spart* – G.M. 3293 – sau *Dreptatea săracului nimic nu atârnă, că-i foarte ușoară* – G.M. 3291). Este de presupus că și protagonista cunoștea această experiență socială, pe care însă a neglijat-o, în ultimă instanță atitudinea dezaprobatore a locutorului fiind motivată de acest comportament al victimei conflictului.

(1) *Un informator din județul Botoșani relatează despre un om care a muncit la un popă, dar nu i „s-o plătit nimic”. Reacția păgubașului: „Da la varî nu mai lucru la dânsu să știu cî n-ie mama. Păpușoi am aproapi o cutie cu chibrituri. Mă rog, îs chiabur cu trii cămeș, una-n sat și douî-n Eși. Las că ghini o dzâs și ni o dzâs cî di la popi și di la zâdan niși dracu nu iesi cu fărămătura-n barbî”.*

Ambele expresii subliniate, de certă valoare paremiologică, implică contexte funcționale de dimensiuni diferite. Prima se referă la situația precară a omului sărac, într-un stil ironic-amar, gen Creangă, determinat de faptul că însuși contextul funcțional, limitat la monologul omului pășit, este marcat și el de un stil similar. S-ar putea spune, deci, că stilul contextului solicită similitudini cu stilul enunțului proverbial. A doua expresie își extinde semnificațiile asupra întregului text, generalizând o situație concretă. Contextul ei generic se referă la relația dintre stăpân și slugă, în care sluga este întotdeauna păgubită (ca și în textul anterior); întâlnim în colecțiile noastre numeroase proverbe subordonate acestui model generic, de tipul proverbului parabolic *Boii ară și caii mănâncă* (G.M. 1495), la care se adaugă multe proverbe despre stăpân și slugă (în sens denotativ), funcționând, deci, în contexte care le integrează ca metafore generice.

O particularitate a textului pe care îl examinăm o reprezintă faptul că informatorul cedează locul de performer însuși persona-

jului relatării sale, discursul concis al acestuia având caracterul unui monolog. Ar putea fi interpretat, deci, ca un caz tipic în care proverbul, ca segment al discursului, introduce dialogul în monolog.

(m) *Un informator din județul Botoșani povestește despre un om care vine acasă beat. Se întâlnește cu Gligori a Popii și „curat parcă o tunat și i-o adunat”. Femeia începe să-l mustre bănuitoare: „Măi omule, nu cumva ti-ai afumat încotrova?” – „Adicălea ti tai pin cap cî ieu îs cam așî? Fimei, fimei, mari pacati / Cân barbatu nu ti bati. Ghini o dzâs șini o dzâs cî fimeia nibătutî îi ca moara nifericatî...”*

Am comentat aceste proverbe în capitolul anterior al prezentei lucrări (*Contextul generic*), remarcând că sensurile cu care funcționează pot fi diametral opuse în raport cu contextele care le integrează și, deci, cu relațiile dintre locutor și interlocutor. În cazul de față, emițătorul este vinovatul care proferează proverbele la adresa femeii nevinovate, din cauza muștrării îndreptățite față de comportamentul bărbatului. În acest fel, sensul etic al acestor proverbe, pozitiv în alte contexte (reflectând, însă, etica tradițională a relațiilor dintre bărbat și femeie) este anulat.

Același informator, referindu-se de data aceasta la propria lui situație, își deschide relatarea cu un proverb (în funcție similară cu formulele introductive din basm): „Ghini o dzâs șini o dzâs cî din puțân prindi omu la nirtic...” Apoi relatează că a muncit mult la un „posesor” care îi tăia mereu la socoteală, punându-i mai puține prăjini decât secera sau prășea; contabilul Șoil îl tot înșela. „Vătavu Ghiorghii îi fași chip cî adicălea am prăjini mai multi (înscrise în socoteli). Vorba áiluiia: *sânZile apî nu sî fasî*. Da cânila di Șoil: ian ascultî, domnu Diordi, șini numârî, cu așela trebui să vurdești”.

Ca și în textul comentat sub (l), vorbitorul se referă la o situație foarte concretă și de același gen, atitudinea ironică fiind înlocuită, însă, cu una de revoltă, care dirijează și semnificația proverbelor utilizate. Mai ales al doilea proverb, care se referă, de regulă, cu sens pozitiv, la relații de rudenie, de neam sau de bună solidaritate, capătă în acest context o semnificație cu totul opusă, situată la polul negativ al universului lui semnificativ, referindu-se la cărdășia dintre reprezentanții „posesorului”. Contextul generic referitor la relațiile dintre stăpân și slugă este implicat și aici.

Evocând situația idealizată a unui trecut istoric îndepărtat, același informator reflectă nostalgic: „He... he... hei... saracu Ștefan-Vodî. *S-înz'âie iel altî fâinî s-ar mășina...*” Enunțul proverbial este lăsat în suspensie, presupunându-se cunoașterea lui de către interlocutor, dar această suspensie imprimă contextului funcțional (prezentul degradat în comparație cu trecutul ideal) o calitate suplimentară: intrarea locutorului într-o stare meditativă, visând reînvierea trecutului apus pentru alungarea necazurilor și suferințelor din prezent. Am mai comentat acest sentiment și sub (i).

Semnalăm și în cazul acestui informator, fără să mai comentăm, o densitate de șase proverbe și trei zicători la patru pagini de text. Și mai interesantă este, însă, în cazul lui, afinitatea semantică a contextelor funcționale în acte locuționare diferite; reînnoirea trecutului ar avea ca efect restaurarea dreptății, de a cărei grosolană încălcare, în prezent, locutorul se simte apăsător; opoziția trecut/ prezent se corelează astfel cu opoziția dreptate/nedreptate.

* * *

Trecând peste alte cazuri care ar mai putea fi examinate, ne vom opri asupra unui caz special, în care este dificil să apreciezi valoarea paremiologică a unor enunțuri detașate totuși de contextele integratoare. Un informator din județul Brăila spune o poveste despre un moș care îi dă fiului său trei sfaturi înainte de a pleca la drum, cerându-i pentru fiecare sfat câte un galben:

- când ajunge să „conăcească”, să nu intre în cârciumă;
- când ajunge la gârlă, să nu intre primul în apă;
- „totdauna năcazul dă seară să-l lași până dimineață”.

Toate cele trei sfaturi, situate apoi în contexte care atestă funcționalitatea lor, odată respectate, îi prind bine tânărului drumeț. Valoarea potențială a sfaturilor, măsurată în galbeni, capătă sens în contextul funcțional global (întreaga povestire), confirmând, în contexte diferite, efectul benign determinat de respectarea lor.

Ultimul sfat este integrat într-un context care descrie o situație confuză în relațiile interfamiliale, situație în care protagonistul este decis să-șiucidă soția și copilul. Respectând sfatul bătrânului, tânărul soț și tată amână executarea deciziei până dimineață, timp

în care situația se clarifică. Reacția finală a acestuia este semnificativă: „Ieram să vă tai p-amândoi și s-a-implinit iar vorba moșului că năcazul de seară să-l ții până dimineață” (p. 255-256). Acest ultim enunț pare să intre în contradicție cu proverbul *Mânia e bine să apună o dată cu soarele* (G.M. 5012), consonând însă cu alt proverb: *Mânia mațe varsă* (G.M. 5015); contradicția semnalată este, însă, aparentă, pentru că necazul lăsat până dimineața dă speranța eliminării lui peste noapte.

Toate cele trei enunțuri, raportate la un dublu context, unul comun – sfaturile date de bătrân și aprecierea lor în galbeni, al doilea particular, pentru fiecare sfat în parte (întâmplări care le confirmă valoarea), au caracteristici semnalate frecvent în încercările de definire a proverbului: enunțuri scurte, vorbe din bătrâni bazate pe experiență, valoarea de adevăr empiric (valoarea sfaturilor este confirmată prin experimentarea unor situații particulare).

În *Texte dialectale. Muntenia* (vol. I și II):

(a) *Un informator din Rucăr-Argeș* (67 de ani, 4 clase, excelent povestitor, stil curgător și încheșat) povestește o serie de întâmplări dramatice, dar concrete, despre confruntări ale ciobanilor din zonă cu un urs care făcea ravagii prin turmele lor. Povestirea are un caracter episodic, urmărind evenimentele în ordinea întâmplării lor (4 pagini de text). Folosește un singur proverb, în contextul unei întâmplări mai deosebite: gonit din alte părți, ursul ajunge la o târlă unde se afla numai o bătrână. Bătrâna aude câinii lătrând, se duce să vadă ce se întâmplă și, constatând că a venit ursul la oi, se frământă și nu știe ce să facă, fiind singură. Are, însă, un moment de inspirație: „...baba ce i-a vint în cap iei, că n-avea / cu ce să salveze / că câinii habar n-avea / 'ce câinii latră / ursu face ce vrea și s-a dus baba ș-a luat o obială / un ciorap ceva așa / a pus gaz pă iel / i-a pus foc și-o azvârli – cu uobiala pă urs acolo la ușa... aia...” (I, p. 61).

Contextul funcțional nemediat al proverbului (variantă la *Câinele latră, iar lupul tace și face; Câinii latră, ursul joacă* – G.M. 2252 și 2261) se situează în limitele acestui episod, iar cel mediat se referă la întregul șir de întâmplări relatate de informator. În raport cu enunțul proverbial, întregul context funcțional nu este investit

cu o semnificație suplimentară deosebită, implicând numai actualizarea unei experiențe generale a vieții păstorești. În contextul nemediat se poate remarca însă contrastul dintre sensul proverbului (neputința câinilor) și comportamentul bătrânei, care nu reprezintă numai un act de curaj, ci un mod de manifestare a înțelepciunii bazat pe tradiție, procedeul folosit de ea pentru alungarea ursului reprezentând un mod de acțiune foarte vechi, la care ciobanii recurgeau în acest scop. Experiența lor profesională îi învățase că ursul se teme de foc.

Proverbul menționat este singurul utilizat de acest informator în totalul de opt pagini de text înregistrate de la el, ceea ce dovedește o slabă abilitate în valorificarea limbajului proverbial.

(b) O *informatoare din Cepari-Argeș* (fără școală, vorbăreată și îngăduitoare), cea mai mare dintre cei doisprezece copii din familia ei, întrebată de un anchetator dacă a dus tot greul casei, răspunde: „...greu am avut / și... mă sâmț cu ușor / s-a dat uasili iele să dau: ș-așa / ș-așa / nu să vaită / că acu nu mai scârțâie căruța dacă... ie unsă mai dân timp ia nu mai scârțâie / ia merge lin așa / tot așa și uasâle mele-o făcut / dacă s-a-nvăța' cu munca / nu să supără că le pui...” (I, p. 81). În continuare, informatoarea povestește cum a muncit pentru creșterea fraților și surorilor, apoi a propriilor ei copii. Predilecția pentru limbajul paremiologic este marcată și prin faptul că improvizează ea însăși enunțuri după modelul acestui limbaj. Dar, și în acest caz, proverbul nu este spus în formula lui clasică (*Osia când se unge, carul nicicum scârțâie* – G.M. 5293), ci este parafrazat, informatoarea recurgând la reluări și completări („ia – căruța – merge mai lin așa”) și mai strâns legat de contextul funcțional nemediat („tot așa și uasâle mele”), procedee prin care decodează fără ambiguități sensul parabolic al enunțului.

Toate aceste procedee adaptează stilul proverbului la modul particular de a se exprima al vorbitoarei, deci contextul funcțional verbal, în totalitatea lui (nu numai prin segmentul citat), influențează sensibil structura stilistică a expresiei paremiologice. Contextul funcțional depășește însă limitele contextului verbal, raportându-se la întreaga experiență de viață a informatoarei, care își asumă valorile unui mesaj educativ, întărit prin expresiile create de ea însăși („uorunde-am pus mâna am făcut / uorunde m-am dus... am câștigat / vórba áluea am avut / n-am fost ca să fiu”).

Conferind o valoare pozitivă unui proverb utilizat deseori cu sens negativ („ungerea osiei” semnificând mituirea), vorbitoarea îi lărgeste considerabil câmpul semnificativ, implicând învățături precum: „Cine muncește din greu se obișnuiește cu munca și muncește mai ușor”; „Cine muncește cu stăruință reușește în viață, se realizează” și constată în final că „am avut, n-am fost să fiu” (deci „nu am ținut umbră degeaba pământului”). Raportate la un context cultural și mai larg, aceste semnificații intră în opoziție cu proverbele despre omul fără noroc (comentate anterior). Această experiență o trăise informatoarea însăși, cu toți ai ei, după război, când, întorși din refugiu, au găsit casa distrusă: „Zăceai că-i hudită / și... ne-am strâns acolo / am mânca' tuoz / vorba gorghii – buoabe / ...ce-a putut...” Dar aceasta a fost o întâmplare din copilărie (informatoarea avea atunci 10 ani), care nu infirmă deci semnificațiile textului examinat.

(c) *O informatoare din Ceașești-Argeș* (69 de ani, fără școală, fostă moașă în sat, bună povestitoare) dă informații despre un tânăr căsătorit care îi aducea socrului pachete de țigări, împotriva voinței soacrei și a fiicei ei, care nu-l lăsau să fumeze că se îmbolnăvește. Replica ginerelui: „...lasă-l / nu ie cophil mic // nu mai înveți tu calul bătrân în buiestru d-aiș nainte / așa-mi spunea (relatează informatoarea) / „lasă-l să fumeze...” (I, p. 176).

Avem un nou model de adaptare a structurii proverbului la stilul contextului funcțional; prin modificarea topicii și integrarea unui agent concret („nu mai înveți tu”, față de expresia impersonală *Calul bătrân nu se mai învață în buiestru*), proverbul este asimilat discursului ca un segment obișnuit, identificarea statutului paremiologic făcându-se numai pe baza elementului parabolic pe care îl introduce.

(d) *Un informator din Bănești-Prahova*, după ce vorbește despre cum se pun prunii, cum se culeg roadele lor și ce se face cu ele, accentuând asupra acțiunilor care cer muncă mai grea, mai meticuloasă și care consumă mai mult timp, încheie cu facerea țuicii ca act final: „...la cazan ear altă muncă / că... fără muncă nu se poate nij mânca / nij bea // spălăm cazanul respectiv...” (urmează detalii – II, p. 175). Contextul imediat se pare că își solicită proverbul, munca la cazan fiind cea mai grea dintre toate cele implicate în cultura prunului, iar țuica pare a fi produsul cel

mai important al acestei culturi. Informatorul nu scoate în evidență această semnificație („și beam dâ n ia!... // bine, nu prea muld / beam numai... atâta cât trebuie”), dar tradițional, spre deosebire de prunele opărite sau afumate (a căror preparare este de asemenea relatată cu detalii tehnice), țuica era implicată în toate marile ceremonialuri populare, ținută la mare cinste, iar de Crăciun se număra printre darurile simbolice oferite de gospodar colindătorilor, alături de darul de pâine, carne și bani. Expresia subliniată, a cărei „izolare” de context este marcată și prin schimbarea intonației (conform indicației culegătorului), își extinde evident acțiunea de semnificare (subliniere) și asupra secvențelor anterioare; referitoare la sădirea și îngrijirea prunilor, culegerea fructelor etc., în care informatorul nu folosește cuvântul *muncă*, nu se referă direct la greutatea ei – etichete care le sunt aplicate, însă, retrospectiv prin cugetarea din secvența finală. Întregul text modelează, într-un limbaj strict cotidian (la „gradul zero”) o „poveste a țuicii”, așa cum poezia *Plugușorului* modelează, în alt stil, o „poveste a pâinii”. Cugetarea generalizatoare a vorbitorului nu pare a fi un proverb într-o formulă „consacrată”, precum *Cine nu muncește nu mănâncă*, *Omul care nu muncește în lipsă trăiește* etc., îmbrăcând și ea stilul „cotidian” nu numai sub dominația contextului funcțional, ci și datorită modului obișnuit al informatorului de a se exprima. În peste șapte pagini de text, în același stil, el nu mai folosește nici o altă expresie de rezonanță paremiologică, deși ar fi avut la îndemână unele formule foarte apropiate de context (de exemplu: *Prunele necoapte nu se mănâncă* – P.Gh., p. 246), iar cea consemnată este mai mult o aluzie paremiologică decât o paremie în sine.

Acest procedeu de *parafrizare aluzivă* a modelelor consacrate, sub presiunea contextului funcțional și a stilului individual al vorbitorului, ne întâmpină de altfel frecvent în textele dialectale (îl recunoaștem și în unele dintre cazurile analizate anterior) și pare a fi curent în limbajul conversațional.

(e) După ce povestește despre patru hoți care au omorât în bătaie o femeie ca să le spună unde ține banii ascunși, *un informator din Tolea-Prahova* se referă la soarta unuia dintre ei: „Iel ce-a păți când a murit? A căzu calu pă iel / c-a foz beat / și l-a uomorâ calu / pă livezi acolo / când venea iel acasă / d-alea i s-a-ntâmpla și lui

/ cum e faptă / și plată // dă...” (II, p. 188-189; prin semnul //, culegătorul consemnează schimbarea intonației). Parafrazând, vorbitorul pare să „bâlbâie” proverbul (*După faptă, și răsplată*), inversându-i termenii sau reducându-le dimensiunea semantică (plată = răsplată). Dar acest stil „bâlbâit” e caracteristic întregii lui relatări.

(f) *Un informator din Obilești-Vrancea* (65 de ani, 5 clase, excelent povestitor, cu o inventivitate verbală excepțională și cu un marcat simț al umorului; densitate de 4 proverbe și 3 zicători la 10 pagini de text) se plânge de comportamentul soției lui, pe care o cam alintase, și nu era decis ce să facă pentru a o readuce pe brazdă: „...ia cam alintatî / di fapt... o alintasem / sita nouă... în cui să fini deodatî / așa-i? // așa // măi cum să fac io / s-o desalint? / nu găsiam nodu / să-i dau vo două pălmi...” (II, p. 477). Enunțul proverbial reproduce aproape nealterat modelul (*Sita nouă în cui se fine*), dar punctele de suspensie semnaleză o ezitare, vorbitorul se simte parcă jenat de faptul că a greșit răsfațându-și nevasta (a „ținut-o în cui”), sensul „serios” al proverbului alunecă spre autoironie; pentru a ieși din starea de „jenă”, vorbitorul „pățit” își caută o justificare apelând la confirmarea interlocutorului prin dialogarea monologului: „așa-i? // așa” – răspunde tot el. Remarcăm, în această conexiune context-proverb, o veritabilă măiestrie, abuz de subtilitate, un adevărat joc „de-a cuvintele”, atribute care confirmă caracterizarea cu care cercetătorul însoțește textele culese de la acest subiect.

(g) *Un informator din Odăile-Buzău* (35 de ani, 4 clase) s-a însurat cam târzior, la 25 de ani, știind că, dacă depășește această vârstă, însurătoarea devine grea: „...la noi cică dacă trece de dooșcinj de ani / și fata de doozeci / sunt niște babe la noi aici-șa / și i-o zăcătoare / cică „flăcău trece din dooșcinj di ani / ...îl însoară babele” / și fata de... douăzeci / to’ la fel // dacă trece di treizeci / cică-l însoară dracu’ (!) / așa ie zicătoarea la noi / futu-i mama mă-si” (II, p. 602-603). Proverbul, el însuși mai amplu și mai compus față de modelele obișnuite, este întretăiat și intercalat în context. Vorbitorul este conștient că folosește un proverb („la noi cică...”, „i-o zicătoare”) și aderă la adevărul lui, hotărându-se categoric să se însoare. Formula care încheie segmentul citat, care este contextul imediat al proverbului, stă sub semnul ambiguității: este adresată

babelor care „sunt ...la noi aici-șă”? Sau este o auto-ironie? La același informator, tendința de parafrază și conexare nemijlocită a termenilor proverbului cu corelativii imediați ai contextului situează enunțul paremiologic la granița dintre proverb și zicătoare: „io... lucrân' la meseria care am avut-o / mă duceam / mă țineam și de agricultură / că... ce ziceam? / zic «să prind și pă una și pă alta / să țin doi pepini într-o mână»” (II, p. 600). Ambiguitatea, care semnalează de fapt o stare de incertitudine, este marcată și aici prin „ziceam (zic) să” = certă îndoială, dar și printr-o pățanie firească pentru omul fără experiență: în timpul culesului, agricultorul „improvizat” este supus la o încercare: să mâne un car cu boi, dar pe drum „o vinit o mașânî” și „i-am răsturna' cu căruți cu tot”; de atunci, „...nu m-a mai puz niș tata-socru al meu / nici cumnatu-mio (care fuseseră cu el în căruță) / să-i mai mâi boii sau ceva / că știea că eo îi dau de... / șanț”.

Prin relatarea acestor întâmplări, proverbul este reconstituit în context, în sensul că *Să fii doi pepeni într-o mână nu se poate*, iar ambiguitatea este înlăturată.

(h) *O informatoare din Vadu-Sorești – Buzău* povestește cum i-a fugit fata de acasă, de teamă să nu fie măritată împotriva dorinței ei: „...s-a dus noo ani” (deci convențional foarte departe), în timp ce maică-sa făcea pâine și taică-su ședea la poartă; femeia se ceartă zdravăn cu bărbatul dar, până la urmă, se resemnează amândoi și o lasă să se mărite în voia ei: „...putea să mă bată / du-te io pân la mama / du-te ncolo / asta-i / poa să te fărâme uomu / copchilu! / s-a dus s-a dus / ce să mai... mai întorci mortu de la gruapî? Nu-l mai întorci / lasă-l sî să ducî / asta-i //” (II, p. 603). Conexat la context, modelul expresiv (*Mortul de la groapă nu se mai întoarce*) este transformat, prin parafrază, în dialog, continuând schimbul de replici pe care povestitoarea îl avusese cu bărbatul ei; dialogul este, însă, monologat, ca și în structura modificată a proverbului, prin alternarea stilului indirect cu cel indirect liber. Proverbul determină evident adoptarea deciziei („lasă-l sî să ducă”), întărită prin categoricul „asta-i” (cu schimbare de intonație). Autoritatea lui (având și funcție de consolare) este potențată prin conservarea referentului în contextul imediat următor: nu „las-o” (pe fată), ci „lasă-l” (pe mort) să se ducă; este, de fapt, o sintagmă ambiguă, care, tocmai datorită parafrăzării, aparține în egală măsură enunțului proverbial și discursului-context.

(a) Ovidiu Bârlea a identificat în propria sa antologie numai 2 proverbe (la 1.364 de pagini de text), fiindcă a recunoscut calitatea de proverb numai pentru expresiile „consacrate” în formă fixă, pe care noi le-am considerat ca reprezentând „modele exemplare”. Trecând peste această restricție, am identificat, în antologia menționată, 17 proverbe, la care se adaugă 28 de zicători și 20 de formule cu statut paremiologic incert, la un număr de 15 povestitori (din totalul de 53 înregistrați). Cele două proverbe recunoscute de Bârlea sunt cumulate într-un basm foarte lung, compozit și impregnat cu elemente de limbaj contemporaneizat: „Nu știi care fecior dă-mpărat, ori din România, ori din Rusia, ori din America...” încalcă interdicția de a intra într-o încăpere anume în absența împăratului și găsește acolo, ascunsă într-o ladă plină cu „registrii țării”, fotografia unei fete fabulos de frumoasă, pe care o consideră ursita lui. Dar misterioasa fată e greu accesibilă. După mai multe aventuri, eroul ajunge la împărăția dracilor, în număr de 11, pe care-i învinge pe rând și le-o cere pe „Mangalina-mpărăteasa florilor”, a cărei împărăție se afla lângă cea a dracilor (și care este de fapt sora dracilor): „- P-asta să mi-o dați, că dacă nu-mi das p-asta, unde vă stă picerili vă stă capetili! Și-a-nceput atunci dracu ăl mai mic și i-a pus în vedere: - Stai, frate Ionică, că nu ie cu lopata, și ie cu judecata! Cu-ncetu, cu-ncetu să face și oțătu, și-ai să devii s-ajungi acolo!” (II, p. 204).

Deși împărăția fetei este tocmai „pă toarta cerului”, accesul nu pare atât de dificil precum pretinde dracul cel mic: „noi te punem într-o macara, într-o cutiuță, te mânăam cu macaraoa-acolo, suz la ea”. Apoi, treaba se face în stil „zis și făcut”. Proverbele subliniate au un efect contextual limitat și destul de slab; ele substituie, de fapt, probele simbolice pe care eroul plecat în căutarea soției le trece cu mari dificultăți.

La începutul aceluiași basm, întâlnim, însă, o expresie de rezonanță paremiologică incertă: împărăteasa rămâne însărcinată și „...a trecut termenu: o lună, iacă doo, iacă s-a făcut un an. - Măi, dar iapă dă ie iapă și la un an to' naște, dar aminteri femeia că țâne noo luni!?” (II, p. 186).

Nu numai comparația cu efect parabolic, ci și structura sintactică a frazei subliniate ne apropie de proverb. Dar, și în acest

caz, efectul funcțional este limitat și slab; comparația folosită de împăratul nerăbdător înlocuiește o convenție epică tradițională: copilul plânge în pânțele mamei și refuză să se nască înainte de a i se făgădui împlinirea unei dorințe. Pentru contextul „basm”, această convenție epică este mai „expresivă” decât proverbul improvizat de povestitor. Acest context „funcțional” este superior formulei cu intenție paremiologică, iar plânsul prenatal reprezintă un „lexem” cultural de largă răspândire (aparține contextului „idiomatic” al basmului), organizat, de regulă, într-o structură relativ stabilă, care, în conexiune cu repertoriul de convenții ale textului de basm în întregul lui, are o rezonanță mai puternică. Substituirea lui prin „proverb” are un efect de actualizare; contrar modului normal de funcționare (sensul generalizator), aici proverbul reprezintă el însuși „experiența practică” la care este raportat sistemul general de semnificații al basmului.

(b) *Într-un basm pe care Ovidiu Bârlea îl clasează în categoria fantasticului, dar care se situează la granița dintre fantastic și nuvelistic, un om sărac, slugă la boier, salvează de la moarte cinci animale pe care stăpânul intenționa să le taie și fuge cu ele în lume. Ajunge la curtea unui împărat și cere să fie supus unor probe grele („cele mai grele lucruri care sunt în lumi”). După isprăvile fantastice săvârșite (de cele cinci animale), împăratul îi propune eroului să se însoare cu fata lui: „Dă, înălțati-împărate! Fata dumnitali îi fată di-mpărat. Ieu îs om di sărac. Nu să lozești petic di sac. Ieu aș gândi așe: cî să-m dai coroana mii să stăpânesc ieu țara, și ieu să-m ieu pi cini-oi vra ieu” (I, p. 205). „Aplicarea” acestui proverb la contextul narativ reprezintă în mai mare măsură „un act de creație”³⁰ și de înțelepciune decât în cazul examinat mai sus. În colecția Hințescu, sub forma *Cum e sacul, și peticul*, el se învecinează, din întâmplare (ordinea alfabetică), cu genericul (convențional) *Cum e sluga, și stăpânul*. Acesta delimitează o categorie posibilă de contexte funcționale (relația slugă-stăpân). Contextul generic al analogiei sac/ petic este, însă, mult mai larg, fiindcă, în aceeași ordine convențională, dar întâmplător potrivită ca univers semantic, sunt consemnate și proverbele: *Cum e sfântul, și tămâia; Cum e tingirea, și capacul; Cum e turcul, și pistolul; Cum e țara, și obiceiu* (Hințescu, 1985, p. 68).*

La Anton Pann, îl regăsim într-un capitol care îl raportează la o altă categorie de contexte funcționale posibile: „Despre dragoste iarăși”, într-o succesiune și mai semnificativă, sub influența căreia structura lui sintactică se modifică:

„Dumnezeu nu sparge două case

Că

Își nemerește sacul petecul

Și

Vine rânced lângă muced.

Și

Își găsește tingirea capacul.

Cine-i vede zice:

– Și ea, și el, amândoi,

Vai de ei! Două nevoi.

Și

Trăiesc împreună

Ca pâinea a bună.

Toți zic că:

Două muieri într-un loc

Nu trăiesc, se cert de foc.

Dar e vorbă:

Până nu ne potrivim,

Amândoi nu ne-ncuscrim.

Căci

Prostul cu prost când trăiește,

Lesne se îngăduiește”.³¹

Dacă subsumăm toate aceste proverbe (inclusiv cele din colecția Hîntescu) unui context generic unic, acesta ar putea fi definit prin afirmarea „potrivirii” în diferite tipuri de relații (de conviețuire, de caracter, de întovărășire, sociale, între om și obiectele care îi aparțin), cu sens mai mult negativ (rău cu rău; două nevoi, două muieri; rânced lângă muced; prost cu prost), mai rar pozitiv (bine cu bine; „trăiesc împreună / ca pâinea a bună”), dar de cele mai multe ori posibil bine / posibil rău (sfântul și tămâia, turcul și pistolul, țara și obiceiul), potrivire prin influență, determinată de caracterul unuia dintre cei doi termeni sau parteneri, sau negarea „potrivirii” („nepotrivirea”), fie direct

(ca în cazul supus analizei), fie prin refuzul relației („până nu ne potrivim, / ...nu ne-ncuscrim”).

Nu putem estima global ce și cât din acest „univers semantic” trăia în memoria povestitorului și funcționa în conștiința lui, dar contextul funcțional (întregul basm povestit) conturează un câmp semnificativ destul de larg în interiorul acestui univers. Eroul povestirii, om sărac, are experiența amară a vieții de slugă; când ajunge la curtea împăratului și este primit „să servească la grajd”, el meditează cu amărăciune: „Stau și mă gând’esc că iară-am untrat m’ereu la muncî mai d’ipart’i”. Sentimentul condiției de slugă este corelat *cu* și amplificat *de* aversiunea față de stăpân (boier, apoi împărat). De aceea, proverbul apare, în replica dată împăratului, ca negare a potrivirii: el refuză căsătoria propusă, pentru că om sărac (peticul) și fată de împărat (sacul) „nu să lozești” (lovește = potrivește) pentru conviețuire, dar cere coroana împărătească pentru a stăpâni țara, ca drept câștigat prin probele extraordinare pe care le trecuse. Ca împărat, el continuă să se comporte dominat de respectul pentru condiția „omului sărac”: caută „prin comună, în țara aceea la-mpăratu, o fată cari-o fost cei mai nacajătă” și se căsătorește cu ea, îi ajută „pi tăț oamin’ii năcăjăț” și până la urmă pune „la guvern miniștri, și ci-o trăbuit igzact ca cum o fost și iel, d’im pătura lui”.

Acest context semnificativ ar putea fi explicat mai în detaliu dacă am supune analizei toate textele culese de la același povestitor: Zoltan Gheorghe, 46 de ani. Unele indicii relevante reies, însă, din caracterizarea pe care i-o schițează culegătorul: foarte talentat povestitor, dramatizează situațiile, *știe să acomodeze detaliile realiste la locul potrivit, frecvente expresii închegate în formule [s.n.]*. Acestea din urmă aparțin stilului formular tradițional, prin care am explicat de ce basmul, în povestire autentic folclorică, nu apelează de regulă la alte categorii de „izolări”. Povestitorul apropie, însă, una dintre aceste formule de structura specifică limbajului paremiologic („s-a făcut muntii șăs”).

În basmele înregistrate de la el, am mai identificat un proverb, utilizat în două contexte diferite:

– în *Cu busuioc Verde*, eroul, plecat în căutarea celor trei surori furate de zmeu, ajunge la prima dintre ele; sora se teme că va fi ucis de zmeu, cum s-a întâmplat cu cei doi frați mai mari: „Nu-i

nimică – zâce – la-să mor! C-o moarti sun dator la Dumnezău sfântu!
Pentru voi și pentru frații mei, la-să mor și ieu” (I, p. 300);

– în *Viteazu de apă*, voinicul vrea să rupă o pană din pădurea de aramă, ca să arate acasă pe unde a umblat. Calul îl avertizează că, dacă rupe o pană, din el (din voinic) va ieși fum, iar din cal – foc. Voinicul răspunde: „Ce-a da Dumnezău! C-o moarte sun dator la Dumnezău! (I, p. 386).

Povestitorul are, deci, sentimentul destinului, dar interpretează (actualizează) în coordonatele acestui *context generic* actele de curaj ale eroilor săi, în împrejurări concrete care delimitează contexte funcționale diferite, reprezentând convenții epice de mare frecvență în basmul fantastic: recuperarea valorilor furate, obținerea unei probe pentru recunoașterea faptelor săvârșite. În aceste condiții, modelul „exemplar” (*Fiecare-i dator c-o moarte* – P.Gh., p. 21) este acomodat la contextul funcțional nu numai prin adaptarea structurii morfo-sintactice, ci și prin substituirea semnificantului generic (*fiecare*, în alte variante *tot omul...*) cu semnificantul individual (persoana I singular a verbului în structura dialogată: replica eroului). Prin adaptare morfologică la context, sentința este personalizată și riguros individualizată, pierzându-și practic funcția de metaforă generică și, deci, valoarea de expresie paremiologică, prin totală dizolvare în context. Ponderea acestui „sentiment” al destinului în gândirea povestitorului este marcată și prin apariția repetată a unor expresii de tipul „...că-i așa cum o dat Dumnezeu sfântu” sau „cum le-o lăsat Dumnezău sfântu” (ambele în *Drăgan Cenușă*, I, p. 209-210, 222), sau „cum a da Dumnezeu” (în *Cu Busuioc Verde*, I, p. 301), care stau și ele sub genericul *Ce ți-e scris / în frunte ți-e pus* (G.M., 1865).

(c) *Un copil alungat din casă* de mama vitregă, împreună cu sora lui, devine voinic-vânător. După ce își părăsește sora, care încercase să-l omoare la îndemnul iubitului (dracul mascat în flăcău frumos), ajunge în satul (împărăția) în care șarpele cu nouă capete păzea fântâna, unica sursă de apă, cerându-și, periodic, jertfa de fată. Venise rândul fetei împăratului. Voinicul ucide șarpele și îi taie vârfurile limbilor, ca probă de recunoaștere. Îi cere fetei să se întoarcă acasă și să-l aștepte trei ani (durata drumului dus-întors până la locul unde își părăsise sora, de care i se făcuse

dor, echivalentă cu durata cătăniei în tinerețea povestitorului). Împăratul n-o crede pe fată când îi spune că un voinic a ucis balaurul. Își trimite armata în recunoaștere; constatând adevărul, oștenii se tem că împăratul le va tăia capetele pentru că ei nu fuseseră în stare să ucidă șarpele. Hotărâsc să-i spună că ei au săvârșit această faptă eroică și iau drept dovadă cele nouă capete ale monstrului. Împăratul îi crede și, drept pedeapsă, hotărăște s-o mărite pe fata cea „mincinoasă” cu cel mai prăpădit țigan din împărăție. Când se împlinește sorocul (fata recursese la subterfugii pentru a amâna nunta), voinicul se întoarce și cere să fie repus în drepturi. La pretenția oștenilor că ei au ucis șarpele, el îl întreabă pe împărat dacă cele șapte capete „au ceva în gură”. „Atunci un împărat bătrân: – Nici-o pasăre fără limbă nu poa’ să trăiască! Ia să cătăm noi, are limbili în gură?” (I, p. 194).

Nu am identificat propoziția subliniată ca proverb în colecțiile consultate, dar aluzia la *Toată pasărea pe limba ei pierе* (Hintescu, 2740) este evidentă. În caracterizarea povestitorului (Iancu Duroi, 64 de ani), culegătorul notează: „...mare putere de interiorizare, se cufundă în lumea basmului și trăiește soarta personajelor, ritm larg în povestire, cu pauze în debitare, pare că s-ar gândi la alegerea cuvintelor, dar în realitate trăiește cu putere emoțiile sugerate de faptele povestite; *dese aluzii la contemporaneitate, mai ales la experiența lui grea*” (din război și din lagărul de prizonieri). Într-un alt basm, în contextul aceleiași convenții epice, care presupune subtextual o anumită tensiune dramatică, această „trăire” îl face pe povestitor să mediteze, transferând în frământările „textualizate” ale eroului elemente din propria sa experiență: „Ăii!... – s-o pus pe gânduri (după ce ucisese zmeoaica) – Ce-am făcu, n-am făcu bine. N-am cerut un zăpis în scris, nu nimic, iacă că i-am omorât! Cu ce dovadă o să mă dovedesc ieu, către frați-meu Haita-dân-Câmp, pă cum am răuși și-am omorât-o? Că ieu n-am în scris nimic! Nu mă crede. Ia să caut ieu colțu-ăla de piuă (vehicolul miraculos al zmeoaicei), ala ie bun, cunoscător, atâtea războaie câte-a trântit el cu ia, îl cunoaște, atuncea m-a crede c-am ajuns la împărăția ei, și-am omorât-o, și-i duc colțu ca izbândă, pă cum am omorât-o!” (II, p. 195, *Cu Cazarkina*).

În basmul supus analizei, aluzia la „experiența concretă” a povestitorului este substituită cu aluzia la „experiența

proverbului”, care implică și un context idiomatic semnificativ: în limbajul arhaic, inclusiv cărturăresc, limba = (și) semn de recunoaștere a unui grup etnic, apoi limba = popor (precum în Eminescu: „Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo limbă”). Este ceea ce am putea numi o *parafrază proverbială*, utilizată pentru a scoate la „structura de suprafață” tensiunea dramatică pe care convenția epică (aici, context funcțional) o ține sub tăcere. Parafraza nu este folosită spontan; ea devine pentru stilul povestitorului un „elaborat”, pentru că o regăsim și într-o altă variantă a aceluiași basm, înregistrată de la același povestitor, în același moment critic („Orice pasăre trebuie să aibă limba-n gură” – I, p. 194-195). Și nu întâmplător aceluiași povestitor îi aparțin două dintre cazurile comentate pentru a proba „capacitatea de a construi enunțuri, în contexte genetice date”, după modele pe care limbajul paremiologic le oferă: *Bogatu întotdeauna-i mai dăștept ca ăl sărac; Și când moare omu, înghite un pahar cu vin.*

Ca și în cazul povestitorului Gheorghe Zoltan, Iancu Duroi are o anume predispoziție pentru formula paremiologică și capacitatea de a o utiliza în mod creator. În basmul supus analizei, mai identificăm un proverb cu trei ocurențe (la care se adaugă trei zicători). Înainte de a se prezenta la curtea împăratului, eroul trage *incognito* la o „mătușă”, pe care o roagă să meargă la fata împăratului să-i dea cerceii și inelul luate de la ea după uciderea balaurului. Bătrâna acceptă, spunându-i că tot trebuie să meargă să-i dea darul de nuntă: „...să-i duc și ieu ce am și ieu acasă, *dă la mine puțin, dă la Dumnezeu mai mult, îi duc și ieu*” (I, p. 188-189). Această expresie (atestată ca proverb în G.M., 3083) este repetată în momentul înmânării darului, ca formulă protocolară (I, p. 193); în același episod apare și într-o a doua variantă a aceluiași basm, înregistrată de la același povestitor (I, p. 192), deci utilizarea ei nu mai rămâne un act spontan.

(d) *Tehnica parafrizei proverbiale* o regăsim la povestitorul Vasile Șora (56 de ani, cel mai bun povestitor din sat, povestește cu dinamism, foarte dramatic), combinată cu o altă tehnică prin care proverbul este situat la granița cu ghicitoarea. Un împărat, plimbându-se cu sfetnicii („ștabii”) săi prin împărăție, întâlnește un moș căruia îi pune trei întrebări-șaradă și primește la ele răspunsuri „cifrate”, de asemenea în stil șaradă:

„Zăce:

– Departe-i departele?

– Hoo, domnu meu – zăce – până-ntră coarnele boiloru! – spune bătrânu.

Zăce cătră iel:

– Târziu te-ai sculat.

– Hoo – zăce – i-a șaptea oară! /.../ de cân m-am sculat și m-am culcat și m-am sculat, iară m-am culcat și m-am sculat. Și i-a șaptea oară – zăce câtă iel bătrânu.

Zăce:

– Am tri berbeci, moșule: pute-i-ei mulge?

Zăce:

– Ascultă, domnule! – zăce. – Dacă-i strungașu bun, cine să deie-n strungă?” (II, p. 554-555).

Sfetnicii, sub amenințarea că li se vor tăia capetele dacă nu dezleagă întrebările și răspunsurile, cumpără secretul de la moș, dându-i fiecare câte o pungă cu galbeni:

(1) până unde vezi? – până în coarnele boilor (răspunsul este aparent denotativ, dar semnificația lui e mai subtilă; sunt bătrân, nu mai văd bine, „departe”);

(2) a avut copil numai cu a șaptea muiere (întrebarea și răspunsul conotate în același context idiomatic: *Cine se scoală de dimineață, departe ajunge*; moșul s-a „sculat” (s-a căsătorit) devreme, dar s-a căsătorit de șapte ori și numai a șaptea oară (târziu) a avut copil;

(3) berbecii de muls sunt sfetnicii, de la care moșul a luat pungile cu bani, deci „a muls berbecii” (răspunsul și întrebarea, conotate în același context, dar, de data aceasta, un context funcțional concret).

În triada întrebare-răspuns-decodare, răspunsurile încifrate au principalele caracteristici ale proverbelor parabolice (mai vag în cazul primului răspuns), contextele funcționale neverbalizate vizând situații existențiale ale interlocutorului: bătrân cu vederea slabă, un singur copil făcut la bătrânețe, încă prea mic pentru a ieși la arat, relația anecdotică cu sfetnicii împăratului. Această „tehnică” conversațională se pare că a cunoscut o circulație destul de largă în spațiul cultural românesc; o regăsim în poemul lui G. Coșbuc *Filozofii și plugarul*. O vom reîntâlni și în alt basm din antologia lui Ovidiu Bârlea (vezi mai jos).

În povestea lui Vasile Șora, lucrurile nu se opresc, însă, aici. Ca să se răzbune pe împărat, sfetnicii îi fură inelul. Un țigan se oferă să-i ghicească în 40 de zile cine a furat inelul, cerând pe zi o găscă grasă, o pită și o halbă de vin. La ocările îngrijorate ale nevastei, țiganul răspunde: „Fii tu proastă! Că *dăcâ' patruzăj de ai flămânz și vai de zilele noastre, mai bine patruzăj de zile sătulu, ș-apă omoară-ne apoi*” (II, p. 558).

De data aceasta nu mai este parafrizat aspectul parabolic, ci modelul semantic și sintactic al unor proverbe de tipul: *Decât o săptămână vrabie, / Mai bine o zi șoim* (Hințescu, 894) sau *Decât toată vara cioară, / Mai bine-o zi șoim în vară* (Hințescu, 905) și altele de acest fel, toate sub genericul *Decât o mie de ani răi, mai bine unul bun* (G.M., 3001). Termenii parabolici ai proverbului sunt substituiți, în parafrază, cu termenii proprii ai contextului funcțional. Este și acesta un caz de infuzie totală a expresiei paremiologice în context. Sfetnicii (de data aceasta, patruzeci) se duc pe rând la țigan cu cele cerute. La fiecare vizită, țiganul le adresează cuvinte pe care ei, deja pățiți, le interpretează ca aluzii. Temându-se să nu fie dezvăluiți, aceștia îi cer țiganului să-i salveze (sunt „mulși” din nou) și sunt sfătuiți să bage inelul pe gâtul cățelului împăratului.

Mai departe, vrând să se convingă dacă țiganul este într-adevăr ghicitor, sfetnicii ascund o vulpe în sac și îl întrebă ce-i. Crezând că i s-a înfundat și referindu-se la păcălilele de până atunci (gâștele și rațele mâncate), țiganul spune: „Bată-te, bată norocu /.../ cât umblaș, cât nu umblaș, pân coteță și p-âne fusăși, pân streșinile oamenilor, multe găini și rațe mâncaș, da ca acuma în sac nu umblaș” (II, p. 560-561).

Parafraza proverbială, după modele de genul: *Vulpea, cât e de vicleană, și de multe ori cade în cursă cu toate picioarele ei* (Hințescu, 3035), este țesută în context prin semnificații și aluzii multiple: locutorul gândește propria lui situație ca o încurcătură în care e pe cale să „i se înfunde”, mizează totuși pe efectul aluziei și pe credulitatea naivă a interlocutorilor, de aceea nu dezvăluie „parabola” devenită obiect (vulpea în sac), dar interlocutorii amplifică aluzia, transformând „încercarea” (locutorului) în certitudine (sunt din nou păcăliți) și îl eliberează pe țigan de constrângeri și temeri. În această complexă „țesătură”, eroul

narațiunii parafrazează, de fapt, nu unul, ci mai multe dintre proverbele despre șiretenia și tertipurile vulpii, care includ aluzii la *umblat*, *coteș*, *găini* și *rațe mâncate*, cu deznodământul fatal, pe care uneori sau de multe ori îl evită: *Vulpea bătrână nu cade în cursă* (v. G.M., 8102-8116). Contextul funcțional (epic) este el însuși astfel construit, încât să facă posibilă parafraza proverbială (vulpea ascunsă de sfetnici în sac).

Într-un singur basm (7 1/2 pagini de text), clasat de Ovidiu Bârlea la „nuvelistice”, povestitorul jonglează, sub presiunea contextelor create de el însuși, cu parafraze proverbiale, puse exclusiv pe seama personajelor sale, a căror înțelepciune, respectiv șiretenie contrastează cu nepriceperea și credulitatea sfetnicilor (celor ce dau sfaturi). Este semnificativ faptul că și în cazul lui s-a atestat capacitatea de a construi enunțuri după modelele limbajului proverbial („Să faci o sută de buboi... să gată iei odată”).

(e) *Tehnica parafrizei paremiologice* în triada întrebare – răspuns – dezlegare o mai întâlnim într-un basm nuvelistic despre un tânăr care se plânge că a făcut armata și nu a apucat să-l vadă pe rege. Pleacă din sat cu scopul de a-și îndeplini această dorință. Când ajunge la intrarea palatului, portarul (ușierul) îi cere jumătate din ce-i va da regele. Tânărul îi cere regelui să-i dea două palme. Îi dă și el ușierului o palmă. Tras la socoteală de rege, răspunde: „Maiestate... Așa sunt ăștia, lingușitorii ăștia... Că, cîm m-o băgat înăuntru, mi-a zis să-i dau pă jumătate... pă jumătate i-am dat, că mi-ai dat două palme, i-am dat și lui una... Dă l-am săturat și pă iel... ăștia dă linge blidili p-aici pă la... ușa dumitale... așa-i trebue...” Regele, văzându-l isteț, îi pune trei întrebări-șaradă, la care primește răspuns (rezumat):

„- Mult ie dă la răsărit pân la apus?

- Cale de o zi... dimineața răsare soarele și seara apune.

- ...d-aici până pă lumea aialaltă ie mult?

- ...mult... cine-o plecat nu s-o mai întors îndărăt niciodată.

- Dă la pământ pân la cer, tu știi cât ie?

- ...nu ie mult așa... c-acu înnorează, ș-acu plouă. Nu-nnorează az, să plouă poimâini...” (II, p. 578).

Regele îi cere să nu spună nimănui cele trei întrebări și răspunsuri, dar Nicolae, eroul acestor întâmplări, le vinde colonelului, maiorului, căpitanului și majurului din regimentul în care făcuse el armata, cerând câte cinci galbeni de la fiecare. La reproșul regelui, eroul răspunde tot printr-o parafrază proverbială de tip parabolic, în genul celei pe care am cercetat-o în exemplul anterior: „O vinit la mine trei găște. Patru le-am jumulit și de pene, și de fulji, și le-am dat drumu...” (II, p. 580).

„Cale de-o zi”, din primul răspuns, este o expresie frecventă în limbajul rural tradițional pentru a măsura distanța (drumul) prin timp, dar dimensiunile ei sunt relativizate, pentru că *De la răsărit la asfințit de soare, se schimbă, se întoarce timpul de nu-l mai cunoști* (G.M., 3087). În contextul povestirii, eroul pare să facă aluzie la această „întoarcere a timpului”, raportând-o, însă, la evenimente concrete. El trăiește câteva zile bogate în evenimente neașteptate și are prilejul să se răzbune, într-o singură zi, pe tot ce-i făcuseră majurul și ceilalți trei gradați în trei ani de armată.

Sentimentul veșniciei, exprimat prin substituirea lui „mult” cu „niciodată” în al doilea răspuns, domină proverbele despre viață și moarte (v. Gh.P., p. 17-22), culminând cu *Mortul de la groapă nu se mai întoarce*, fiind contextualizat generic și în interpretarea mitică a morții ca „mare călătorie”.

În schimb, relația cauzală nor/ploaie, generalizată în al treilea răspuns, nu este în acord cu multitudinea credințelor despre starea vremii, multe dintre ele devenite sau consemnate în colecții ca proverbe, pentru că, deși cântatul de seară al cocoșilor prevestește ploaie și nor (Zanne, 1681), un alt proverb spune că *Vântul adună norii și tot vântul îi risipește* (G.M., 7982), deci nu orice nor aduce ploaie. Înțelepciunea interlocutorului este în acest context trădată.

(f) *Un mod special de utilizare* a proverbelor în context narativ îl reprezintă povestirile despre un personaj care cumpără trei sfaturi de la un bătrân și le verifică, cu sau fără folos, în practică (caz semnalat și comentat în *Texte dialectale. Muntenia*). Un copil orfan câștigă trei galbeni muncind un an la un gospodar și pleacă „în lume”. Pe drum, întâlnește un unchieș (moș), care nu-i răspunde la bună-ziuă pentru că vorba lui e scumpă: „Io dacă spui o vorbă la cineva, trebe să-m dea un galben”. Copilul dă cei trei galbeni câștigați pe trei vorbe:

„Câte zile-i avea tu,
vita ta pă mâna altuia să n-o dai,
nevasta pă credință să n-o iei,
secretu tău să nu ți-l știe nimenea”.

Băiatul omoară un turc și-i ia calul, hainele și banii (bani mulți). Se reîntoarce la stăpân și, când îi vine vremea, se însoară, stăpânul fiindu-i naș. Încalcă deliberat primele două sfaturi pentru a le verifica, împrumutându-i nașului iapa și trimițându-și nevasta singură la o nuntă, cu pruncul după ea. Încălcarea sfaturilor se dovedește a fi foarte păgubitoare, putând aduce nenorociri pe care eroul le evită, însă, urmărindu-i în ascuns pe răufăcători (nașul, nevasta și soacra). Dezvăluind cu probe minciuna prin care nașul își ascunsese lăcomia, apoi necredința femeii, îi pedepsește pe răufăcători bătându-i zdravăn și alungându-i din casă. Pentru el, situația se redresează complet datorită respectării celui de-al treilea sfat (II, p. 534-553).

Într-o variantă înregistrată de la același povestitor (Gh.M. Rădoiaș, excelent povestitor de snoave, mare putere de actualizare, raportare permanentă la întâmplările din viața obișnuită), cele trei sfaturi sunt repetate în final, pentru a li se confirma vechimea, înțelepciunea și permanenta actualitate: „Și de-atuncea a rămas povestea: câte zile-i avea, să nu iei... nevasta pă credință, câte zile-i avea, să nu-z dai vita pă mâna altuia, și câte zile-i avea, secretul tău să nu-l știe nimenea” (II, p. 552-553).

Statutul paremiologic al celor trei sfaturi (proverbe imperative, cu caracter normativ) nu mai trebuie testat prin înregistrarea lor în colecții, pentru că este confirmat de contextul narativ însuși: vorbe din bătrâni, evaluate în galbeni (vag context genetic), adevărate de experiența practică.

În *Folclor din Dâmbovița*:

(a) *O fată de împărat*, alungată de acasă în urma unei calomnii, după trei ani de supraviețuire în „Pădurea Neagră”, se sălbăticește. O găsește feciorul unui alt împărat, plecat la vânătoare însoțit de cei nouă vânători ai lui. Reacția unuia dintre vânători către feciorul de împărat: „Ia uite ce este înaintea noastră. O fată sălbatică! O 'mpușcăm?” Dar feciorul de împărat, văzând că era

frumoasă-foc, se hotărăște să se căsătorească cu ea. Calificativul „sălbatică”, atribuit fetei, este reluat imediat în comentariul povestitorului și explicat: „Și ia cum să sălbăticească da oameni... ședea mai mult sfiită rău”.

După ce naște un copil cu totul și cu totul de aur, plictisită de prea mult stat în casă, tânăra soție îi cere soțului ei să o scoată la plimbare. Bărbatul însă nu are timp de plimbare și o trimite numai pe ea, în tovărășia celor nouă vânători ai lui. Aceștia, poftind la frumusețea ei, o duc tot în Pădurea Neagră și, când vor s-o ucidă, pentru că refuză să se culce cu ei, după ce-i uciseseră întâi copilul, ea se face nevăzută în spatele copilului. Un vânător reacționează uimit: „Ei, n-am știut cu cine am intrat noi în cârd. N-a mințit cine a zis că cu sălbatecu din pădure niciodată să nu te pui”.

Expresia este reluată sub formă interogativă (zicătoare) în explicații pe care vânătorii le dau feciorului de împărat când acesta întreabă unde îi sunt soția și copilul: „Ei, împărate! Te pui cu omu sălbatec din pădure? Când a-nceput să cunoască ea locurile pă unde am dus-o noi în pădure, cine-a mai văzut-o?”

Este reluată apoi și în finalul basmului, repovestit de fată, în dublu context. Unul dintre vânători, după ce fata se face nevăzută, îi reproșează celui care avusese inițiativa: „Bă, ai văzut /.../ ce-ai făcut? Te pui cu omu sălbatic? /.../. Când a ajuns înapoi la-mpărăția ei, întreabă împăratu da doamna lui și de copil, atuncea-i povestește: «Ei, împărate, te pui cu omu sălbatic din pădure? Când am început s-o ducem noi și-a cunoscut drumurile pă unde-am dus-o, ia-o dacă mai ai de unde! C-a pierit din fața noastră cu totu»” (p. 36-55).

În prima formulare, expresia subliniată este introdusă conștient în context ca proverb a cărui valoare de adevăr este reconfirmată prin experiența concretă (pățania) a celor nouă vânători („n-a mințit cine a zis că...”), fiind, însă, anticipată de insistența cu care fetei i se atribuie calitatea de „sălbatică”. Sub presiunea contextului, varianta generică identificată în colecții (*Cu nebunul nu glumi* – P.Gh., p. 398; *Cu nebunul nu-ți pui nici în clin, nici în mână* – Hîntescu, p. 767) se particularizează, fără să devină, însă, parabolică, datorită statutului ambiguu al referentului (fată de împărat – sălbatic din pădure).

Corelată cu stilul formular al basmului și cu structura discursului epic, proverbul, relativ improvizat prin adecvare, ar

consona cu povețele pe care uneori eroul le primește, înainte de a porni la drum, de a evita tovărășia oamenilor „însemnați” (omul spân, omul roș), pentru că *Omul rău, ca toți să-l văză, / Dumnezeu îl însemnează*.³² O asemenea povață îi este adresată și lui Harap-Alb după ce, depășind probele la care este supus, se dovedește apt pentru îndeplinirea unei misiuni eroice: „...ține minte sfatul ce-ți dau: în călătoria ta /.../ să te ferești de omul roș, iară mai ales de cel spân, cât îi puté; să n-ai de-a face cu dânșii, căci sunt foarte șugubeți”.³³

Așa cum este formulat de bătrânul împărat, sfatul are o certă valoare de expresie paremiologică, ușor parafrazată și motivată în microcontext („căci...”). În structura narativă a basmului, el este investit, însă, cu o funcție epică, similară cu interdicțiile mai categorice a căror încălcare declanșează conflictul nucleic al unui număr mare de basme. În textul pe care îl analizăm, funcția paremiologică a „poveței” o prevalează pe cea epică: sfatul nu mai este formulat ca „prevenire”, de nerespectarea căreia depinde cursul acțiunii, ci într-un moment de surpriză, venind de undeva din afara textului (acel „cineva” care „bine a zis” nu este actant al narațiunii). Prin subiect și semnificație, expresia, utilizată în mod conștient ca proverb, se detașează și de contextul interdicției ca funcție a basmului fantastic, dar și de semnificația proverbelor despre „nebun”. „Omul sălbatic din pădure” ne trimite mai degrabă spre „fata sălbatică” din baladele fantastico-mitologice despre Gruia lui Novac sau Iovan Iorgovan, fată a muntelui, a pădurii sau a luncii, crescută într-un spațiu interzis sau inaccesibil eroului pământean, cu care eroul se luptă și este de regulă învins. Această fată poartă în multe variante însemnele purității, conflictul fiind generat de atentatul, uneori simbolic, la pudoarea feciorelnică. Acest „context cultural” este valorizat de povestitor numai prin elementele direct conectabile cu narațiunea pe care o spune (contextul funcțional): eroina acestei narațiuni nu este o „fată sălbatică” prin origine, ci capătă acest atribut în urma izgonirii și izolării ei în spațiul „sălbatic” al pădurii, datorită falsei nerecunoașteri a „purității” ei.

(b) *Un basm nuvelistic* despre ursită, înregistrat de la o povestitoare cu vădită preferință pentru un stil expresiv bogat, care îmbină expresia tradițională (stereotipă) cu expresia spontană (creată *ad-hoc*), devine un context predilect pentru performarea

limbajului paremiologic. În cele nouă basme înregistrate de la această povestitoare (Vasilica Samfir, 79 de pagini de text), am identificat două proverbe și șapte zicători, concentrate, cu o singură excepție, într-o scurtă narațiune intitulată *Ursita* (5 pagini de text):

„O fost odată-ntr-un sat o păreche dă oameni tare cumsecade. În câțiva ani dă când să luaseră, n-avuseseră aproape dăloc parte dă bucurii, *vorba din bătrâni: necazurile nu cad pă pietre* [le mureau copiii la scurt timp după naștere]. Acu' femeia aștepta ceasu' binecuvântat să-l nască pe al patrulea, dar *n-o țânea pământu' dă frică* [...] Trei zile și trei nopți moașa nu să mișcase dă lângă biata femeie, care sta pierită să nu mai pățească iar ce mai pățise. Și fiindcă *mai fusese mușcată de șarpe*, își trimise bărbatu' la popă să-l roage să stea zilili astea numa în genunchi în biserică și să se roage pentru sănătatea ălui dă va veni /.../; în cea dă a treia noapte, îi abătu femeii să nască. Era o noapte neagră ca funinginea și urla pustia dă *fi se fițea păru măciucă*”.

După ce se naște, copilului i se ursește că va trăi cât tăciunile din sobă; părinții iau tăciunile și îl păstrează cu grijă într-o basma:

„Copilu creștea *văzând cu ochii*, frumos, amic, dăștept – vorba aceea: alam dă părinții care l-au făcut.

Când îi veni vremea, își găsi o fată pă potrivea lui și-și înjghebară o gospodărie *ca un pahar*, gard în gard cu casa părintească.

Ba le dădu Dumnezeu și doi fluturi de copii, un băiat și-o fată, cum stă bine unei gospodării întemeiate.

Ei, dar *soarili – că e soare și tot nu scapă dă nori și dă furtună* – da' ei? Nici lor nu le-a fost bucuria deplină. Într-o zi, cade bolnavă femeia, uite-așa dânn enin. Nu boli mult, da sâmți ea că *i se scurtează funia la par*.

Bărbate, ai grijă dă tăciune”.

Când, printr-o întâmplare banală, tăciunile se sting și e aruncat la gunoi, bărbatul, care aducea lemne de la pădure, este găsit mort în căruță: „I se-mplinise bietului om ursita” (p. 248-252).

Predilecția pentru stilul expresiv este evidentă în fragmentele citate, ca și înclinația spre meditație, mai ales în enunțul ce încheie povestirea.

Ambele formule paremiologice identificate pe parcursul narațiunii – „necazurile nu cad pă pietre” și „soarili că e soare și tot nu scapă dă nori și dă furtună” – se înscriu în contextul generic

al proverbelor despre soartă, noroc și ursită, cu toate rezonanțele lui în basm, legendă și cântecul liric. Prima este înregistrată în colecții în forme cu subiect variabil, care trimit la alte contexte generice (*Blestemul nu cade niciodată pe pietre* – G.M., 1449). Adaptat semantic la contextul concret („necazurile” în loc de „blestemul”), proverbul încheie o secvență introductivă a narațiunii, care se înscrie și ea în paradigma „om fără noroc”, în care „om necăjit”, „om lovit de necazuri” reprezintă variante sinonimice, generalizând polul negativ al unui destin marcat dramatic de contrastul dintre reușită („oameni tare cumsecade, căsătoriți”) și eșec („n-avuseseră dăloc parte dă bucurii”). Acest conflict domină întreaga narațiune, nu numai prin natura întâmplărilor povestite (un destin reușit întrerupt brutal de împlinirea ursitei), ci și la nivel stilistic. Al doilea proverb (variantă la *Soarele că e soare și nu poate încălzi toată lumea* – G.M., 6829), situat la granița dintre două serii relativ distincte de secvențe narative, semnalează începutul declinului într-o viață până atunci în plină ascensiune. Varianta reconstruită practic de povestitoare, sub presiunea contextului funcțional, reprezintă un caz semnificativ de conversiune simbolică: declinul destinului nu rămâne proiectat asupra lumii, ca în varianta-model („nu poate încălzi toată lumea”), ci este reprojectat simbolic asupra astrului însuși („nu scapă dă nori și dă furtună”). Stilistic, reușita este marcată prin metafore create în context („gospodărie ca un pahar”, „doi fluturi de copii”), în timp ce declinul, sau teama de declin, prin expresii consacrate (zicători): „i se scurtează funia la par”, „ți se făcea păru’ măciucă”, „mai fusese o dată mușcată de șarpe”.

4. Analizele de caz efectuate pe texte orale de diferite tipuri conduc la constatări care infirmă sau corectează, cel puțin în parte, ipoteze și interpretări fundamentate mai mult pe intuiție sau pe deducții operate prin considerarea proverbelor ca atare, fără o investigație a relațiilor ce se instituie când sunt utilizate în acte concrete de comunicare. Orice vorbitor cu un anumit nivel de cunoaștere a limbajului paremiologic are competența potențială de a-l utiliza; cercetătorul, în tentativa de a trece de la simpla cunoaștere la înțelegerea resorturilor acestui limbaj, a rațiunii lui de a fi și a modului lui de funcționare, evaluează, de multe ori, un

model propriu de conexare și semnificare a expresiei paremiologice la acte de comunicare posibile.

În actele concrete de comunicare, utilizarea unui proverb și efectul produs reprezintă, pentru fiecare caz în parte, o experiență (și o strategie) comunicațională particularizată, atât prin selecția operată de locutor, cât și prin dirijarea semnificației și efectului perlocuționar scontat. Un vorbitor abilitat în limbajul paremiologic dispune de mai multă libertate în manevrarea unui proverb (sau zicători) decât în manevrarea unui cuvânt. Această libertate este limitată, în primul rând, prin statusuri de ordin individual: achiziția proprie a vorbitorului, nivelul lui cultural, capacitatea de înțelegere și propria experiență de viață.

Contextul funcțional proverbial poate fi de dimensiuni variabile, de la contextul imediat până la dimensiunile unui întreg discurs (text), el însuși de dimensiuni diferite, sau chiar cu implicații extratextuale sau reflexe într-o pluralitate de texte. De la caz la caz, proverbul poate corespunde uneia sau mai multor situații semnalate în context.

Tipurile de contexte funcționale identificate în corpusurile de texte supuse selectiv analizei nu favorizează ideea premeditată că proverbele s-ar alinia preferențial enunțurilor (discursurilor) aparținând „stilului artistic” al limbajului popular. O tipologie a contextelor funcționale, pe un corpus relativ delimitat, nu poate fi operată decât pe eșantioane cu caracteristici proprii și comportă un grad accentuat de aproximație, deoarece:

a) antologiile de texte dialectale (singurele care ar permite o asemenea tipologie) sunt alcătuite pe criterii diferite în ceea ce privește selecția tipurilor de texte, în funcție de cerințele propuse subiecților;

b) nu se poate vorbi, în aceste antologii, de o reprezentare proporțională a diferitelor tipuri de texte, în raport cu care să se poată aprecia frecvențe diferite ale utilizării expresiilor de tip proverbial, determinate de caracterul fiecărui tip de text;

c) dimensiunile textelor înregistrate/transcrise sunt trasate artificial, actul verbal concret fiind declanșat experimental, și nu de o cerință reală de comunicare (acest caracter experimental are implicații și asupra calității textului comunicat).

Aceste dezavantaje nu exclud, totuși, posibilitatea unor constatări și aprecieri pertinente în ceea ce privește categoriile de

mesaje orale care favorizează, în grade diferite, opțiuni pentru utilizarea limbajului proverbial (luând în considerație și zicătorile):

– în *Graiul nostru*:

- povestiri – memorat, amintiri – 21 ocurențe;
- relatări (aprecieri) despre viața socială – 12 ocurențe;
- relatare istorică – 4 ocurențe;
- relatare etnografică – 2 ocurențe;
- text folcloric (basm, povestire, snoavă) – 16 ocurențe;

– în *Texte dialectale. Muntenia* (vol. I, II):

- relatare autobiografică – 31 ocurențe;
- relatare autobiografică cu caracter de întâmplare – 10 ocurențe;
- relatare de întâmplări trăite (nu cu sens autobiografic) – 10 ocurențe;
- relatare etnografică (obiceiuri, munci, ocupații) – 22 ocurențe;
- activitate cotidiană (ce ai făcut ieri și azi) – 2 ocurențe;
- basm, poveste – 3 ocurențe.

Se poate observa că primul loc, în această foarte aproximativă statistică, îl ocupă relatările autobiografice (amintirile), care se referă la durate mai lungi din viața subiectului, consemnând acumulări de experiență; în schimb, în relatările care se referă la întâmplări izolate, dar tot cu semnificație autobiografică, ponderea limbajului proverbial este mai scăzută. La polul opus, se situează, însă, relatările despre viața cotidiană, privind comportamentul de rutină, chiar dacă diferit de la o zi la alta, care nu solicită în vreun fel interesul conversațional al locutorului; sunt succesiuni de acte cu semnificație pentru un schimb de informații: (*ieri*) „Auleo, ce să fac? / am săpa nește varză / ... / am scăldat fata / am spălat rochițele...; az? tot așa / măturai bătătura că fag găștele gâniiș // Scăldai fata / îi spălai tot așa rochițele...” (T.D.M., I, p. 189). Sentimentul subiectului că nu are nimic de spus este uneori servit interlocutorului ostentativ, stereotipia vieții cotidiene consonând perfect cu stereotipia expresiei: „Și azi? / mai pune furceriu la log / mai pune sapa / mai fă p-aea / mai fă p-aialtă / ... / câte uomăniești! / ...fără fhir / nu mai știi” (T.D.M., I, p. 468).

Nu am insistat fără motiv asupra acestei categorii de texte, practic inerte la limbajul proverbial; în actele de comunicare provocate prin stimuli exteriori sistemului de situații care angajează, de regulă, schimbul firesc de mesaje, ele au caracterul cel mai artificial. Insul rural are o înclinație firească pentru a povesti (sau relata) întâmplări din viața lui, unele mai vechi (amintiri), altele mai recente, de a povesti evenimente mai deosebite la care a asistat sau despre care a aflat; îi place să vorbească, în general, despre lucruri și fapte care prezintă un anumit interes, au un tâlc ce trebuie scos în relief, îl afectează sentimental sau moral. E mai puțin obișnuit, sau poate cu totul neobișnuit, să dea un „raport” despre ce a făcut „ieri și azi” sau să ceară, prin întrebări, informații de acest gen. Nici protocolarul „Ce mai faci?”, care urmează sau substituie o formulă de salut, nu este obișnuit în comunicarea rurală curentă; când două persoane se întâlnesc, cererile de informație au de regulă o țintă concretă, determinată de un interes anume sau de curiozitate (de exemplu: „Ce mai faci, Moromete? Ai terminat, mă, de săpă?” – *Moromeții*, 1955, p. 8; „Bună dimineața, mătușe! – Bună dimineața, maică! Ei! ‘Ce, ai făcut ceva?’ – T.D.M., II, p. 349).

De aici se poate trage o concluzie destul de clară asupra situațiilor de comunicare care favorizează sau nu utilizarea limbajului proverbial, în funcție nu numai de natura mesajului, ci și de poziția și atitudinea interlocutorilor. S-ar putea afirma că anumite categorii de acte concrete de comunicare (de felul celor menționate în statistica aproximativă) creează contextele funcționale potențiale pentru utilizarea unor expresii paremiologice, în timp ce altele, nu. Este interesant de menționat, în acest sens, și faptul că contextele „vidate de proverb” (despre care am vorbit) sunt reprezentate substanțial tot de relatările cu caracter autobiografic, cele mai favorabile, deci, efectului proverbial (în T.D.M., 19, față de 4 în relatări etnografice și cu totul sporadic sau absente în alte tipuri de texte). Apariția sporadică sau absența acestui fenomen evidențiază și ea tipuri de mesaje (altele decât cele pur artificiale) lipsite de o înclinație potențială față de expresii sentențioase sau parabolice.

Afinitatea potențială nu reprezintă, însă, factorul determinant în performarea efectului proverbial, rolul hotărâtor revenindu-i

individului abilitat în acest sens. De la majoritatea covârșitoare a subiecților chestionați în T.D.M. (peste 500), s-au înregistrat tipuri de texte pe care le-am considerat apte potențial pentru asimilare de expresii paremiologice, dar numai 50 dintre ei au recurs selectiv la acest procedeu. Același lucru se poate observa și în ceea ce privește nivelul de expresivitate a discursului, înclinația spre „povestire” și „limbaj colorat” devenind manifestă la un număr mult mai restrâns de subiecți față de cei care doar „relatează” evenimentele sau întâmplările, chiar și atunci când reproduc basme sau alte categorii de proză orală.

Nu numai performanța paremiologică în sine, ci și (chiar mai ales) asimilarea aspectelor contextuale generice depind în primul rând de locutor, dar și de interlocutor. Opinia că „vorbitorul unei limbi nu este liber să folosească într-un anumit moment al enunțării orice proverb sau orice expresie fixă din depozitul memoriei sale”³⁴ este imprecisă și irelevantă pentru evaluarea posibilităților de selecție care-i permit emițătorului un grad mai mare sau mai restrâns de libertate. Într-un context ca: „Oasele mele s-au datat cu munca, nu să vaită, nu să supără că le pui” [T.D.M., b]*, apelul la varianta-proverb „Căruța nu mai scârțâie dacă ie unsă mai dânn timp” pare surprinzătoare. În majoritatea colecțiilor, variante ale acestei expresii sunt clasate sub titlul „Despre legi, judecăți, ocârmuitori, strâmbătăți și dreptate” (*Judecătorul e ca osia de car: cum o ungi, nu mai scârțâie* – Gh.P., p. 346). În *Povestea vorbii*, întâlnim două variante în relație de subordonare, sub titlul „Despre pricini și judecăți”: „Dacă vrei să nu scârțâie carul, unge osia, / Că, / Dacă o ungi, merge mai bine”.³⁵

Acest câmp semnificativ este atât de înrădăcinat în tradiție și în uzul curent, încât în *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, expresia „a unge osia să nu mai scârțâie (carul)” este definită prin „a mitui”. În cazul analizat, vorbitoarea utilizează, însă, acest proverb într-un context care îl îndepărtează substanțial de semnificația lui curentă, conferindu-i valoare pozitivă și subsumându-l unui context generic cu totul diferit, integrându-l, deci, într-o paradigmă paremiologică la fel de puternic distanțată de cea implicată de sensul curent:

* Între paranteze drepte [...] sunt indicate pozițiile la care au fost analizate, în paginile anterioare, cazurile de referință.

Cu vremea toate se fac bune (Gh.P., p. 223);
Nădușala scoate boala (*ibidem*, p. 260);
Lucrul face sănătate, / Trândăvia tot păcate (*ibidem*, p. 273);
Cheia umblată nu se ruginește (*ibidem*, p. 273) etc.,

față de:

Legea înainte, șireții după ea (Gh.P., p. 346);
Judecătorul mânăncă miezul și împricinații coaja nucii (*ibidem*);
Prieteșugul judecătorului e pe genunchi, ca al turcului (*ibidem*);
Asta-i cumpăna, săraca (*ibidem*); *Judecata-i cu nasul de ceard*
(Gh.P., p. 317),

etc. (pentru sensul curent, negativ, al proverbului în discuție).

Se produce astfel o veritabilă conversiune semantică, determinată, foarte probabil, de anumite conotații ale verbului „a scârțâi”, care trimit la sensul de boală (în DEX, e indicat, ca sens conotativ, „a nu se simți bine, a o duce rău cu sănătatea”).

Fenomenul de conversiune semantică a proverbelor, în actele concrete de comunicare, pare să fie destul de frecvent, de vreme ce l-am întâlnit destul de des în puținele cazuri analizate (*Capul ce se pleacă sabia nu-l taie* [G.N., k]; *Sângele apă nu se face* [G.N., m]; *A dat cinstea pe rușine* [G.N., k]; „*Ăști de azi nu te bate cu bățu, da te frige cu fapta*” [G.N., d]). Situațiile menționate semnaleză utilizarea proverbelor respective în contexte funcționale cu totul „netradiționale” față de uzul curent sau față de semnificațiile indicate în colecții, contexte care inversează valorile etice statuate prin consens colectiv. În asemenea situații, contextul funcțional deturneză sensul statuat al proverbului, remodelându-l în raport cu statutul, comportamentul și intențiile locutorului în contextul relațiilor lui cu interlocutorul. Proverbele despre femeia nebătută se referă, de regulă, la situații în care bărbatul este victima, iar femeia – agentul nociv. Când un astfel de proverb este rostit de un bărbat bețiv la adresa nevastei care îl muștră [G.N., m], rolurile se inversează, efectul perlocuționar fiind determinat tocmai de această inversare a rolurilor.

În mod similar pot fi identificate și fenomene de conversiune simbolică, cu efecte semantice în chiar interiorul enunțului proverbial, atunci când enunțiatorul îi schimbă termenii consacrați, sub presiunea contextului funcțional:

„Necazurile nu cad pă pietri” [F.D., b], în loc de *Blestemul nu cade niciodată pe pietre* [G.M., 1449];

„...Soarâli că e soare și tot nu scapă dă nori și dă furtună” [F.D., b], în loc de *Soarele că e soare și nu poate încălzi pe toată lumea* [G.M., 6829].

Situații poziționale speciale apar în narațiunile în care proverbele (sau enunțuri de tip proverbial) sunt formulate, în poziție inițială, ca sfaturi pe care un bătrân le comunică unui locutor tânăr, confirmate prin experiențe individuale sau experimente provocate intenționat și reformulate, cu sens concludiv, în poziție finală [G.N., comentariul final, p. 192-193; A.P.P.E., f – tânărul care cumpără trei sfaturi de la un bătrân], sau în triada întrebare – răspuns – decodare, ca tehnică conversațională intenționat ambiguă, în care primii doi termeni apar în poziție inițială, sub formă de întrebare-șaradă (ghicitoare) – răspuns-șaradă, puternic ambiguizată, iar răspunsul, ca dezambiguizare totală, în poziție finală [A.P.P.E., d, e].

Sunt semnalate și situații în care contextul funcțional este astfel elaborat, încât să favorizeze utilizarea unui anumit proverb, potențându-i efectul perlocuționar. În povestea despre ghicitorul pretins, termenii proverbului referitor la vulpea prinsă în capcană [A.P.P.E., d] sunt anticipați în context ostentativ, prin aluzii repetate la șiretenia, abilitatea și tertipurile protagonistului. Intenția anticipării nu aparține, însă, locutorului textual, care nu face altceva decât să-și asume riscul, să spere și să reacționeze spontan, aproape inconștient, în momentele-cheie, ci „autorului” care a elaborat textul, povestitorul și, mai ales, Emițătorul-Tradiție. În mod similar poate fi interpretată și expresia de rezonanță proverbială despre omul sălbatic din pădure, cu care nu trebuie să te pui, din basmul despre fata de împărat alungată în pădure și devenită „fată sălbatică” [Folclor din Dâmbovița, a].

Multe dintre cazurile analizate pun sub semnul întrebării sau, cel puțin, relativizează definirea proverbelor ca „formule fixe”. Stabilitatea enunțului paremiologic poate fi considerată, ca factor definitoriu, numai la nivelul codului virtual și este consacrată, prin efect exterior uzului concret, în colecții și dicționare, din rațiuni de ordin metodologic. Dacă se poate afirma, cu un anumit grad de certitudine, că stilul proverbului reclamă similitudini cu stilul

contextului funcțional, reversul acestei afirmații este și el îndreptățit: stilul contextului funcțional reclamă similitudini *cu* și exercită presiuni *asupra* stilului și structurii proverbului, aspectul topic fiind cel mai afectat. Vorbitorii abilitați în utilizarea limbajului paremiologic își permit o mare libertate în mânăuirea proverbelor pentru adaptarea lor la context (tehnici contextuale variabile până la individual), capacitatea de acțiune a contextului fiind determinată de gradul de organizare a expresiei și de dimensiunile lui. „Formula fixă” se impune mai autoritar atunci când proverbele sunt introduse în context printr-un enunț inițiator, el însuși variabil („vorba aceea”, „vorba ăluia”, „după cuvântul din vechime”), dar nu în mod absolut, enunțul inițiator putând fi modificat în stil individual sau sub presiunea contextului funcțional („cum e vorba”, „adevărată-i vorba că...”, „la noi cică...”, „sunt niște babe la noi aici-șa / și i-o zăcătoare / cică...” [T.D.M., g]; „n-a mințit cine a zis că...” [F.D., a]).

Printre modalitățile de adaptare contextuală care determină modificări substanțiale ale structurii proverbului ca „formulă fixă”, am semnalat:

– adaptarea la stilul și topica contextului funcțional („nu mai înveți tu calul bătrân d-aiș nainte” [G.N., c])

– conexarea nemijlocită a termenilor proverbului cu corelativi imediați ai contextului funcțional („că zăceam să prind și pă una și pă alta, să țin doi pepini într-o mână” [T.D.M., g]);

– același procedeu (conexare nemijlocită) realizat prin interferarea proverbului cu termenii contextului funcțional și raportare pe secvențe la datele acestuia („ș-a dat uasili / iele să dau: ș-așa / ș-așa / că acu nu mai scârțâie căruța dacă... ie unsă mai dân timp ia nu mai scârțâie / ia merge lin așa / tot așa și uasâle mele-o-făcut / dacă să-nvăța cu munca / nu să supără că le pui...” [T.D.M., b]); prin această tehnică, proverbul este comentat și decodat în context, eliminându-se orice posibilitate de ambiguitate;

– aluzia la proverb, fără enunțarea lui integrală, parafraza aluzivă („...la cazan ear, altă muncă / că... fără muncă nu se poate nij mânca / nij bea” [T.D.M., d]);

– tehnica parafrizei proverbiale (pe larg comentată la [A.P.P.E., c, d, e, f]).

Uneori, disiparea și intercalarea termenilor proverbului cu secvențe ale contextului funcțional sau parafraza aluzivă sunt atât de accentuate, încât numai adevărul exprimat (intenția de generalizare) sau implicarea transparentă a unor componente simbolice ne mai permit să reconstituim apelul la un enunț paremiologic.

Capacitatea de acțiune a contextului funcțional asupra structurii enunțului paremiologic depinde în mare măsură și de poziția lui contextuală. În raport cu contextul nemijlocit, imediat, această poziție este variabilă, dar cu ponderi semnificative. Din totalul cazurilor analizate (35), ponderea cea mai mare se constată pentru poziția mediană, intercontextuală (20 de cazuri), urmată de poziția finală, epifonemică (12 cazuri), apoi, la mare distanță cantitativă, poziția inițială (numai 3 cazuri). Numărul relativ mic de cazuri analizate nu favorizează, însă, concluzii categorice în această privință, cu atât mai mult, cu cât unele situații de poziție inițială și mediană sunt ambigue.

În poziție inițială, proverbul anticipează semnificațiile contextului la care este aplicat, motivând adoptarea unei decizii [T.D.M., g]: „flăcăul trece di dooșcinj di ani / ...îl însoară babele...” – hotărârea și demersurile pentru căsătorie, sau anunțându-i tensiunea dramatică [F.D., b]: „...dar soarili că e soare și tot nu scapă dă nori și dă ceață” – declanșarea evenimentului care duce la împlinirea destinului tragic). În asemenea cazuri, adevărul proverbial este validat de context, dar nu acesta este scopul urmărit, ci pregătirea interlocutorului pentru receptarea (interpretarea creativă) a mesajului care urmează. Am semnalat, însă, și situații în care proverbe care deschid un context – situate, deci, în poziție inițială – au conexiuni sensibile și cu contextul anterior, chiar dacă nu sunt explicite intențional în raport cu el (nu au un efect concluziv, epifonemic). În cazul [G.N., j], proverbul („...prostia din născari nișiodată leac nu ari”) are o funcție inițiatoare față de episodul pe care îl premerge („după ce a halit carne de oaie și o cofi di gîn”, țiganul pleacă cu toată familia lui să prindă niște pește), dar este legat semantic și de contextul care îl precedă (cumpără oaia în schimbul unei comori de aur), asumându-și și o funcție intercontextuală (mediană).

În poziție mediană, este mai puternică funcția de argumentare, nevoia de convingere, mai ales în situațiile în care această poziție nu implică nici un fel de ambiguitate, cum se întâmplă în cazul soțului care resimte consecințele neprevăzute ale răsfățării soției: „...o alintasem / sita nouă... / în cui să ții / așa-i? // așa // măi, cum să fac eu / s-o dezalint?” [T.D.M., f], sau în cazul confruntării inegale dintre femeia nevoiașă și prefect, unde proverbul *Capul plecat sabia nu-l taie* este situat între avertisment și încălcarea lui [G.N., k]. În multe situații, însă, poziția mediană este ambiguă, proverbul enunțat având și un efect concluziv (epifonemic) față de secvența contextuală precedentă, dar și un rol inițiator în raport cu secvența contextuală ulterioară: în cazul omului sărac căruia împăratul îi propune căsătoria cu fata lui (convenția epică a basmului fantastic puternic desemantizată), enunțul „nu să lozești petic cu sac” are un efect concluziv în raport cu contextul anterior, dar este și motivator al deciziei care urmează (inițiază o nouă secvență contextuală).

În poziție finală, proverbul are un caracter concluziv, experiența anecdotică relatată în context fiind confirmată prin semnificațiile unui experiment social confirmat de tradiție, cu intenție moralizatoare (în sens larg): sentimentul tenacității riscante („Românul e ca piatra, că se sparge, dar nu să-ndoaie” – G.N., b), resemnarea în fața eșecului („Cine n-are noroc n-are, di cân' naște până moare” – G.N., c), consecință a unui comportament dereglat („din beție ies toate năravurile – G.N., e), atribut dezaprobat generalizat („Muierea-i poale lungi și minte scurtă”, cu referire la „fetele de azi” care nu respectă regulile prematrimoniale etc.).

NOTE

- 1 A. Taylor, *The Study of Proverbs*, în *Proverbium*, 1965, nr. 1, p. 7.
- 2 T. Vianu, *Estetica*, București, E.P.L., 1968, p. 79-80.
- 3 M. Ralea, *Expresie individuală și expresie socială în artă*, în *Scieri din trecut. În literatură*, ESPLA, 1977, p. 221-224.
- 4 *Ibidem*, p. 225.
- 5 A.A. Potebnea, *Iz lekci po teorii slovesnosti*, Harkov, 1914, p. 50.
- 6 *Ibidem*, p. 41-42.

- 7 J. Krzyanowski, *Sursele anecdotice ale proverbelor*, în *Literatura ludowa*, nr. 2, Varşovia, 1957, p. 24-31.
- 8 El. Finbert, *Le livre de la sagesse malgache*, Paris, 1946.
- 9 J. Paulhan, *L'expérience du proverbe*, în *Œuvres complètes*, Tchou, tome II, p. 81-121, *apud* H. Meschonnic, *op.cit.*, *infra*, p. 426.
- 10 H. Meschonnic, *Les proverbes, actes du discours*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1976 - 3 (*Rhétorique du proverbe*), p. 425-427.
- 11 Sanda Golopenția, *Buzele cele mute vorbesc pe tăcute*, în *Educație și limbaj*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 188.
- 12 A.A. Potebnea, *op.cit.*, p. 50, 36.
- 13 Iorgu Iordan, *Prefață la G. Muntean, Proverbe românești*, București, E.P.L., 1987, p. XXXVI.
- 14 G.L. Permjakov, *Despre aspectul logic al zicătorilor și proverbelor*, în *Proverbium*, 1968, nr. 10.
- 15 H. Meschonnic, *op.cit.*, p. 424-425.
- 16 P. Ruxândoiu, *Proverb și educație*, în *Educație și limbaj*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 173.
- 17 A. Jolles, *Formes simples*, Paris, Seuil, 1978, p. 127.
- 18 H. Meschonnic, *op.cit.*, p. 421.
- 19 A. Jolles, *op.cit.*, p. 132-133.
- 20 H. Meschonnic, *op.cit.*, p. 425.
- 21 P. Zumthor, *L'épiphonème proverbial*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1976 - 3 (*Rhétorique du proverbe*), p. 315-317, 326.
- 22 A.J. Greimas, *Proverbele și dictioanele*, în *Despre sens*, București, Editura Univers, 1975, p. 323.
- 23 Ch. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Paris, P.U.F., 1958, p. 18-35.
- 24 A.A. Potebnea, *op.cit.*, p. 34
- 25 *Ibidem*, p. 37.
- 26 C. Tabarcea, *Poetica proverbului*, București, Editura Minerva, 1982, p. 52.
- 27 Ov. Bârlea, *Poveștile lui Creangă*, București, 1987, p. 183. Referirea se face la *Antologie de proză populară epică*, publicată de autor în trei volume.
- 28 *Proverbele românești*, București, Editura Minerva, 1984.
- 29 C. Tabarcea, *op.cit.*
- 30 Cf. P. Ruxândoiu, *Proverbele ca gen folcloric*, în *Folclor literar*, I, Universitatea din Timișoara, 1967, p. 183-198 (citată la p. 194).
- 31 A. Pann, *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, București, E.P.L., 1963, p. 237-238.
- 32 *Ibidem*, p. 159.
- 33 I. Creangă, *Opere*, București, ESPLA, 1953, p. 193.
- 34 C. Tabarcea, *op.cit.*, p. 247.
- 35 A. Pann, *op.cit.*, p. 29.

VI

Contextul funcțional scriitoricesc

Dimensiunile reduse ale unui text oral și izolarea lui prin tehnici de anchetă dialectală nu favorizează raportarea suficientă a proverbului și a contextului său funcțional la competența lingvistică și la nivelul cultural al locutorilor (deci la contextul generic). Din analizele de caz efectuate, se poate observa că acest deziderat poate fi realizat în mai mare măsură atunci când sunt supuse examinării discursuri de dimensiuni mai mari, cu frontiere bine conturate, care le conferă statutul unui „discurs complet” (basmul fantastic, basmul nuvelistic, snoava). Un examen mai eficient al relațiilor contextuale implicate de performarea limbajului paremiologic poate fi realizat pe texte de autor, luându-se în considerare nu numai textul integral (cronică, roman, nuvelă, povestire etc.), ci și relațiile intertextuale evidențiate de abordarea globală a creației unui scriitor sau a unei serii de scriitori reprezentând o epocă, un stil sau un program ideologic și estetic relativ unitar.

Referindu-se la literatura medievală occidentală, Horst Weinstock remarca utilizarea nediferențiată a proverbelor „rustice” și a sentințelor „literare” ca autorități egale și amestecate, ambele tipuri de enunț paremiologic reprezentând *formulae*. Modalitatea de utilizare a evoluat, în această literatură, de la naturalețe la un manierism amplificat, apoi la ridicol și parodie; în cea de-a cincea carte a lui Rabelais și la Cervantes, proverbele au trecut de la manierism la decădere socială. În schimb, la Shakespeare, proverbele sunt integrate în context ca parte a acțiunii dialogate, ca avertisment sau argumentație, cu funcție narativă și dramatică.¹

Paul Zumthor observa, la rândul său, că valoarea de utilizare a proverbelor în literatura medievală franceză este probată în două moduri: (i) prin existența, în secolele XIII-XVI, a unor culegeri specializate; (ii) prin faptul că, în operele oratorice și literare care inserează în textul lor proverbe, se constată fapte semnificative de reiterare a expresiilor consemnate în aceste colecții.

Tendința accentuată de asimilare a limbajului paremiologic în literatura cărturărească prin apel nu la surse orale, ci la colecțiile deja consacrate, poate fi interpretată ca o tradiție instituită și respectată prin obișnuință în epoca respectivă și în spațiul cultural occidental. Această constatare este confirmată și de faptul că, în aceeași epocă și în același spațiu, proverbele erau larg folosite în stilul epistolar și pătrunseseră autoritar în maniera conversațiilor elegante de salon. Așa se și explică intensitatea preocupărilor pentru alcătuirea și publicarea de colecții, meticulozitatea cu care sunt alcătuite, soluțiile adoptate pentru a le face convingătoare și ușor de mânărit și, mai ales, larga lor răspândire în rândul știutorilor de carte (deci nu în mediile țărănești), probată prin reeditări adăugite uneori substanțial, cum s-a întâmplat cu colecția (mai bine zis colecțiile) lui Erasmus.

Un examen mai aprofundat al operelor de referință (sau al altor categorii de texte, precum cele oratorice), întemeiat pe un număr mare de exemple (cazuri), ar pune în relief, după părerea lui Zumthor, o problemă marginală, dar nu lipsită de interes: în ce măsură ar fi recomandabil, sau chiar necesar, de a distinge între proverbele propriu-zise (transmise prin tradiție orală) și proverbele preluate dintr-o operă literară (sau colecție) anterioară (transmisă prin tradiție scrisă), care ar putea să nu fie indicate ca atare, ci preluate cu titlul de citat poetic.² Un asemenea examen ar satisface o curiozitate științifică, dar nu ar clarifica, decât cel mult parțial, intenția autorului, maniera lui de lucru și sursele la care a apelat efectiv.

Important de reținut este faptul că, într-o literatură scrisă, se poate constitui o „tradiție” proprie în utilizarea limbajului paremiologic, indiferent de sursele orale sau scrise, tradiție care poate funcționa mecanic sau creativ. Și este evident faptul că literatura română „de la origini până în prezent” își are, în acest sens, propria ei tradiție.

Am afirmat, în capitolul anterior, că nu există diferențe substanțiale în ceea ce privește modul de funcționare a proverbelor între textele orale și cele cărturărești, dar că pot fi semnalate totuși diferențe calitative, datorate atât faptului că scriitorii recurg la modalități mai elaborate de utilizare a expresiilor paremiologice, cât și nivelului mai elevat al contextelor în care le folosesc. Această din urmă observație nu poate fi generalizată, dar, în textele autorilor la care ne vom referi, calitatea „mai elevată” a contextelor funcționale este evidentă.

În cronicile moldovenești de limbă slavonă, înclinația pentru stilul parabolic și comparația retorică își are sursele, ca deprindere, în stilul cronicăresc bizantin, aclimatizat la noi de Macarie, Eftimie și Azarie. Primul „scrie călugărește”, furând figuri de la bizantinul Manasses, inspirându-se din „caligrafia stilistică” a acestuia, cultivatoare de „vorbe în aur poleite”: în a doua domnie a sa, Petru Rareș își „desmerdează norocoasele sale bătrânețe în băi, în băuturi, în mâncări, ai zice [în loc de „vorba-ceea”] ca lebăda cu penele aurite deasupra unor clădiri”.³ Năvălirea turcilor asupra Moldovei este comparată cu „o pasăre cu aripile mari care se repede asupra unei păsărele cu pene puține”. Nu toate aceste procedee retorice se regăsesc în stilul lui Manasses; numeroase formule sunt creația lor proprie sau sunt împrumutate de la alți scriitori.⁴ Asemenea formule „expresive”, comparații și aluzii alegorice, care se repetă aproape la fiecare rând, nu reprezintă de fapt un limbaj paremiologic; unele dintre ele amintesc, cel mult, tehnica parafrizei proverbiale. Funcția lor este exclusiv retorică, solicitată de caracterul oficial, de curte, al acestor cronici, de intenția laudativă la adresa domnitorilor care au cerut scrierea lor, vizând uneori și personalitatea unor mari boieri cu cinuri înalte la curtea domnească. Utilizarea lor abuzivă indică un manierism facil care, limitat în timp, nu a deschis o tradiție cu reflexe în stilul cronicăresc de mai târziu.

Grigore Ureche, cu care începe „adevărata istoriografie română”, nu va lua în serios vorbele în aur poleite ale predecesorilor săi, preferând comparației retorice „metafora bine pitită”. După opinia lui G. Călinescu, „toată mierea cronicii lui Ureche se reduce la cuvânt”, care nu este în fapt limba cronicarului, ci „limba literară de dialect moldav”.⁵ Ureche are „harul de a gândi

prin simțuri”, care am spune că este o modalitate proprie limbajului paremiologic. El este, deci, cel care deschide o tradiție, continuată, în stiluri relativ diferite, de ceilalți mari cronicari de limbă românească, primii care se vor sprijini, în latura cea mai evident umanistă a scrierilor lor, pe formulele paremiologice.

Această înclinație rezultă, în primul rând, din scopul educativ-moralizator al cronicilor lor, intenția fiind nu numai prezentarea unor documente ale existenței noastre în timp, ci și îndreptarea conduitei morale, privindu-i în primul rând pe ocârmuitorii țării, dar și pe marii boieri, ale căror fapte și comportamente sunt date ca pilde de „rău” sau de „bine”, din care urmașii să învețe.

Ureche, de pildă, fixează cronicii sale un scop educativ peremptoriu: „Să rămână feciorilor și nepoșilor, să le fie de învățătură, despre cele rele să se ferească, și să socotească, iară despre ceale bune să urmeze și să învețe și să se îndirepteze” (Ureche, 1967, p. 69). Acest scop este urmărit cu tenacitate pe tot parcursul cronicii. După relatarea unor evenimente cu efecte semnificative mai puternice asupra destinului țării, în rău sau bine, comentariile pe care le face pentru a le sublinia sensul pilduitor, în care utilizează de regulă și expresii paremiologice sau de tip paremiologic, sunt introduse sub titlul *Învățătură și certare*. După ce consemnează, de pildă, risipirea cetăților moldovenești de către Alexandru Lăpușneanu („vrând să intre în voia turcilor”), cronicarul își exprimă fâțiș, sub titlul menționat, dezaprobarea și chiar indignarea, printr-un comentariu generalizator, care scoate în relief urmările nefaste nu numai ale evenimentului în sine, ci ale întregului comportament al Lăpușneanului, în timpul celei de-a doua domnii, în relațiile lui cu Poarta Otomană: „De acesta lucru cunoaștem că nice un bine n-au făcut țării, că vasul cel fără de fund, măcar câtă apă ai turna într-însul nu-l mai poți împla. Așa și turcul: de ce-i dai mai mult, de aceia îți face mai multă nevoie” (Ureche, p. 146).

Relațiile contextuale ale paremiei subliniate (adaptată stilistic la tehnica narativă și portretistică particulară a cronicarului) sunt deosebit de complexe. Se poate vorbi, de fapt, despre o pluralitate de contexte funcționale, dimensionate prin extensie progresivă într-o organizare ierarhică:

– comentariul în sine (întreg textul citat), ca reprezentând contextul funcțional imediat, care dirijează univoc semnificația proverbului prin decodare expresă („așa și turcul”);

– evenimentul relatat (distrugerea cetăților), nu atât prin efectul lui nefast, cât prin motivația lui (vrând să intre în voia turcilor);

– toate faptele „rele” săvârșite de Lăpușneanu în cea de-a doua domnie, motivate de subordonarea lui față de Poarta Otomană, căreia îi este dator și, deci, aservit;

– toate evenimentele relatate în letopiseț, marcate de același gen de relații între domn și puterea care l-a impus (aservire, supunere docilă), implicând îndatoriri care apasă greu asupra țării și îi degradează destinul istoric (context funcțional dispersat, vizând fapte și acțiuni diferite, cărora însă proverbul – dar și comentariul – le unifică semnificația prin funcția lui de generalizare).

Această tehnică de contextualizare este definitorie pentru cronica lui Grigore Ureche; în virtutea ei se pot identifica serii de proverbe convergente, care produc un efect similar și asupra contextelor funcționale episodice, conturându-se astfel contexte generice dominate de o idee morală exemplară.

Intenția generalizatoare a proverbelor este foarte transparentă la Ureche și funcționează și datorită enunțurilor inițiatoare (formula de introducere), în care, cum am mai arătat, referirea se face nu la „vorbă”, ci la întâmplări care s-au petrecut și se petrec tot veacul: „...cum se întâmplă de sângü de aduce povoiul apei și iarăș de sângü scade” (Ureche, p. 70); „...cum să tâmplă: den pom bun roadă bună op să iase” (Ureche, p. 129); „...ci pururea să tâmplă: acela ce va să-și întoarcă bătaia, de doao ori îl bat” (Ureche, p. 91). Evenimentul de referință, implicat în substanța semantică a proverbului, capătă deci marca eternității, faptul particular la care proverbul se aplică (contextul funcțional) fiind și el inserat în această permanență; proverbul însuși, mai ales când are o structură microcontextuală narativă, este interpretat, în context, ca model exemplar al seriei de întâmplări „pururea” reiterate. Acest fapt nu vizează inevitabilul, pentru că se poate întâmpla și altfel, totul depinzând de voința și opțiunea comportamentală, sau de firea bună ori rea a celui despre care este vorba.

Miron Costin, cu o concepție mai clară asupra istoriei, ale cărei evenimente le interpretează în contextul unor opțiuni politice mai bine conturate, dar puternic marcat și de sentimentul destinului, este și el convins că istoria nu înseamnă numai consemnarea faptelor trecute, ci și o sursă de „învățătură” pentru generațiile viitoare de cititori, prin cunoașterea unor drame sociale și omenești care ar fi putut fi evitate: „...letopisețile nu sint numai să le citească omul, să știe ce au fost în vremi trecute, ce mai mult să hie de învățătură ce este bine și ce este rău și de ce să se ferească” (Costin, p. 184). Ca istoric, cronicarul se arată, însă, preocupat în mai mare măsură de memoria vremurilor trecute, „...cât să nu să uite lucrurile și cursul țării” sau „...să nu să treacă cumva cu uitarea” (Costin, p. 42). În mai mare măsură istoric decât moralist, preocupat de despuierea documentelor și îngrijorat de puținătatea lor, recurgând, pentru evenimentele pe care nu le-a trăit personal, la memoria bătrânilor și la tradițiile orale, el cultivă „vorba memorabilă”⁶ nu numai când citează replici ale personajelor, ci și când utilizează expresii paremiologice.

Enunțul inițiator, atunci când recurge la el, nu se mai referă la ceea ce „pururea se întâmplă”, ca la Ureche, ci la vorbă, spunere, zicere – la vorbele spuse cândva, de cineva, care au intrat în memorie și pot fi re-enunțate în contextul unui eveniment la care se potrivesc. Cronicarul nu este interesat de „întâmplarea” care a generat această „vorbă”, concentrându-și atenția asupra „întâmplării” la care ea poate fi raportată, dar îi indică, de regulă, mai precis sau mai vag, enunțiatorul primar, cu aceeași grijă cu care face trimiteri la sursele de informație pentru evenimentele pe care le relatează în cronică, fie ele scrise (letopisețul cel leșesc, de pildă), fie memoria bătrânilor, fie tradițiile orale, ajungând până la zvonuri (la cele ce se spun). Încrederea în „memoria vorbei” este atât de puternică, încât uneori Costin se rezumă la o sumară aluzie proverbială, convins că cititorul îi va înțelege intenția. El este mai atent, însă, cu citatele proverbiale de sursă cărturărească, pe care le reproduce integral și le explică semnificația prin raportare la contextul istoric.

Caracterul „memorabil” este mai puternic atunci când „vorba” este atribuită unor mari personalități istorice sau culturale, dar și unor autori mai puțin cunoscuți sau unor comunități etnice sau sociale bine delimitate:

„Scrie Pliutarhū, vestit istoric, /.../ că hărnicia împăraților și domnilor mai multă să înțelege din cuvențele lor și sfaturi grăite de dânșii [...] decât den războaie făcute de dânșii, că războaiele, avuția și prilejul vrémii face mai de multe ori. Iară cuvântul și sfat înțeleptu din singură hirea izvoréște, până în cât ieste, precum dzice și Înțelepciunea lui Solomon [...]: «Den rostul dreptului izbucnéște înțelepciunea»” (Costin, p. 89)

sau:

„Și așa s-au aședzat Constantin-vodă, feciorul Ieremieii-vodă cel mai mare, la domnie, cu bucuria țărâi, avându țara nădejdea că va urma pe tată-său. Ce departe au fostu Constantin-vodă de acéie fericiie. Ce precum dzice Isus Sirah: *Vai de acéie cetate, unde este domnul tânărū*. Luându-se și Constantin-vodă după socoteala tineréților, n-au păzit datoria sa deplin spre împărăție și, precum scrie Létopisețul cel leșescū, dintâiaș dată birul a anului celui dintâiū nu l-au plinit. Și așa, scârbindu-se împărăția, l-au mazălit pre Constantin-vodă...” (Costin, p. 58).

Funcțional, semnificația proverbului nu se referă la soarta „cetății”, ci la soarta tânărului domn, care este, după cum explică mai departe cronicarul, o victimă a autorității perfide a turcului:

„Nu i-au folosit lui Constantin-vodă uricile ce le avea de la împărăție, date tătane-său, de domnie vecinică, lui și feciorilor lui și nepoților lui, că *turcul cu vréme dă, cu vréme ia*, precum este vremea, așa lasă, blândū cândū ieste vréme de blândéțe, sămețū și agerū cândū ieste vréme de sămeție. Creștinului niceodată cuvântul nu-l ține, nice este a-l amăgi rușine, toate precum ieste vremea face” (*ibidem*).

Proverbul (sau expresia de rezonanță proverbială) subliniat(ă) în text și explicat(ă) în continuare în termeni ei înșiși sentențioși, are un dublu efect generalizator, referindu-se la soarta multora dintre domnii țărilor românești, dependenți de „împărăție” (la cheremul ei), dar și la comportamentul insolent al turcului, ca modalitate comportamentală definitorie și permanentă în tot veacul de dominație otomană.

Când proverbul este atribuit unei comunități etnice, prestigiul îi este conferit de înțelepciunea și experiența ei istorică, recunoscute prin consens colectiv, dar și în comentariile cu care cronicarul anticipează enunțarea lui. Efectul proverbial este mai puternic atunci când întâmplări și situații din viața istorică a unui popor

sunt sancționate cu proverbe aparținând culturii orale a altui popor vecin și având permanente relații, bune sau rele (înțelegeri sau confruntări), cu celălalt. Hatmanul Potoțchi „au strânsă oaste di prin cetățî și de pre la rudeniile sale”, peste voia și porunca craiului polonez, și „au purces asupra lui Ștefan-vodă [Tomșa], însoțit de Constantin-vodă [care fusese alungat din scaun] și cu Alexandru-vodă, frate-său”. Potoțchi se îndrepta spre Moldova „sămățu cu izbânde ce făcuse frații lui aicea într-aceste țări împotriva lui Răzvan-vodă și apoi împotriva lui Mihai-vodă, ce, *cum dzice muldovanul, nu sintă în toate dzile Paștile*”. Mergând „fără nici o tocmală, fără străji”, oastea încropită de hatmanul polonez e lesne înfrântă de moldovenii lui Ștefan Tomșa, cu consecințe nefaste asupra celor trei temerari (Costin, p. 59). „Zicerea” moldoveanului se referă, cum se poate deduce din microstructura semantică a proverbului, mai mult la viața domestică, îndeosebi la ce poți, ce trebuie și ce este bine să faci, prin opoziție, în zilele de sărbătoare și în zilele de lucru. Deși expresia nu este imperativă, reprezentând în intenție un avertisment formulat printr-o constatare banală (toată lumea știe că, pe parcursul unui an, Paștele durează, ca și Crăciunul, doar trei zile), proverbul are o certă funcție normativă, înscriindu-se în prescripțiile care reglează comportamentul uman în raport cu ciclurile vremii (context generic). Miron Costin utilizează, însă, acest proverb într-un context istoric, în care succesiunea evenimentelor demonstrează că succesele asumate cu emfază pot fi urmate de eșecuri lamentabile. Asemenea situații apar frecvent în cronică, prilejuindu-i comentarii adecvate și sancțiuni proverbiale uneori neașteptate. În cazul de față, cronicarul reorientează sensul proverbului, am putea spune chiar că îl deturneză, deplasându-i sfera contextului generic spre alte categorii de proverbe, de tipul *Ulciorul nu merge de multe ori la apă*. Libertatea cu care performerul folcloric utilizează limbajul proverbial și semnificațiile lui în raport cu contexte funcționale variabile, uneori neașteptat de distanțate față de uzul consensual tradițional, se manifestă deci și în textele de autor.

Într-un alt caz, un proverb leșesc este aplicat la evenimente și situații din țările românești: „Spun oamenii bătrâni de pre acéle vrémi cum să fie agiunsă în câteva rânduri cu dare Ieremie-vodă la Bașté Giurgiu, pentru moartea lui Mihai-vodă, care lucru poate

să hie (că ce nu lucrează în lume avuția). Banii răscolesc împărățiile și mare cetății le surupă, cum să dzâce cu un cuvântu leșescă: Sula de aură zidul pătrunde” (Costin, p. 56).

Proverbul leșesc este anticipat de cugetări proprii, formulate succint în stilul specific limbajului paremiologic, procedeu cu frecvență destul de mare în cronică lui Costin. Convergența semantică dintre proverb, cugetare și eveniment este aici mai puternică, deși în evidentă relație parabolică (sula de aur – termenul parabolic; „avuția”, banii – cu sens denotativ în cugetările autorului; mituirea lui Bașté Giurgiu de către Ieremia-vodă – evenimentul probabil). Se poate spune că, în acest caz, ca și în multe altele, cugetările cronicarului sunt expresii paremiologice generice, care mediază relația semantică dintre termenii contextului funcțional și termenul parabolic din proverbul final.

Când etnia căreia i se atribuie un proverb se află în relații de rivalitate cu o altă etnie, determinând conflicte, atitudini și aprecieri interetnice, sensul proverbului devine intenționat ironic:

„Luasă veste doamna [lui Ieremia-vodă] și boierii că le vine Schinderă pașea asupra și le poruncia și Radul vodă, ca un creștin, să fugă devreme. Ce leahul simățu și fără crieri n-au vrut să porceagă mai devreme, ce amu dacă apropiasă oștile. Bine le zică cazacii leșilor. După pagubă, leahul înțeleptu” (Costin, p. 64).

Referirea la „vreme” (timpul pagubei și timpul înțelepciunii), mai pregnantă într-unul dintre proverbele comentate anterior („turcul cu vrème dă, cu vrème ie”), înscrie multe dintre proverbele utilizate sau create de Miron Costin într-un context generic ce domină gândirea lui filozofică și concepția asupra destinului omului, al împăraților și popoarelor; asemenea referiri apar frecvent în cronică lui Costin: „Ce sosiră asupra noastră cumplite acestea vrémi de amu, de nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri” (*Prédoslovie*, p. 42); „Iar di pe acéle vrémi să cunoaște păharul lui Dumnedzău aproape de schimbare și curundă spre alte mai cumplite vrémi” (p. 120); „De șagă lucru este întrebare ca aceasta pre o vreme ca acéea?” (p. 133); „Și de atunci țara au purces tot spre rău, den ană în ană până astăzi” (p. 134); „Créde (iubite cititoriule) neputinții omenești, créde valurilor și cumplitelor vrémi, întreabă pe ce vrémi am scris” (p. 165) etc., culminând cu celebra cugetare: „Iară nu sintă vrémile supt cârma

omului, ce bietul om supt vrémi" (p. 144), care, rostită în moment de mare cumpănă, are puternice rezonanțe paremiologice.

Apăsarea „vremii” asupra destinului oamenilor și al popoarelor este pusă, ca efect, în relație de echivalență cu voința divină, într-o cugetare sentențioasă, corelată contextual cu vremea lui Papură-vodă, de fapt Ștefăniță-vodă, poreclit așa pentru că „...țara într-acéia foamete era într-acéla anū, cât mânca oamenii papură uscată în loc de pâine; ce vrémile și voia lui Dumnedzău nu sânt în voia domnilor” (Costin, p. 195). Această cugetare are reflex contextual la mare distanță, într-o altă scriere a lui Miron Costin (*Cronica polonă*), unde este amplificată până la dimensiuni fataliste:

„Și din scurgerea acestor veacuri, și din felul cum, după hotărârea lui Dumnezeu, a căzut Împărăția Romană din puterea ce avusese, fiecare poate să vadă ce schimbătoare este lumea. Și cine poate să facă pasul cel mai mic sau să se tragă înapoi, când Dumnezeu hotărâște un termen împărățiilor și schimbarea stăpânirii pe pământ? Alții urmează după plecarea celor dintâi, căci Dumnezeu a interzis Fortunei să stea pe același loc” (Costin, p. 226).

Acest fatalism capătă o nuanță aparte atunci când este motivat prin imposibilitatea omului de a prevedea viitorul, prin neștiința lui asupra lucrurilor ce urmează să se întâmple.

După ce relatează răsunătoarea victorie a lui Mihai Bravul asupra oștilor lui Sinan „pașea”; cronicarul anticipează declinul și sfârșitul tragic al acestui mare erou al neamului printr-un comentariu sentențios:

„Iară precum izbânde de dintâiu a mulți au fostă mai pre urmă spre scădere, așa și acestui domn, lui Mihai-vodă, precum vei vedea povestea mai gios, la rândul său. Neștiutoare firea omenească de lucruri ce vor să fie pre urmă. Ce pentru un lucru sau două pre voie ce i să prilejuiesc, bietul om purcede desfrânat și începe lucruri peste puterea sa și apoi acolo găsește perirea” (Costin, p. 48).

Enunțul sentențios cel mai semnificativ din acest comentariu este reluat la scurtă distanță, după ce Mihai-vodă îi taie capul lui Bator Andreieș, și întărit paremiologic:

Și dacă l-au adus la Mihai-vodă, au pus de i-au tăiat capul. *Neștiutoare firea omenească și de primejdiile sale*, că apoi nu îndelungată vreme așa au pățit și Mihai-vodă de Bașté Giurgiu, cum au făcut el lui Bator Andreieș. Bine dzice sfânta Evanghelie: «Cu ce măsură măsură, măsura-ți-să-va» (Costin, p. 49).

Chiar dacă enunțul care sintetizează, în ambele texte citate, sensul evenimentelor relatate și relația de cauzalitate dintre ele, reliefând opoziția dintre succes și eșec, nu a intrat, presupunem, în circuitul oral, frecvența cu care este utilizat în tot cuprinsul cronicii îi conferă certă valoare și funcție paremiologică. Proverbul care încheie al doilea fragment („Cu ce măsură măsură, măsura-ți-să-va”) ne scoate, însă, din zona fatalismului, atribuind omului, și nu vremii sau voinței divine, un rol decisiv în derularea propriului său destin, care contrazice, cel puțin aparent, cugetarea filozofică a cronicarului. „Firea omului” este „neștiutoare” numai dacă este lipsită de înțelepciunea rezultată nu numai din propria experiență, ci mai ales din experiențele repetate ale generațiilor anterioare, pe care limbajul paremiologic le concentrează în formule sintetice. Există, în circuitul folcloric românesc, numeroase proverbe care îl avertizează pe om, îi dau deci posibilitatea să știe (să nu-i rămână neștiutoare firea) că succesul sau insuccesul lui în viață depind, în mare măsură, de faptele și comportamentele lui, bune sau rele: *După faptă și răsplată; Cine seamănă vânt culege furtună; Cum îți vei așterne, așa vei dormi etc.*, subsumate aceluiași context generic ca și proverbul citat de Miron Costin. Că nu numai el, ci și Ureche și Neculce au înțeles și au fost conștienți de acest lucru, reiese din chiar scopul atribuit propriilor lor scrieri – să fie de învățătură pentru urmași. Și atunci, cugetarea lui Costin despre „neștiutoarea fire omenească” reprezintă mai degrabă un reproș la adresa celor lipsiți de învățătură și înțelepciune, carență care, în cazul „domnilor” ce ocârmuiesc țări și popoare, este mai gravă. De faptele și comportamentele, bune sau rele, ale domnilor, de învățatura și înțelepciunea lor depinde nu numai propriul lor destin, ci și destinul istoric al țărilor peste care stăpânesc.

Referindu-se la domnia lui Gașpar-vodă, „om de neamul său italian [...] neștiutoriū rândul și a obiceiurilor țarâi, fără limbă de țară”, cronicarul deplânge cu mare amărăciune destinul trist al

Moldovei, determinat nu de voința divină, ci de neînțelepciunea și „hirea” rea a multora dintre domnii ce s-au perindat la scaunul ei:

„O! Muldova, di ar hi domnii tăi, carii stăpânescă în tine, toți înțelepți, încă n-ai peri așe lesne. Ce, domniile neștiutoare rândul tău și lacome sintă pricine perirei tale. Că nu caută să agonesască și e nume bun ceva la țară, ce caută desfrânați numai în avuție să strângă; care apoi totuș să răsipéște și încă și cu primejdii caselor lor, că blăstemul săracilor, cum să dzice, nu cade pre copaci, câtă de târdzău” (Costin, p. 66).

Proverbul, al cărui model consacrat în colecții, ca și în circuitul folcloric, apare sub forma *Blestemul nu cade niciodată pe pietre* (G.M., 1449), nu se referă, de fapt, la secvența de text pe care o încheie, având reflex contextual la distanță, în episodul care relatează uciderea lui Gașpar de către propriii săi însoțitori, după ce oastea i se risipise în lupta dată împreună cu leșii împotriva turcilor. Vom reveni mai jos la această secvență, încheiată și ea cu un citat biblic: „Nu-i nice o putere, fără de la Dumnedzău dată”. Interesantă este corelația intercontextuală între cele două proverbe (fiindcă citatul biblic este și el, ca funcție și structură, proverb) și între contextele funcționale la care sunt aplicate. După ce relatează el însuși cu scârbă ororile comise de Gașpar-vodă în confruntarea cu boierii și nu apreciază ca gest pozitiv întoarcerea lui împotriva turcilor, cronicarul etichetează uciderea mișească a domnului (împlinire a blestemului) ca „scârnăvă faptă”, pentru că domnul, „ori bun, ori rău /.../, oricum este, de la Dumnedzău este”.

Comparând forma mai particulară a proverbului în contextul cronicăresc comentat, cu forma mai „clasică”, identificată în colecții, am putea bănui modalități specifice de adaptare semantică și sintactică la context: „Blăstemul săracilor, cum să dzice, nu cade pre copaci, câtă de târdzău” (*săracilor* – atribut care restrânge clasa celor ce proferează blestemul în funcție de context, *copaci* – în loc de pietre, *câtă de târdzău* – în loc de niciodată; inversiuni sintactice potrivite stilului specific al lui Costin: enunțul inițiator în interiorul enunțului proverbial, determinarea temporală la sfârșitul frazei). Nu putem ști dacă această formă, excluzând inversiunile topice, a aparținut circuitului oral în epocă (blestemul *săracilor* nu cade *niciodată* pe *copaci*), dar, cum tendința de adaptare la context este frecventă în letopisețul lui Costin,

transformarea cea mai substanțială constând în substituirea proverbului cu o simplă aluzie (Matei-vodă îi „unseră osia” dregătorului turc), ipoteza că și acest caz reprezintă un procedeu similar este plauzibilă.

Libertatea pe care Miron Costin și-o permite în ceea ce privește selecția unui proverb adecvat câmpului semnificativ al contextului funcțional determină uneori nepotriviri sau ambiguități semantice între proverb și context:

„Dacă s-au așezat Alexandru-vodă la scaun (*lupul părul schimbă, iară nu hirea*), tot pe acéia cale, ca și la domniia dentăiū au purces lucrurile. Ce, cârpiia boierii cum putea trebile țării, iară domniia mai multū își petrecea cu Batiște Veveli” (Costin, p. 97).

Episodul se referă la cea de-a treia domnie a lui Alexandru-vodă, care, după cum se înțelege și din proverbul pus între paranteze, nu a fost mai presus față de primele două (domnii scurte, de câte o jumătate de an). Încă din prima sa domnie, acest Alexandru-vodă se dovedește a fi departe „cât ceriul de la pământū” de „hirea tătâne-său” (Radu-vodă cel Mare), „om și de trup și de hire slabū și boliacū”. Fiindu-le impus a doua oară ca domn, boierii, care îl urau (au avut „mare mahniciune și voie rea”), au uneltit împotriva lui.

Cam drastic acest proverb (*lupul părul schimbă, iară nu hirea*), care se referă de regulă la o răutate nocivă împinsă până la cruzime, față de semnificațiile corespondente din contextul funcțional. Alexandru-vodă nu era rău, dimpotrivă, a încercat să intre în voia boierilor, ci numai slab din fire, bolnăvicios și delăsător. S-ar putea spune că Miron Costin modifică întrucâtva sensul proverbului, îi lărgește sfera contextului generic, apropiindu-l de *Năravul din fire n-are lecuire*.

Relația semantică proverb-context este, în acest caz, construită stângaci și faptul se datorează, mai mult decât probabil, sărăciei de informație, cronicarul fiind nevoit să se limiteze la „cât am pututū înțelege den boieri bătrâni den dzilele lor”, a căror aversiune împotriva domnului cel nevolnic în mod sigur l-a influențat. Contextul funcțional cuprinde toate episoadele care se referă la cele trei domnii, inclusiv finalul penibil al celei de-a treia, când

boierii se dovedesc a fi, prin ura lor înverșunată, cei cu nărav rău, iar vodă, o victimă inocentă a lor. Când, după ce scapă de situațiile periculoase prin care boierii l-au obligat să treacă, Costin postelnicul, un boier mai cu minte și mai înțelegător al celor întâmplute, îi oferă sprijin pentru ca „să-și hie iară în scaun”, Alexandru-vodă, scârbit peste măsură și abia scăpat de frică și spaimă, „n-au vrut să priimască nice într-un chip”. Aceste episoade, așezate în text după enunțul proverbial menționat mai sus, reprezintă de fapt un contra-context, o infirmare a semnificației proverbului în situația dată.

Miron Costin are permanent tendința de a aprecia acțiunile și comportamentele domnilor, mai ales cele necugetate, subliniindu-le consecințele nefaste sau dezaprobându-le: „Ce nu s-a destulit Mihai-vodă cu atâta [înfrângerea lui Simion-vodă], ce îndată, fără nimică zăbavă au tras oștile sale asupra Ieremii-vodă, spre Suceavă, cu mare sârguială” (Costin, p. 50). Dezaprobarea este marcată prin sublinierea malițioasă și repetată a grabei necugetate cu care voievodul acționează.

Uneori, astfel de comentarii se desfășoară în secvențe mai ample și sunt înțesate de expresii paremiologice sau de tip paremiologic, care le amplifică sensul moralizator (de mustrare), indiferent că sunt consacrate sau create *ad-hoc*, și argumentate cu mari exemple pilduitoare ale istoriei:

„O! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă. Pre cât să mai adaoge, pre atâta râhnește. *Poftile a domnilor și a împăraților n-au hotar. Avândū multū, cum n-ari avea nemică le pare.* Pre câtū îi dă Dumnedzău, nu să satură. Avândū domnie, cinste și mai mari și mai late țări poftescū. Avândū țară și țara altuia a cuprinde cată și așa lăcomindū la altuia, sosescū de pierde și al său. *Multe împărății în lume, vrândū să ia alte țări, s-au stânsū pre sine.* Așa s-au stânsū împărăția lui Darie împăratū de Alexandru Machidon. Vrândū să supuie țările grecești și toată Machidonii, Darie au stânsū împărăția sa, de au cădzutū pre mânule lui Alexandru Machidon. Așa împărăția Cartaghinii vrândū să supuie Râmul, au cădzutū în robii râmlénilor. Așa Pirū împăratū, vrândū să ia Italia, au pierdut țările sale. Așa și Mihai-vodă, vrândū să hie crai la unguri, au pierdutū și domnia Țării Muntenéști” (Costin, p. 113).

Alteori, dezaprobarea este exprimată în tonuri mai drastice și motivată, proverbial, prin voința divină, pe care oamenii nu trebuie s-o încalce. În acest fel este comentată uciderea mișlească a lui Gașpar-vodă, aflat în situație critică, de către propriii lui însoțitori:

„Scârnavă și groaznică faptă și neaudzită în toate țări creștine. Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritu` trebuiește, că oricum este, de la Dumnedzău este. Precum dzice și Svinta Scriptură: «Nu-i nice o putere, fără de la Dumnedzău dată» (Costin, p. 72).

În același stil se înscrie și preocuparea cronicarului pentru relevarea sentimentelor și reacțiilor afective ale personajelor lui față de evenimentele pe care le-au trăit sau cu care se confruntă: „Vésel Matei-vodă că i-au hălăduit siiménii și c-au putut răspunde focului căzacilor, luându mare inemă și nădėje de dentr-acéia tâmpinare a siiménilor cu căzaccii” (Costin, p. 151); „Să mira Vasile-vodă, încotro va năzui? La turci să temea de pâra țărâi și de lunicoase hirea turcilor și cu grije. La căzaci iarăși să feria, să nu-și mai strice numele la turci” (*idem*, p. 140). Chiar dacă neînsoțite de proverbe în context imediat, astfel de comentarii, numeroase pe parcursul întregului letopiseț, creează la nivel macrocontextual un climat favorabil apelului la limbajul paremiologic.

Prin modalitățile de conexare a proverbelor la context (sau contexte), Miron Costin se dovedește a fi, în egală măsură, un continuator al înaintașului său, dar și un mare inovator.

Vasile Lupu uneltea împotriva lui Matei Basarab, pe care „prostateg îl ținea”, pentru a-l pune în scaunul Țării Românești pe Ion-vodă, feciorul său. Era sprijinit și îndemnat insistent la aceste fapte de vizirul Tabani Buiuc, fără știrea Porții, aflat fiind în rivalitate cu alți mari dregători ai împărăției. Primele două încercări eșuează, datorită în primul rând intervenției Porții, unde adversarii vizirului sunt mai tari, dar și prin înfrângerea oștilor domnului moldav. La a doua încercare, Vasile Lupu căutase o soluție politică: „...au pornit pre Ion-vodă la pașea de la Silistra cu câțiva boieri, să-l ducă pașea în scaun”. A trimis înainte la pașă un vel-postelnic, „să mai întărească lucrurile”. Ajuns la pașă, acesta

„au simțit lucrurile într-altă chip, că-l agiunséră pre pașea iară alte porunci împărătești pren silihtariul și-i unseră osia și pașii Matei-vodă” (aluzie proverbială).

Dar Vasile-vodă „nici cu atâta nu s-au lăsată”, ci, îndemnat de vizir, „iară au strânsă oști” și „au purces” asupra lui Matei-vodă. Are mari șanse să învingă în acest război, dar, prin abilitate tactică, ajutat și de întâmplare, Matei-vodă întoarce victoria de partea sa. Această răsturnare îi prilejuiește cronicarului un comentariu amar (îi era credincios lui Vasile Lupu), care, întărit paremiologic, sună ca un avertisment sever:

„Iară lunecoasă sintă lucrurile războaielor și în puterea lui Dumnedzău mai multă stau. Nice un neprietin, cât de slab hie, cum să nu-l ție nimea, nece-l țină oștenii cei direpți. Și bine au dzis unul: *Bella momentis constant*, adecă *Războaiele în clipala ochiului stau*. Că atâta era numai să ie acela războiă Vasilie-vodă și să aședze în domnia Țărâi Muntenești. Iară *roata lumii* nu așea cum gândește omul, ce în *cursul său să întoarce*” (Costin, p. 113-115).

Tehnica de contextualizare, mai ales în ceea ce privește ordinea sintagmatică și ierarhizarea unităților componente, este cea consemnată la Grigore Ureche, dar realizată într-o manieră cu totul diferită, caracteristică pentru Miron Costin pe tot parcursul cronicii sale. La Ureche, comentariul meditativ și proverbial care îl urmează reprezintă veritabile paranteze, deschise prin acea *Învățătură și certare*; unitățile constitutive ale discursului asupra căruia proverbialul își proiectează semnificațiile (de la centru spre margini: proverb – comentariu – eveniment – serie de evenimente reprezentând contexte dispersate la distanță) sunt foarte clar delimitate unele în raport cu altele. La Miron Costin, relația sintagmatică dintre componente (exceptând contextele dispersate la distanță) se caracterizează printr-o contiguitate fluidă, cu elemente de interferență și intercalare (chiar în interiorul proverbialului), care implică, nu rareori, apelul la alte proverbe (cel din finalul secvenței citate) sau la aluzii proverbiale („unse osia”).

Uneori, Miron Costin utilizează aceeași expresie paremiologică în contexte diferite:

„Și văzândă de adevărat urzită perirea sa de Alexandru-vodă [este vorba despre boierii care „îmbla toți cu paza vieții”], ca *céla*

ce să înecă, să apucă de sabie cu mâna goală, s-au vorovitu cu toții și au dată știre țărâi, care hierbându în greutăți și în netocmele, pre lesne s-au pornitu și nu numai curtea, ce și țărănimea” (Costin, p. 98).

Același proverb este utilizat pentru a sublinia, moralizator, eșecul lui Racoți, craiul de Ardeal, în încercarea lui de a dobândi și „scaunul crăiiei leșești”. Mănat de „duhuri spre mare lucruri”, de „mari și înalte gânduri, cum s-ari vedea crai preste crai și domnă preste domni” (*ibidem*, p. 173), după ce obține câteva victorii în fața oștilor leșești, suferă, în cele din urmă, o înfrângere dezastruoasă, căzând „în mâna leșilor” și pierzând scaunul Ardealului, unde turcii instalaseră alt cneaz. După care, la

„...anul 7166, Racoți, ca acela ce se înecă, de sabie goală să apucă [ușoară modificare față de enunțul anterior], iară au coborât cu oști în Ardeal, încă fiindu cetățile Făgărașul, Oradiia, Sibiiul cu oamenii lui. Iară Berci Ianoș (noul cneaz), cu turcii s-au închis în Clujvaru, spre partea turcească” (Costin, p. 185).

În ambele contexte (funcționale), expresia proverbială comprimă situații care se înscriu într-o aceeași clasă generică: cel ce se află într-o situație critică, disperată, riscă totul pentru a scăpa. În cel de-al doilea context, mai amplu și mai complex organizat, sensul critic, efectul paremiologic este întărit printr-o cugetare-avertisment care anticipează de la distanță nu numai enunțul ca atare, ci și situația de referință: „Vrei vedea cum înghite Racoții (înălțarea spre care năzuiește). *Orbă nărocul la suiș și lunecos a stare la un loc, grabnic și de sânrg pornitoriu la coborâș*”. Formulată ea însăși în stil paremiologic, această cugetare poate fi considerată „propoziție fundamentală”, semnificând contextul generic al proverbului. Același efect întăritor îl are și contrastul dintre situația precară la care ajunge protagonistul și marile ambiții care au determinat acțiunile lui temerare. Comparând cele două contexte, reiese că cronicarul reușește să dozeze efectul în funcție de gravitatea situației de referință, dar și de culpabilitatea protagonistului.

Tehnicile de conexare contextuală sunt mai complexe și mai variate, deci, la Miron Costin față de Grigore Ureche. Registrul de formule introductive, mult mai larg, este diferențiat după sursa

din care cronicarul își extrage paremia, dar și în funcție de procedeele folosite pentru adaptarea la context. Proverbele de circulație folclorică sunt introduse, de regulă, printr-un verb *dicendi* la formă impersonală („cum să dzice”; „cum să dzice cuvântul”; „cum să dzice cu un cuvântu leșeșcū”) sau puse, pur și simplu, între paranteze (fără formulă de inițiere), așa cum am văzut în unele dintre cazurile comentate mai sus. Atunci când recurge la citate din texte biblice sau laice, verbul *dicendi*, la un mod personal, este urmat de subiectul care indică sursa și precedat, uneori, de un adverb care susține autoritatea sentinței („bine dzice sfânta Evanghelie”; „precum dzice sfânta Scriptură”; „precum dzice și înțelepciunea lui Solomon”; „precum dzice Isus Sirah”). Același procedeu este utilizat și în cazuri în care sursa este anonimă, dar individualizată („și bine au dzis unul”; „precum aceia bine au dzis un dascăl”).

Pentru formulele aforistice sau sentențioase care îi aparțin, cronicarul nu simte nevoia de a le introduce prin vreo formulă, ci le topește în pasta discursului, precedându-le uneori de un *ce* sau *că* consecutiv, ori de un *așa* cu funcție comparativă („ce este să nu treacă anevoie cu sfatul”; „că după scârnave fapte, scârnave morți vin”; „așa cu anevoie se agonisește, ce se pierde odată”). Când vrea, însă, să fie mai categoric sentențios, cugetarea este introdusă printr-un verb *dicendi* precedat de verbul *a putea* („cât poți dzice că nasc și în Moldova oameni”; „de să poate dzice că are casa aceia pace, lângă care alta lipită de perete arde”).

Intenția educativă a letopisețului este declarată și de Ion Neculce ca scop de căpetenie, în termeni mai concreți și prin adresare directă către cititor:

„Deci, fraților cetitorilor, cu cât veți îndemna a ceti pre aceste letopiseț mai mult, cu atât veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste” (Neculce, p. 5)

sau:

„Rugăm pe dumneavoastră, iubiți cetitori tineri, să luați seama aceștii scrisori, de s-ar tâmpla vrodată să mai vie niște lucruri ca aceste în țara noastră, să vă știți chivernisi, să nu pățiți și voi ca noi” (*ibidem*, p. 243).

O calitate particulară a evenimentelor, faptelor și situațiilor relatate în cronică, determinate de intenția declarată a autorilor lor, constă în faptul că acestea sunt ele însele investite cu funcții similare celor specifice limbajului paremiologic, devenind modele pilduitoare, adevărate parabole, cu sens pozitiv sau negativ, purtătoare de învățături pe care cititorii (mai ales cei tineri) sunt îndemnați să le urmeze pentru a-și dirija comportamentele, acțiunile și atitudinile, în situații similare. Această funcție este amplificată de comentariile cronicarilor, de regulă în stil sentențios, cuprinzând ele însele adeseori enunțuri cu rezonanță paremiologică, și capătă concentrație maximă în proverb.

Vorbirea în pilde este o însușire naturală a cronicii lui Neculce, om cu multă experiență de viață la vârsta când a scris-o, cunoscător al înțelepciunii celor vechi. Sub pana lui, fondul paremiologic capătă valențe noi: pe de o parte, cronicarul se apropie mai mult decât înaintașii săi de stilul popular-țărănesc în manevrarea limbajului paremiologic, uneori până la identificare, iar, pe de altă parte, intervențiile lui în conținutul și structura expresiei proverbiale sunt determinate nu numai de cerințele adaptării la context, ci și de tendința de integrare organică a stilului paremiologic în stilul propriu, de accentuată specificitate, al cronicii sale. Își pun amprenta aici harul de povestitor și tehnica conversațională (Neculce se află în permanent dialog cu cititorul, dar și cu țara a cărei istorie o scrie), înclinația spre ironie și „bârfă”, etichetarea faptelor sau situațiilor grave pe ocolite, cu aerul că ar glumi, precum și intensa participare afectivă la tot ceea ce se întâmplă sub ochii săi. Cu excepția unei scurte perioade dintre domnia lui Dabija, cu care începe cronică, și domnia lui Duca, boierul moldovean ridicat încă de tânăr la înalte dregătorii, este „mai tot timpul martor ocular”⁷ la evenimentele pe care le relatează și le comentează. Cronică lui Neculce are un caracter memorialistic mai pronunțat (comparativ cu cea a lui Miron Costin), constituind un context favorabil implantării fertile a limbajului paremiologic. G. Călinescu observă la Neculce, ca și la Creangă, „ticuri de rural”, printre care „proverbialitatea, filozofia bătrânească, văietătura, darul de a povesti”. Or, „proverbialitatea” nu reprezintă, la acest prim mare povestitor moldovean, un

simplu procedeu stilistic, reductibil la „adaptarea cât mai exactă (și subtilă) a zicerii la situația dată”, ci o caracteristică organică a propriului său mod de a gândi și a scrie, în care seva folclorică este turnată în tipare originale, nu în sensul că Neculce s-ar fi inspirat din folclor, ci în sensul că această sevă ființa în el, ca parte integrantă a personalității lui morale și culturale. Mai puțin cărturar decât Miron Costin, el este un observator profund al întâmplărilor și situațiilor pe care le consemnează, cugetând asupra lor cu înțelepciunea bătrânească, comună țăranului și boierului legat de țară.

Neculce este singurul dintre cei trei mari cronicari moldoveni care adeseori comentează proverbele utilizate, glosează pe marginea lor, nemulțumindu-se cu simpla lor adecvare la context. După ce relatează uciderea lui Constantin Brâncoveanu și a „patru cuconi ai săi” de către turci, consemnând faptul memorabil că unul dintre feciori, rugându-se „...să-l turcească, să nu-l taie [...], tată-său l-au îmbărbătat tare, să nu-ș lasă legea”, încheie episodul cu un proverb care, prin semnificațiile sale, este cu totul opus dramatismului evenimentului: „Precum să dzice *domnū bogat și fără sfat*, adevăr că atunce au fost fără sfat, dacă s-au mâniet Dumnedzeu pre dânsul. Iar mai nainte, în 30 de ani, tot cu sfat au fost, că ținé Dumnedzeu și-i ierta osinda”. Relația funcțională a proverbului cu evenimentul în sine este marcată numai în comentariu („...adevăr că atunce au fost fără sfat, dacă s-au mâniet Dumnedzeu pre dânsul”) și explicată sumar într-un paragraf anterior: Brâncoveanu încercase să salveze viața sa și a feciorilor lui cu „pomeniri multe și cei prieteni harnici și averea ce avé”, dar, „sosindu-i atunce ceasul, nemică nu i-au folosit. Precum dzice Scriptura: «Nu va folosi averea în dzioa urgiii»”. Explicația este anticipată de invocarea mâniei lui Dumnezeu, pusă astfel în relație directă cu comentariul ce urmează enunțului proverbial și argumentată prin câteva detalii sumare, prin care cronicarul își justifică de fapt aversiunea față de Brâncoveanu și după sfârșitul lui tragic:

„Poate fi și osinda Moldovii, că-i tot schimba domnii adese, și-l blăstăma toată țara, au poate fi și a unchiu-său, a casei lui Șarban-vodă, au doar și a moscalilor chemare și apoi vicleșug.

Că mult sânge creștinesc s-au vărsat, și de multe ori îl blăstăma împăratul Moscului și dzică: «Iuda-Brâncovanul m-au vândut, de-am răpus oaste și am pățit acestea» (Neculce, p. 278-279).

Nici comentariul imediat, nici explicațiile cu care este anticipat nu dau întreaga măsură a efectului proverbial asupra contextului său funcțional. Cititorul este nevoit să facă conexiuni cu relatări din pagini anterioare, referitoare la ambiguitatea și duplicitatea atitudinii domnului Țării Românești în timpul conflictului ruso-turc din vremea lui Dimitrie Cantemir, la intervențiile frecvente în treburile Moldovei, implicată și ea în conflict, și la conflictul de domnie cu casa lui Șerban-vodă, fapte care ar fi contribuit substanțial la înfrângerea dezastruoasă a lui Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir de către vizirul turc. Prin aceste complexe relații contextuale, proverbul, puternic reprobativ, consemnează nerecunoașterea aureolei Brâncoveanului ca apărător și martir al creștinismului, tragedia lui fiind pusă univoc pe seama mâniei divine. Este în stilul lui Ion Neculce recomentarea eliptică a unor fapte, comportamente, situații sau evenimente relatate anterior, fără să facă referire sau trimiteri directe, lăsându-i, așadar, cititorului această sarcină. Dar tehnica contextuală este bine elaborată: comentariul cronicarului conexează proverbul la un context explicativ și motivator care, la rândul său, trebuie raportat de cititor la relatări mai detaliat făcute la locul lor, dar pe care enunțul proverbial le readuce în actualitatea unui eveniment ulterior (aici, finalul tragic al unui destin), ca argumente atât pentru evenimentul ca atare, cât și pentru atitudinea povestitorului, pentru semnificația cu care îl sancționează.

De multe ori, automotivarea prin comentariu este substituită prin convertirea proverbului la un sens ironic pe care nu l-a avut și nu-l are în uzul curent. Această intenție este realizată fie prin modificarea lui substanțială, fie prin conversiune semantică. Pentru a sublinia, de exemplu, imprudența cuiva, zicătoarea *A pune paie pe foc* este transformată într-un proverb care, prin substituie de elemente lexicale, prin introducerea unor „întăritori” adverbiali și prin raportare directă la persoană, capătă o încărcătură ironică intenționat îngroșată: „A stins bine focul cu paie”. Nu întotdeauna, însă, transformările urmăresc efectul satiric; de multe ori, ele au

rolul de a converti tonul constatator al proverbului în apreciere și atitudine de autor: proverbul *După faptă, și răsplată* devine „Și așa și-au luat plata după fapta sa” (deci, așa merita, bine i-a făcut – gândește cronicarul) sau „Cine face face-i-să”.

Prin conversiune semantică, procedeu pe care l-am întâlnit și la Miron Costin, Neculce nu creează nepotriviri sau ambiguități între proverb și contextul funcțional, cum am văzut că se întâmplă uneori la predecesorul său. Tehnica obișnuită constă în raportarea comparativă a unui proverb și a clasei de contexte funcționale în care apare prin uzaj convențional la o cu totul altă clasă de contexte, aparținând unui câmp semnificativ situat la mare distanță de cel uzual. Dar tocmai din această conexare neașteptată țâșnește mai puternic ironia. Relatând înscăunarea lui Mihail Racoviță și remarcând prefăcătoră acestuia, cronicarul comentează malițios:

„Se făcă a nu-i plăcé să priimască domnia, ca și fata cie ce dzisă unui voinic: «Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând». Așé să făcă și Mihai-vodă că nu-i trebuiește domnia” (Neculce, p. 169).

O inovație stilistică a lui Neculce în modalitatea de conexare a proverbului (sau citatului biblic) la context o reprezintă trecerea de la vorbirea directă, favorizată în uzul folcloric de enunțul inițiator „vorba aceea” (cu toate variantele lui), la vorbirea indirectă, prin interpunerea conjuncției *că* între enunțul inițiator și proverb: „După cum dzice și Isus Sirah, *că* ruga smeritului nuori în cer pătrunde” (*ibidem*, p. 122); „Precum dzice Scriptura, *că* nici o taină nu poate să nu se știe” (*ibidem*, p. 131). Dar, în egală măsură, el citează și în felul lui Miron Costin, transcriind în vorbire directă fie proverbe propriu-zise – „Și să potrivis-amândoi acești doi boieri într-o fire, după cum să dzice: «Calul râios găsește copaciul scortos»” (*ibidem*, p. 177); „Și s-au plinit atunci un cuvânt prost ce dzice: «Cu iarba uscată arde și cea verde»” (*ibidem*, p. 266) –, fie citate biblice (cum am văzut mai sus), fie citate de autor: „Precum dzice filozoful: «Căințili cele de apoi întru nemica sînt»” (*ibidem*, p. 231); „Cum dzice cu un cuvânt Miron logofătul: «Mare este omul, iar la război prè mică-i este țintă»” (*ibidem*, p. 243).

Utilizarea aceleiași expresii în contexte diferite este atestată și la Neculce. Dumitrașco-vodă arăta boierilor celor mari „...dragoste și cinste, că nici pré mult n-au domnit a doa domnie, nici vremile nu-i slujé. Ce nu avé într-alt chip cum face, ce numai îi căuta să le arăte dragoste, că *nu-i da mâna într-alt chip să facă*” (*ibidem*, p. 86-87); pe Cantemir-vodă îl îndemneau puținii boieri care mai rămăseseră la Curte „să s-închine la leși”. Același sfat i-l dădea, prin scrisori, și Șerban-vodă, domnul Țării Românești:

„...că s-a-nchina și el, că i se scoboară și nemții dinspre Țara Nemțească, și moscalii încă mărgă la Crâm, și s-or face tot una. Iară Cantemir-vodă nu s-au potrivit. Una, că știé rândul leșilor, că-i slujăsă, a dooa, îi era ficiorul la Poartă zălog, Antohie-vodă bezădeoa. *Ce nu-i da mâna*. Ce el cu cine au avutú s-au tras spre Fălciu /.../ Și cu aceasta au nemerit, de i-au ieșit mare laudă de la turci” (Neculce, p. 98).

Deși zicătoare, prin conexare cu elemente din contextul imediat, expresia subliniată funcționează precum un proverb propriu-zis, fără să ajungă, însă, la forța generalizatoare a acestei categorii. Sensul general (contextul generic) în ambele cazuri este același: o singură soluție posibilă în fața unui mare impas. Dar semnificațiile concrete cu care funcționează în fiecare dintre cele două contexte sunt diferite, cel puțin ca nuanță. Dumitrașco-vodă nu se putea pune rău cu boierii din cauza prestigiului precar pe care-l avea în rândurile acestora, dar și datorită comportamentului său imoral: om bătrân (nici „dinți în gură n-avé”), dar viclean și curvar („Carne în toate posturile depreună cu turcii mânca”). Avid de bani și avere, a jefuit sume imense de la familia boierești care nu se puteau apăra. În aceste condiții, o ruptură sau un conflict fățiș cu boierii cei mari ar fi putut avea asupra lui consecințe grave. Semnificația singurei soluții posibile nu funcționează cu valoare absolută, ci ascunde o opțiune convenabilă și perfidă.

În schimb, Cantemir-vodă are de la început posibilitatea de a opta între două soluții: să rămână credincios turcilor sau să urmeze sfatul boierilor și al lui Șerban-vodă, privind înțelegerea cu leșii. Optează pentru prima soluție, fiind apăsător de o teamă puternic justificată pentru destinul său și al familiei, teamă dublată

de constrângere („bezădeoa” zălog la Poartă). La acestea se adaugă neîncrederea domnului moldav în leși, justificată prin evenimentele ce vor urma: Cantemir-vodă va avea conflicte armate cu oștile leșești, care vor cuceri câteva importante cetăți moldovenești și le vor întări; el va încerca să redobândească prin luptă aceste cetăți, dar nu va reuși.

Se poate observa, deci, că nuanțarea semnificațiilor nu poate fi dedusă decât în mică măsură din contextele funcționale nemijlocite; ea poate fi descifrată numai prin raportarea expresiei la întregul complex de situații și evenimente care au pecetluit destinul celor două domnii.

În *Leopisețul* lui Neculce întâlnim, însă, și un alt procedeu de contextualizare, opus ca tehnică, intenție și efect celui descris în rândurile de mai sus: cumulumul de proverbe în relație cu un același context funcțional, uneori de dimensiuni reduse:

„Sfătuitu-s-au Antiohi-vodă cu boierii de-au făcut prieteșug cu leșii [opțiune refuzată de Cantemir-vodă]. Și triimisără cărți, cu rugăminte la crai și la hatmani, să nu pozvolească să sloboadză poghiazuri în țară să o strâce, că-i păcat că sînt creștini. «Și cându s-a tâmpla să margă cembururi tătărăști în sus, om faci și noi știre leșilor să să ferească.» Déce craiul Sobetșhie și cu hatmanul Iablonovschie îndată cu bucurie priimiră că n-or mai triimite poghiazuri, și s-aședză lucrul mai cu pace a trăire. Nu féci ca tată-său Cantemir, să să puie împotriva unei crăii cu o mână de oameni slabi. *Paza bună trece primejdia rē, mielul blând sugē la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia. Așē bună chivernisală féce și Antohie-vodă atunce*” (Neculce, p. 134).

Cele trei proverbe subliniază generalizator trei efecte benefice ale pactului pe care noul domn al Moldovei l-a încheiat cu crăia leșească, optând pentru soluția pe care tatăl său, Cantemir-vodă, o respinsese (relație mutuală la distanță între contextele funcționale și expresiile paremiologice integrate lor): liniștea țării (neamenințarea cu primejdii); avantajul domniei (relații bune atât cu leșii, cât și cu Poarta, deși cele două puteri se aflau într-o permanentă stare conflictuală); evitarea răului prin supunere, care nu are caracterul unei aserviri (chiverniseală bună). Prin acest procedeu, dar nu numai prin el, Neculce îl anunță deja pe Creangă.

Repertoriul paremiologic prezent în opera cronicarilor pune în evidență fondul popular al culturii lor, interferat cu straturile dobândite prin învățătură, prin lectura cărților, în cea mai mare parte religioase, dar și istorice sau filozofice (mai accentuat la Miron Costin). Maximele, sentințele, aforismele dau interesante informații asupra sferelor culturale pe care le-au frecventat și care le-au inoculat dispoziția metaforizantă, înclinația spre expresia gnostică, impersonală (chiar și atunci când este atribuită unui autor, pentru că prin frecventă utilizare expresia se depersonalizează), cu valoare generală.

Selecția nu este spontană, cum se întâmplă de regulă în actele concrete de comunicare orală, ci reprezintă ea însăși un proces de elaborare, fiind determinată de orizontul cultural al cronicarilor, de formația lor cărturărească, dar și de natura contextelor funcționale, rezultate și ele dintr-un act de selecție: formulele paremiologice, sentențioase, sunt utilizate în raport cu acele evenimente sau situații cărora cronicarii le intuiesc un tâlc mai adânc și pe care vor să le transmită ca pilde sau învățături generațiilor viitoare. Aceasta și explică faptul că în letopisețele moldovenești apelul la proverbe, sentințe sau maxime, deși consistent, nu este deosebit de frecvent.

Arsenalul paremiologic la care recurge Grigore Ureche este destul de restrâns. Am identificat numai nouă unități expresive pe care le putem considera cu certitudine ca făcând parte din această categorie, aproape toate provenite din arsenalul aforistic al folclorului românesc; într-un singur caz se constată prezența unui proverb polonez, în context adecvat („în zilele lui Olbrihtu`, șleahta au peritu`”).

În letopisețul lui Miron Costin, arsenalul paremiologic este mai amplu și mai divers (35 de unități). Diversitatea este generată de sursele la care cronicarul apelează. Proverbele propriu-zise, de origine cert folclorică, sunt numai patru, la care se adaugă șapte zicători, dintre care una se repetă, așa cum am văzut, în contexte diferite. Cea mai mare frecvență o au, în cronica lui Miron Costin,

expresiile paremiologice de proveniență biblică și citatele clasice, mai ales din autori latini, la care cronicarul recurge adeseori ca la o sursă de înaltă și nobilă înțelepciune. Pot fi consemnate, de asemenea, expresii de tip proverbial datorate fie unora dintre „personajele” sale, fie lui însuși, Miron Costin fiind o fire deschisă spre meditație și aptă a-și condensa judecata în formule apropiate de cele populare.

Se poate vorbi, la Miron Costin, de o veritabilă măiestrie în tehnica citatului, nu numai cel biblic și latin; sunt foarte frecvent citate, între ghilimele, replici ale protagoniștilor cronicii lui, acele „cuvinte memorabile” la care se referea G. Călinescu, dintre care unele foarte apropiate ca structură și stil aforistic de proverbele propriu-zise.

Numărul formulelor paremiologice prezente în cronică lui Neculce nu este cu mult mai mare, comparativ cu antecesorii; neașteptat este și faptul că, împotriva aparențelor, proverbele și zicătorile populare nu sunt preponderente față de formulele cu funcție similară de altă proveniență, cum a crezut G. Călinescu când afirma că „la usturătura cuvintelor se adaugă filozofia proverbelor, de astă dată mai ales din izvor popular”.⁸ Luând în considerație și *O samă de cuvinte*, am identificat numai 11 proverbe și 7 zicători de proveniență cert folclorică, dintre care unele sunt reluate identic sau aproape identic în contexte diferite. Cu pondere aproape egală sunt reprezentate și citatele biblice sau din alte surse cărturărești, dintre care *Cine sapă groapa altuia cade singur în ea*, are o largă circulație orală, putând fi considerat ca aparținând patrimoniului popular.

Dar ponderea cea mai mare o au cugetările proprii în stil sentențios; unele dintre ele au aroma proverbelor populare, păstrând ceva din cadența și ritmul lor interior („obiceiurile cele noauă fac risipă țărilor și peire domnilor”, p. 26), sau se apropie, prin conținut, de citatele biblice, mai ales când este invocată divinitatea. La acestea se adaugă unele caracterizări care, izvorâte dintr-o profundă cunoaștere a firii omenești, sunt investite și ele cu funcții paremiologice („Așe țin turcii prieteșugul, pentru voia banilor” – p. 19; sau „Așe sintă prieteșugurile turcilor: Cine dă mai mult acela-i mai prietin și mai bun” – p. 339).

S-ar putea spune că sursele și ponderea expresiilor paremiologice au rezonanță la nivel macro-contextual, imprimând fiecăreia dintre cronici una dintre dominantele lor stilistice. La Grigore Ureche, redusa folosire a proverbelor dă stilului o anumită *uscăciune*; la Miron Costin, ponderea mare a citatelor biblice sau laice ne permite să vorbim de un stil *savant și sentențios*; la Ion Neculce, cugetările proprii, dintre care unele pot fi asimilate proverbelor, sau transformarea, parafrizarea unor proverbe propriu-zise, dau stilului tenta moralizatoare și sfătoșenia bătrânească, frecvent atribuite în interpretarea critică.

*

Tradiția instituită de marii cronicari moldoveni este continuată de mari prozatori al literaturii române moderne, îndeosebi de Ion Creangă și Mihail Sadoveanu. Relațiile Neculce-Creangă, Neculce-Sadoveanu (direct și prin Creangă) au devenit un loc comun în cercetarea și interpretarea operei lor: „Când citești cronica lui Neculce – observa G. Călinescu –, un nume îți năvălește numaidecât în minte: Creangă. [...] Cu Creangă, el are împreună ingenuitatea șireată, acel tic de a se socoti neghiob crezându-se totuși deștept [...], *proverbialitatea, filozofia bătrânească*”⁹ etc.

Dacă relația Neculce-Creangă se stabilește în virtutea capacității celor doi de a-și însuși spiritul vremii lor, legătura artei sadoveniene cu înaintașul lui din veacul al XVIII-lea este programatică. Sadoveanu îl citează pe predecesorul lui printre modelele sale cele mai apropiate, opera acestuia fiindu-i „carte de căpătâi”, nu numai sub aspectul inspirației directe (în povestiri sau romane ca *Orb sărac din Hanu Ancuței, Zodia Cancerului*), „...cât mai ales în ce privește limba, în modulația ei autentic moldovenească, în gestul narativ elocvent, în plăcerea de a istorisi bătrânește întâmplări care au fost demult”¹⁰ și, am adăuga noi, în talentul și stilul cu care asimilează organic limbajul paremiologic.

Un examen de detaliu al acestui ultim aspect depășește, însă, limitele admisibile pentru lucrarea de față, putând constitui obiectul unei cercetări ulterioare, de o mai mare complexitate, dat fiind că un asemenea demers nu se poate limita la tezaurul

proverbial asimilat și la modalitățile de integrare și resemnificare în context, ci trebuie să raporteze acest proces la parametrii fundamentali care caracterizează opera fiecărui scriitor în parte, dar și la receptarea și interpretarea ei la nivelul criticii și istoriei literare. Și, pentru ca să fie cuprinzător, un astfel de studiu nu poate fi limitat la cei doi autori menționați, pentru că literatura română „de la origini până în prezent” a dezvoltat și diversificat, prin creatorii ei, această tradiție, a creat și adâncit tradiții noi, materialul care poate constitui obiectul unui astfel de studiu fiind, deci, vast și necesitând o cercetare de durată.

NOTE

- ¹ Apud H. Meschonnic, *Les proverbes, actes du discours*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1976- 3 (*Rhétorique du proverbe*), p. 428-429.
- ² P. Zumthor, *L'épiphonème proverbial*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1976- 3 (*Rhétorique du proverbe*), p. 314-315.
- ³ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 19-20.
- ⁴ Cf. *Istoria literaturii române*, I, București, Editura Academiei, 1964, p. 272.
- ⁵ G. Călinescu, *op.cit.*, p. 20.
- ⁶ *Ibidem*, p. 24.
- ⁷ *Ibidem*, p. 29.
- ⁸ Cf. *Istoria literaturii române*, *ed.cit.*, p. 672.
- ⁹ G. Călinescu, *op.cit.*, p. 29.
- ¹⁰ Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, București, Editura Minerva, 1971, p. 41.

VII

Concluzii

Logic ar fi ca, după capitolele destinate contextului genetic, contextului generic și contextului funcțional, să abordăm într-un capitol distinct aspectul microcontextual, deci proverbul ca entitate în sine, studiul intern al structurii lui, dimensiunile lui sintactice și semantice. Acest aspect a fost implicat, însă, în mod necesar, în toate capitolele anterioare ale prezentei lucrări; de asemenea, aceasta este și perspectiva cea mai frecvent urmărită în numărul foarte mare de studii și cercetări mai vechi sau mai noi, destinate limbajului paremiologic. O trecere în revistă a principalelor puncte de vedere formulate, a sistemelor de descriere, explicare și interpretare elaborate, a conceptelor teoretice și a principiilor metodologice cu care cercetarea paremiologică a operat până în prezent, poate constitui obiect de preocupare pentru o lucrare distinctă. În comentariile cu caracter concluziv care însoțesc fiecare dintre capitolele precedente ale acestei cărți, s-au conturat, sperăm, câteva puncte noi de vedere privind statutul proverbelor ca limbaj relativ autonom.

Am arătat că autonomia proverbelor este determinată, în primul rând, de pluralitatea contextelor funcționale în care pot fi utilizate cu o mare diversitate de semnificații. Ca să fie folosite într-un context *ad-hoc* (act concret de comunicare), proverbele trebuie să existe în memoria individului și a colectivității ca unități de-sine-stătătoare, în relație cu un context generic (în coordonatele unui anumit orizont cultural). Ele nu sunt enunțuri construite spontan în actele concrete de comunicare, ci enunțuri preelaborate, care aparțin unei tradiții anume, având deci un grad mare de independență în raport cu situațiile de comunicare

curentă. Posibila lor izolare nu reprezintă numai un act metodologic, ci și o realitate culturală definitorie pentru statutul lor existențial. Forța lor semnificativă se datorează unor atribute anterioare discursurilor în care sunt utilizate. Numai rațiunea lor de funcționare nu poate fi explicată prin izolare de context.

Un proverb de circulație orală funcționează în memoria folclorică nu numai ca formulă, ci și cu sensurile lui, ca reflexe ale contextului idiomatic și cultural la care poate fi raportat: locutorul are competența de a selecta proverbul, dintr-un repertoriu existent în memoria lui activă, în funcție de contextul concret la care îl aplică, numai dacă este un bun cunoscător al sensurilor potențiale pe care unitățile acestui repertoriu (proverbele ca atare) le conțin în mod latent. Deși nu foarte frecvente și cu totul insuficient explicate, ipotezele genetice presupunând mecanismul nașterii proverbelor în raport cu anumite modele simbolice și tipare de gândire merită să fie mai atent considerate,

Greimas susținea, cum am mai spus, că descrierea sistematică a proverbelor și dictoanelor poate contribui, prin inventarierea exhaustivă a corelațiilor și cuplurilor opoziționale caracteristice lor, la studiul altor simbolisme: ale miturilor, viselor și folclorului.¹ Cu alte cuvinte, am putea spune că limbajul proverbial al unei comunități date se înscrie într-un sistem de simboluri care funcționează cu valori semantice similare și în alte limbaje ale culturii orale aparținând comunității respective. Rezultă de aici că sensul unui proverb trăiește în memoria colectivă și individuală independent de contextele funcționale la care poate fi aplicat, dar corelat cu sistemul cultural activ în conștiința comunității.

„Sculatului de dimineață” (sau „devreme”), de exemplu, i se atribuie în proverbe o valoare simbolică. Dimineața reprezintă începutul unei zile de acțiune de auspiciile căreia depinde succesul activității omului. În unele variante ale poeziei plugușorului, ca și în multe cântece epice eroice, valoarea simbolică a acestui început este marcată printr-un comportament aproape ritualizat: „Într-o joi de dimineață, / S-a sculat badea din față, / dimineața s-a sculat, / pe ochi negri s-a spălat, / ... / chica neagră-a pieptănat, / în strai nou s-a îmbrăcat” etc.²

Simbolismul care „traversează” limbajul paremiologic este și mai evident în proverbele care conțin ca referent un animal, cu atât mai mult, cu cât sensurile puse în valoare funcționează nu numai în discursuri (enunțuri) elaborate și relativ stabilizate, ci și în gândirea și comunicarea curentă. Un număr mare de animale, domestice sau sălbatice, au fost creditate de gândirea tradițională cu atribute umane, fără să se opereze un transfer alegoric, de tipul celui care funcționează în fabulă. Toată lumea „știa” (și „știe”) că vulpea e vicleană, lupul are năravuri rele, ursul este prost, iepurele fricos, pisica perfidă, câinele imprevizibil etc. În condițiile existenței acestor „cunoștințe” curente, de fapt sistem de semnificații construit și instituit printr-o lungă tradiție, înțelegerea sensului unor proverbe ca *Pisica blândă zgârie rău*, *Câinele care latră nu mușcă*, *Lupul își schimbă părul, dar năravul ba* etc. nu implică nici un efort de descifrare și nici raportarea obligatorie la un act concret de comunicare (context funcțional). Efortul locutorului este solicitat, în schimb, de actul de selecție și de corelarea sensului expresiei selectate cu structura semantică a contextului la care este aplicat.

Considerate izolat, proverbele pot fi interpretate ca fabule sau mici povestiri condensate, având valoarea lor proprie.

P. Zumthor observa că un proverb constituie un microdiscurs narativ, comportând actanți, funcții și transformări de-numite și de-temporalizate, deschise oricărei investiții valorice, care nu-i modifică structura de profunzime.³ Epicitatea proverbilor (și a sentințelor și maximelor) a fost consemnată și explicată, însă, cu mult înainte, de Hegel, dar nu în raport cu expresii izolate, ci cu un repertoriu de expresii proverbiale care alcătuiesc o „totalitate închegată”. Aceste expresii, părăsind forma lor fragmentară, izolată, *independentă*, pot constitui, înșirându-se una lângă alta într-un întreg mai mare, o totalitate închegată, care este de natură integral epică. Unitatea care îi dă coerență și punctul central propriu-zis nu i le oferă o dispoziție lirică sau acțiune dramatică, ci o sferă de viață determinată și reală, a cărei natură esențială trebuie înfățișată conștiinței atât sub aspectul ei general, cât și în direcțiile ei particulare, laturile ei diverse, precum și evenimentele și obligațiile care țin de ea. Caracterul epic este determinat de faptul că proverbele (gnomele, sentințele morale) nu sunt

pronunțate cu un sentiment subiectiv și ca simplă reflexie individuală, nu ținesc să producă emoție, adresându-se inimii și sufletului, ci urmăresc să prezinte conștiinței ceea ce este substanțial și valoros ca datorie de îndeplinit, onorabil, cuvenit. Epicitatea conferă ea însăși proverbelor, și ca expresii izolate dar și ca ansambluri („totalitatea încheșată”), un grad înalt de autonomie.⁴

Dacă vorbim totuși despre o anumită dependență a proverbelor de contextele funcționale concrete, o facem în măsura în care gândim că, în grade și cu intensități diferite, toate categoriile folclorului literar cunosc o asemenea dependență, ca o particularitate definitorie, în special categoriile rituale, dar și cele nerituale. Un basm nu se povestește în orice împrejurare, un cântec epic nu se „zice” oricând și oriunde, la fel strigăturile și chiar cântecele lirice, care par mai libere și mai spontane în această privință. Orice act de performare (actualizare) a unei creații folclorice este legat de anumite „ocazii” tipice (împrejurări aproape ritualizate) și, deci, caracterizatoare pentru categoria din care creația respectivă face parte. Restrângerea „ocaziilor” tradiționale de performare determină devitalizarea treptată a categoriei pe care o solicită (proces evident în folclorul contemporan, mai ales pentru descântece și cântecul epic).

Această dependență nu afectează, însă, relativa autonomie semantică a creațiilor folclorice, autonomie care, în cazul limbajului paremiologic, le permite locutorilor să „manipuleze” cu multă libertate unitățile expresive care aparțin acestui limbaj, să construiască proverb din proverb sau să combine proverbe cu sensuri similare, precum: „Femeia e câine, latră dar nu mușcă” (G.M., 3594).

O prejudecată eliminată, sperăm, în ceea ce privește definirea proverbelor este cea referitoare la „fixitatea” lor, la considerarea lor ca „formule fixe”, frecventă în multe dintre definițiile comentate. Fixitatea este proprie numai enunțurilor convenționale de „dicționar” sau conservate în memoria folclorică (pentru că un repertoriu de „formule fixe” are o existență potențială și în această memorie). Ea poate fi asemănată cu fixitatea formelor convenționale care „denumesc” un cuvânt în dicționar (nominativul singular pentru substantiv, infinitivul scurt pentru

verb etc.). Din analizele de caz efectuate, a rezultat că, în uzul curent, proverbele se manifestă ca formule flexibile, această flexibilitate fiind uneori foarte pronunțată, ajungându-se până la dispersarea microstructurii lor în structura contextului funcțional, situație în care își pierd însăși calitatea de „izolări”. Mobilitatea expresiilor paremiologice nu este, însă, determinată numai de presiunea contextelor funcționale, ci și de capacitatea vorbitorului sau a scriitorului de a utiliza adecvat propriului stil expresiv și modului personal de gândire un proverb, atât în ceea ce privește forma, cât și semnificația acestuia. Majoritatea exemplelor analizate sumar în paginile anterioare confirmă această capacitate.

NOTE

- ¹ A.J. Greimas, *Proverbele și dictioanele*, în *Despre sens*, București, Editura Minerva, 1975, p. 324.
- ² G.Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1985, p. 148.
- ³ P. Zumthor, *L'épiphonème proverbial*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1976- 3 (*Rhétorique du proverbe*), p. 324.
- ⁴ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de estetică*, II, București, Editura Academiei, 1966, p. 439.

Post-scriptum

În legătură cu lucrarea de față, oferită abia acum (cu o întârziere apreciabilă) spre publicare integrală, în referatele membrilor specialiști ai Comisiei de doctorat numite de Ministerul Învățământului (februarie-martie 1996), s-au formulat următoarele aprecieri (extrase din referatele menționate mai sus):

„Lucrarea de față va da naștere, după publicare, la o serie de dezvoltări datorate sugestiilor și orientărilor la care autorul a ținut să se refere foarte dens și foarte semnificativ”.

Acad.prof. ION COTEANU
Universitatea din București

„Lucrarea d-lui Pavel Ruxăndoiu, după studiile tradiționale ale folcloriștilor, este prima de acest fel, autorul beneficiind de o «contextualizare» critică în spațiul teoretic al studiilor de poetică modernă. Noutatea abordării metodologice constă în integrarea aspectului «microtextual» într-un context funcțional mai larg, astfel că nu apar două părți separate ale studiului, ci o unitate a teoriei cu exegeza textelor, metodă potrivită unei rapidități a înțelegerii, specifică chiar obiectului studiat, care este *proverbul*: sau, cum ar fi zis poetul nostru, cu referire la cel mai de seamă adunător și transmițător de «vorbe» populare, «Anton Pann, fiul Pepei», cel isteț ca un proverb».

Lucrarea, așa cum se prezintă ea acum, este rezultatul unor îndelungi cercetări ale autorului, parte din ea fiind cunoscută din articolele anterioare ei, publicate în revistele de specialitate. Este prima «piatră» a monumentului unei specii poetice de o mare bogăție în cultura română, constituind ca zăcământ un adevărat tezaur, prin sânguința culegătorilor anteriori. Și este meritul comentatorilor critici care pun în lumină acest tezaur.

O publicare a lucrării, în completările pe care autorul le crede necesare, ar răspunde unei cerințe de menținere în actualitate a

unui mod de a gândi filosofia vieții într-o «poezie a înțelepciunii poporului român». Ar fi o datorie a noastră de a păstra acest tezaur în comentariul specialiștilor care să-i demonstreze viabilitatea în viața spiritului care îi definește cultura.

Lucrarea pe care domnul Pavel Ruxăndoiu o prezintă acum este un fragment din această mare secțiune a comentariului culturii orale și scrise, pe care o punem sub semnul «proverbului»”.

Prof.dr. EUGEN TODORAN
Universitatea de Vest din Timișoara

„Lucrarea [...] abordează proverbul din perspectivă semiotică și pragmatică, situându-l ca fapt al comunicării, ceea ce impune raportarea lui la limbă, ca principal instrument al comunicării într-o comunitate dată.

Cercetarea astfel orientată reia și dezvoltă, într-un cadru teoretic lărgit, beneficiind de sugestiile unei ample bibliografii aduse la zi, care cuprinde lucrări de orientare diversă (semiotică și pragmatică, logică și sociolingvistică), opinii mai vechi ale autorului formulate în studii ca *Aspectul metaforic al proverbelor* (în *Studii de poetică și stilistică*, 1966) ș.a. Variata bibliografie folosită permite trecerea în revistă a principalelor probleme ale domeniului paremiologiei, dar și reexaminarea lor din perspective diverse și înnoitoare”. [...]

Rezultatele analizei de text, efectuate pe un mare număr de eșantioane, validează modelul de abordare propus [...], punând totodată în evidență complexitatea implicațiilor și determinărilor individuale și sociale ale utilizării limbajului paremiologic.

Tratarea proverbului ca fapt al comunicării se dovedește astfel fertilă ca demers teoretic și bogată în sugestive considerații de detaliu ca cele mai multe din cele formulate cu ocazia analizei textelor literare, de pildă.

Riguros construită și îngrijit prezentată, lucrarea prezintă, convingător, utilitatea perspectivei adoptate în abordarea problemei proverbului...”

Prof.dr. VALERIA GUȚU ROMALO
Universitatea din București

„Abordarea proverbului în context face astfel posibilă o relevantă deschidere și spre teritoriul istoriei ideilor, teritoriu aflat – cum bine se știe – într-un proces de reevaluări și reformulări. Desfășurarea acestui proces este, însă, de multe ori, ezitantă, tocmai pentru că nu se iau în seamă implicațiile tuturor sectoarelor universului cultural care participă la adoptarea și la formularea

unor idei, la rândul lor determinante pentru constituirea unui fond universal și, deopotrivă, pentru implicarea unor exprimări specifice pentru fiecare spațiu de cultură în parte. [...]

În ansamblul ei, cercetarea întreprinsă de dl. Pavel Ruxăndoiu devine extrem de utilă pentru cei care încearcă să dea contur istoriei culturii universale și, evident, a celei românești. Dacă paremiologia va fi privită, așa cum face autorul, ca un element aflat în permanentă relație cu contextul, atunci ea va trebui privită cu mai multă atenție și de cercetătorii altor domenii ale culturii.

Scrisă cu o remarcabilă precizie a frazei, clară, foarte informată și, pe cât pot să-mi dau seama, conținând puncte noi de vedere, teza domnului Pavel Ruxăndoiu reprezintă o contribuție solidă la cercetarea unui domeniu important”.

Prof.dr. DAN GRIGORESCU
Universitatea din București

„Se cuvine să remarcăm între calitățile lucrării și caracterul deschis al cercetării întreprinse, marcat deseori de autorul însuși. În acest sens, tipologia contextelor genetice, propusă de autor în baza unui studiu complex al relației contextuale paremiologice, poate fi – la sugestia autorului – perfecționată și simplificată, pentru că modelul oferit are calitatea acestei deschideri. Privitor la relația limbajului paremiologic cu contextul funcțional literar de autor, se conturează necesitatea unor demersuri care să nu se limiteze la modalitatea de integrare și semnificare în context, ci să raporteze acest proces, mult mai complex, la parametrii fundamentali ce caracterizează opera fiecărui scriitor în parte, dar și la receptarea și interpretarea ei la nivelul criticii și istoriei literare. Autorul propune un examen mai eficient al relațiilor contextuale ale limbajului paremiologic cu textele de autor, oferind repere metodologice pentru investigații posibile, viitoare, și sugestii teoretice aplicative, prin propriile analize de caz. [...]

Proverb și context constituie o contribuție de valoare în disciplina de profil, prin bogăția de informație teoretică, prin ineditul interpretării, marcând un profit de cunoaștere științifică atât în domeniul circumscris limbajului paremiologic, cât și mai larg, prin sugestiile metodologice și teoretice generale. Avem convingerea că publicarea lucrării ar aduce în circuitul științific o interpretare de referință de mare densitate teoretică, rigoare științifică și profunzime, care stimulează gândirea, atrăgând-o spre un elevat univers ideativ”.

Cerc.șt.pr. I dr. NICOLETA COATU
Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române

Capitole din această lucrare au fost premerse de studii publicate în volume de specialitate, îndeosebi *Proverbele ca gen folcloric* (în *Folclor literar*, I, Universitatea din Timișoara, 1967) și *Aspectul metaforic al proverbelor* (în *Studii de poetică și stilistică*, București, E.P.L., 1966), frecvent citate în cărți și publicații de profil din țară și străinătate. Idei și concepte din aceste studii, mai ales din cel de-al doilea, au fost preluate substanțial în articolul despre proverb din *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, publicat de Institutul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1979) la Editura Academiei – cea mai bună lucrare de acest gen apărută până în prezent.

Cu toate aprecierile sus-menționate, formulate de specialiști a căror autoritate științifică și probitate profesională nu pot fi puse în discuție, s-a găsit un intrus, neavenit în domeniu, care, profitând de poziția lui „sus-pusă” (dar de circumstanță), a trimis lucrarea spre supervizare unei personalități mai puțin afirmate decât referenții și, mai ales, insuficient de avizată în materie, cu scopul transparent de a întârzia sau chiar împiedica confirmarea ei oficială. O asemenea procedură se aplică, după câte cunosc în urma unei lungi experiențe ca specialist în probleme de învățământ superior, numai unor lucrări evident dubioase prin calitatea lor și modul în care au fost elaborate (compilații până la pastişe) sau apreciate (aprecieri nesusținute de conținutul lucrării) etc. Din fericire, manevra a eșuat, datorită sprijinului unor oameni de bună-credință, lucrarea trecând peste toate „hopurile” pentru a fi finalizată și din punct de vedere administrativ.

De unde se vede că uneori și „binele” învinge „răul”, lucru nu foarte frecvent în comportamentul contemporan.

AUTORUL

Bibliografie de referință (selectivă)

1. Chițimia, I.C., *Paremiologie*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1960, nr. 3, p. 481-484
2. Cicerov, V.I., *Russkoe narodnoe tvorčestvo*, Moscova, 1959
3. Cirese, A.M., *I proverbi: struttura delle definizioni*, Urbino, 1972
4. Coșeriu, E., *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos, 1969
5. Coșbuc, G., *Nașterea proverbiilor*, în *Despre limbă și literatură*, București, ESPLA, 1960
6. Coteanu, I., *Stilistica funcțională a limbii române*, I, București, Editura Academiei, 1973
7. Ermakov, N.Ja., *Poslovicy russkogo naroda*, S.Petersburg, 1894
8. Frege, Gottlob, *Sens și semnificație*, în *Logică și filozofie*, București, Editura Politică, 1966, p. 54-79
9. Golopenția, S., *Buzele mute vorbesc pe tăcute*, în *Educație și limbaj*, București, E.D.P., 1972
10. Greimas, A.J., *Proverbele și dictioanele*, în *Despre sens*, București, Editura Univers, 1975
11. Hilbert, D., *Gândirea axiomatică*, în *Logică și filozofie*, București, Editura Politică, 1966, p. 92-164
12. Iordan, I., *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975
13. Iordan, I., *Prefață la G. Muntean, Proverbe românești*, București, Editura Minerva, 1984
14. Iorga, N., *Istoria literaturii române*, Vălenii-de-Munte, 1925
15. Jakobson, R., *Lingvistică și poetică*, în *Probleme de stilistică*, București, Editura Științifică, 1964
16. Jolles, A., *Formes simples*, Paris, Seuil, 1972
17. Königas-Maranda, E. and Maranda P., *Structural Models in Folklore and Transformational Essays*, Haga-Paris, Mouton, 1971
18. Leroux, J.P., *Dictionnaire comique, satyrique, critique, burlesque, libre et proverbial*, Paris, 1786
19. Levinson, St.C., *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge U.P., 1983
20. Marian, S.Fl., *Ornitologia poporană română*, I, Cernăuți, 1883
21. Mehlberg, H., *Aspecte teoretice și empirice ale științei*, în *Logica științei*, Editura Politică, 1970, p. 176-191

22. Meschonnic, H., *Les proverbes, actes du discours*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1967-3, 163, (*Rhétorique du proverbe*), p. 419-430
23. Negreanu, C., *Structura proverbelor românești*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983
24. Papadima, Ov., *Proverbul ca formă de înțelepciune*, în *Literatura populară română*, București, E.P.L., 1968, p. 596-604
25. Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, L., *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Paris, P.U.F., 1958
26. Permjakov, G.L., *Izbranye poslovice i pogovorki narodov Vostoka*, Moscova, Editura Nauka, 1968
27. Permjakov, G.L., *O logičeskom aspekte poslovice i pogovorki*, în *Proverbium*, 1968, nr. 10, p. 225-234
28. Pineaux, J., *Proverbes et dictons français*, Paris, P.U.F., 1963
29. Pop, M., Ruxăndoiu, P., *Folclor literar românesc*, București, E.D.P., 1978
30. Potebnea, A.A., *Iz lekciï po teorii slovesnosti*, Harkov, 1914
31. Quitard, P.M., *Dictionnaire étymologique, historique et anecdotique des proverbes et des locutions proverbiales de la langue française*, Paris, 1842
32. Quitard, P.M., *Études historiques, littéraires et morales sur le langage proverbial*, Paris, 1860
33. Roșianu, M., *Maxima populară rusă și corespondentele ei românești*, București, Editura Univers, 1974
34. Ruxăndoiu, P., *Aspectul metaforic al proverbelor*, în *Studii de poetică și stilistică*, E.P.L., 1966, p. 94-113
35. Ruxăndoiu, P., *Proverbele ca gen folcloric*, în *Folclor literar*, I, Universitatea din Timișoara, 1967, p. 183-198
36. Ruxăndoiu, P., *Funcția socială a proverbelor*, în *Analele Universității București – Limbă și Literatură Română*, anul XXII, 1973, nr. 1, p. 81-87
37. Ruxăndoiu, P., *Proverbul ca element de educație*, în *Educație și limbaj*, E.D.P., 1972, p. 171-176
38. Slama-Cazacu, T., *Limbaj și context*, București, Editura Științifică, 1959
39. Tabarcea, C., *Poetica proverbelor*, București, Editura Minerva, 1982
40. Taylor, A., *The Proverb*, Hartbow, Pennsylvania, 1962
41. Taylor, A., *The Study of Proverbs*, în *Proverbium*, 1965, nr. 1
42. Vianu, T., *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, ESPLA, 1953
43. Vianu, T., *Estetica*, București, E.P.L., 1968
44. Whiting, B.J., *The Nature of the Proverb*, în *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*, XIV (1932)
45. Zanne, I., *Proverbele românilor...*, I-X, București, 1895-1912
46. Zumthor, P., *L'épiphonème proverbial*, în *Revue des sciences humaines*, Lille III, 1967- 3, 163, (*Rhétorique du proverbe*), p. 313-328

Surse de material

1. Colecții de proverbe

- Gh.P., p.: *Ghicatori și proverbe*, colecție alcătuită de Monica Rahmil, București, ESPLA, 1957
- Hințescu (I.C.), p.: *Proverbele românilor*, Sibiu, 1877
- Hințescu (I.C.), p.: *Proverbele românilor*, ediție îngrijită de Constantin Negreanu și Ion Bratu, Timișoara, Editura Facla, 1985
- G.M., nr.: *Proverbe românești*. Antologie, text stabilit, glosar, indice tematic, postfață și bibliografie de George Muntean, București, Ed. Minerva, 1984
- Zanne, nr.: *Zanne, Iuliu, Proverbele românilor, I-X.*, București, 1895-1912

2. Antologii de texte dialectale

- G.N., p.: *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, publicate de I.A. Candrea, Ov. Densușianu, Th.D. Speranția, București, 1906
- T.D.M., I, II, p.: *Texte dialectale. Muntenia*, I, sub conducerea lui Boris Cazacu, București, Editura Academiei, 1973; II, sub redacția lui B. Cazacu, București, Editura Academiei, 1975

3. Antologii și colecții de proză populară

- A.P.P.E., I, II, III, p.: *Bârlea, Ov., Antologie de proză populară epică*, I-III, București, E.P.L., 1966
- *Păun, O. - Angelescu, S., Folclor din Dâmbovița*, București, 1981

4. Literatură scrisă

- Costin (Miron), p.: *Opere*, I, II, București, E.P.L., 1965
- *Creangă, Ion, Opere*, București, ESPLA, 1953
- Neculce (Ion), p.: *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, ESPLA, 1959
- *Pann, Anton, Opere alese*, București, E.P.L., 1963
- *Sadoveanu, Mihail, Anii de ucenicie*, București, ESPLA, 1958
- M.S., B., p.: *Sadoveanu, Mihail, Baltagul*, București, ESPLA, 1953
- *Creanga de aur*, ed. IV, București, Cartea Românească, /f.a./
- M.S., F.J., p.: *Frații Jderi*, București, ESPLA, 1953
- Sadoveanu (M.), H.A., p.: *Hanu-Ancuței*, în *Opere alese*, vol. IV, București, ESPLA, 1953
- *Sadoveanu, Mihail, Zodia Cancerului*, București, Editura Tineretului, 1955
- *Ureche, Grigore, Letopiseșul Țării Moldovei*, București, Editura Științifică, 1967

~~SECȚIA PEDAGOGICĂ
VERIFICAT 2014~~

*Tiparul s-a executat sub cda 1015/2003
la Tipografia Editurii Universității din București*

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ "CAROL I"
BUCUREȘTI

Lucrarea, așa cum se prezintă ea acum, este rezultatul unor îndelungi cercetări ale autorului, parte din ea fiind cunoscută din articolele anterioare ei, publicate în revistele de specialitate. Este prima «piatră» a monumentului unei specii poetice de o mare bogăție în cultura română, constituind ca zăcământ un adevărat tezaur, prin sârguința culegătorilor anteriori. Și este meritul comentatorilor critici care pun în lumină acest tezaur.

Prof. dr. Eugen Todoran
Universitatea de Vest din Timișoara

Proverb și context constituie o contribuție de valoare în disciplina de profil, prin bogăția de informație teoretică, prin ineditul interpretării, marcând un profit de cunoaștere științifică atât în domeniul circumscris limbajului paremiologic, cât și mai larg, prin sugestiile metodologice și teoretice generale.

Cerc. șt. pr. I dr. Nicoleta Coatu
Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române

ISBN 973-575-766-4

11,00
~~Lei 110000~~